

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

О. Циганок

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС
З ЕТНОГРАФІЇ УКРАЇНИ

Умань – 2011

Характерна особливість буття кожного народу полягає в пізнанні свого історичного шляху – як політично-соціальних колізій, подій, так і етнічної історії, у способі осягнення світобудови, довколишнього різноманіття, у відображенні духовного і матеріального світу, культурно-творчих здобутках, тощо. Духовні і культурні цінності є найважливішими стабілізаційними факторами суспільного життя. На їх основі будується політична й економічна сфера. Тому вивчення курсу етнографії України у вищих навчальних закладах є надзвичайно актуальним і необхідним.

На 31 сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО, що відбулася наприкінці 2001 року в Парижі, представники більше 180 країн дійшли висновку, що процес глобалізації, який в основі своїй має фінансово-економічний характер, наносить непоправної шкоди культурі та освіті усіх країн світу. Процес глобалізації намагається втиснути в єдині, уніфіковані стандарти самотні культури.

Глобалізаційні процеси стирають споконвічне протиставлення “своє” – “чуже”, негативно впливають на самоусвідомлення народу як етносу, нівелюють потребу пізнання етнічної історії, етногенетичних витоків народу, набуття державності, пізнання власного історичного шляху. Натомість формується всесвітнє суспільство, що не має власної культури, віри, мови, державності, яке повністю підпорядковано вимогам фінансово-економічних транснаціональних корпорацій.

Національні культури як системи цінностей видозмінюються відповідно до вимог глобалізації, внаслідок чого розвиваються кореневі системи культурних конфігурацій. Отже, збуваються висловлені О. Шпенглером і Х. Ортегою-і-Гассетом застереження про небезпеку регіональним і класовим культурам з боку так званої “масової культури”.

М. Жулинський у виступі на V Міжнародному конгресі українців (2002 р.) зазначав: “... проблема глобалізації вийшла на найвищу орбіту планетарної конфліктності, бо порушує найважливіше питання людства – перспективу світосистемності. Без рівноправного діалогу культур, без урахування духовного потенціалу і перспектив розвитку кожної цивілізації важко формувати ефективні механізми взаємодії суспільств в глобальному цивілізаційному поступі. Для нас, українців, формування державницького світогляду опертого на патріотизм, на почуття національної гідності, національної гордості, на соціальну справедливість і загальнолюдську відповідальність за долю нашої планети, на духовність і моральність, є необхідною запорукою нашого цивілізаційного розвитку”. На його думку, “... на основі рівноправного діалогу культур і цивілізацій можна виробити механізми взаємодії, діалогу й порозуміння в епоху глобалізації”.

Протистояти такому жорсткому наступу глобалізації можна тільки шляхом визнання культурної самоцінності інших народів, форм їх віросповідання, художнього мистецтва, а також шляхом реального взаєморозуміння, взаємоповаги та діалогу культур.

Розвиваючись майже впродовж двох століть, етнографія сформувалася як самостійна галузь, без котрої не можна по-справжньому пізнати свій народ, інші народи. Основним об'єктом етнографічного дослідження є етноси, тобто відповідно до найпоширенішого сучасного тлумачення цього грецького слова народи, нації та її частки – етнічні й етнографічні групи.

Тому максимальна увага приділяється дослідницькій, науковій і пошуковій роботі, особливого значення набувають фольклорні та етнографічні практики, дослідження і збереження матеріальної культури українців. Це і є одним з основних завдань науки етнографії.

Мета: Зміст курсу “Етнографія України” спрямований на те, щоб ознайомити студентів з історією формування та розвитком українського етносу, його культурою та побутом.

Програмою передбачено ознайомлення студентів із традиційними формами виробничої діяльності народу, домашніми ремеслами і промислами, знаряддями праці, їжею, одягом і прикрасами, сімейним і громадським побутом, різними ділянками духовної культури: звичаями, обрядами, віруваннями, народним календарем, традиційними знаннями, пов'язаними з господарською діяльністю, морально-етичними нормами, звичаєвим правом, різними формами народного мистецтва, усною поетичною творчістю тощо.

Наприкінці навчання студент повинен **знати:** історію становлення і розвитку етнографії як науки; походження та етнічний розвиток українців; формування етнічної території українців; етнографічне районування; традиційні ремесла, промисли, звичаї та обряди українців; зразки українського фольклору.

Уміти: аналізувати наукові доробки вчених; оволодіти методами та прийомами пошуково-дослідницької роботи з етнографії.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 4,5 кредиту – 162 год., із них: 34 год. – лекційних, 34 год. – практичних занять, 54 год. – на самостійну, 40 год. – на індивідуальну роботу (таблиця № 1).

Таблиця № 1

Опис навчальної дисципліни “Етнографія України”

Курс I: Підготовка бакалаврів	Напрямок, спеціальність, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
Кількість кредитів, відповідних ECTS: 4,5	Шифр та назва напрямку: <i>0203 Гуманітарні науки</i>	Обов'язкова Рік підготовки: 2 Семестри: 2, 3
Модулів: 5	Шифр та назва спеціальності: <i>6.020303 Філологія</i>	Лекції (<i>теоретична підготовка</i>): 34 год.
Змістових модулів: 6	Освітньо-кваліфікаційний рівень: <i>бакалавр</i>	Практичні заняття: 34 год. Самостійна робота: 50 год. Індивідуальна робота: 44 год.
Загальна кількість годин: 162		Види контролю: <i>залік (2 сем.)</i> <i>екзамен (3 сем.)</i>
Тижневих годин: 3 год.		

Програма навчальної дисципліни “Етнографія України”
МОДУЛЬ I.
ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ЕТНОГРАФІЧНОЇ
НАУКИ В СВІТІ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1
ІСТОРІЯ ЕТНОГРАФІЧНОЇ НАУКИ

Тема 1. Історія етнографічної науки. Методика і методи етнографічних досліджень

Становлення етнографії як науки. Джерела етнографії, її зв'язок із суміжними дисциплінами: матеріали етнографічних експедицій; музейні зібрання; писемні зібрання; зображувальні матеріали; зв'язок етнографії з суміжними дисциплінами. Методика збору польових етнографічних матеріалів: спостереження; опитування; методика фіксації етнографічних матеріалів; підготовка етнографічних матеріалів до фондування. Методи етнографічних досліджень: порівняльно-історичний метод; метод типологічного аналізу; метод комплексного аналізу; метод компонентного (системного) аналізу; реконструктивний метод (метод пережитків).

Тема 2. Школи та напрями етнографії

Основні напрями еволюціоністської етнографії. Історична школа. Дифузійністська школа. Структуралізм. Психологічний напрям. Радянська школа в етнографії.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

ЕТНОГРАФІЧНІ РАЙОНИ ТА ГРУПИ УКРАЇНЦІВ.
АНТРОПОЛОГІЧНІ РИСИ УКРАЇНЦІВ

Тема 3. Етнографічне районування України. Етнографічні групи українського народу

Поняття “етнографічна група”, “етнічна група”, “національна меншина”. Історико-етнографічні райони України: Середнє Подніпров'я; Слобожанщина; Південь України; Українське Полісся; Волинь; Поділля; Опілля; Покуття; Українська Буковина; Бойківщина; Лемківщина; Гуцульщина; Закарпаття. Етнічний склад населення України та сучасні етнічні процеси в Україні. Суспільно-громадські організації українців, товариства української культури за межами України.

Тема 4. Антропологічні типи українців

Антропология як наука. Історія антропологічних досліджень українців. Антропологічне районування України. Основні антропологічні зони: північна, центральна, західна (карпатська), південна. Основні антропологічні типи українців (за працею Ф. Вовка “Антропологічні особливості українського народу”). Концепція Ю. Липи щодо української раси (книга “Призначення України”).

МОДУЛЬ II.

ПОХОДЖЕННЯ, НАЦІОНАЛЬНІ РИСИ ТА РЕЛІГІЯ УКРАЇНЦІВ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3

ПОХОДЖЕННЯ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР УКРАЇНЦІВ

Тема 5. Походження українського народу

Поняття етногенезу. Історичні шляхи формування українського етносу. Етнічні риси давньоруського народу. Проблеми та особливості етногенезу українського народу. Культурно-історична своєрідність регіонів України.

Тема 6. Національний характер українців

Поняття “національний характер”. Основні аспекти вивчення української психічної структури (за О. Кульчицьким). Вплив території на формування національного характеру українців. Історичні чинники формування характеру українців. Поняття ментальності українців. Етнічні складники українського характеру. Соціопсихічні риси українського характеру. Зв’язок соціопсихічних та етнопсихічних складники українського характеру.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4

РЕЛІГІЯ ТА СВІТОГЛЯД УКРАЇНЦІВ

Тема 7. Народні знання та світоглядні уявлення українського народу

Поняття “світогляд”. Історичні передумови формування світогляду українського народу. Особливості української демонології. Традиційні уявлення і вірування українців. Основи народних знань. Астрономічні знання українців. Народна метеорологія та календар. Фітоетнологія українців (народна медицина, етноботаніка, етнзоологія).

Тема 8. Звичай та обряди українського народу

Звичай. Обряд. Ритуал. Обрядовість. Календарно-побутова обрядовість: зимовий цикл; весняний цикл; літній цикл; осінній цикл. Акумуляція в календарно-побутовій обрядовості морально-етичних цінностей та естетичних смаків українців.

II КУРС

МОДУЛЬ III. ГРОМАДСЬКИЙ ТА СІМЕЙНИЙ ПОБУТ УКРАЇНЦІВ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 5 ГРОМАДСЬКИЙ ПОБУТ ТА ГАЛУЗІ ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНЦІВ

Тема 9. Громада та громадський побут

Поняття “громада”. Структура сільської громади. Громадське самоврядування. Поняття “звичаєве право”. Релікти звичаєвого права у громадському побуті. Звичай взаємодопомоги в українській громаді. Громадські стосунки у позавиробничій сфері. Життєдіяльність громади під час свят та дозвілля. Дівочі і парубочі громади.

Тема 10. Основні галузі господарства українців

Хліборобство. Рільництво. Городництво. Основні знаряддя обробітку ґрунту. Знаряддя збирання врожаю. Садівництво. Тваринництво як важлива галузь господарських занять.

Тема 11. Художні промисли і ремесла. Підсобні заняття, промисли і ремесла

Загальні відомості про промисли і ремесла. Види і жанри народного декоративно-прикладного мистецтва (типологічні групи). Ткацтво. Килимарство. Вишивка. Художня обробка шкіри. Деревообробні промисли. Художнє плетіння. Гончарство. Гутництво. Художня обробка металу. Українська народна іграшка. Писанкарство. Витинання. Допоміжні види господарської діяльності українців. Бджільництво. Мисливство. Рибальство. Збиральництво.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 6 СІМЕЙНИЙ ПОБУТ УКРАЇНЦІВ

Тема 12. Сім'я та сімейний побут українців

Історичні відомості про сім'ю. Шлюб як дозволена і регульована форма взаємин між чоловіком та жінкою. Функції сім'ї. Історичні типи і форми української сім'ї. Соціальний, національний та чисельний склад сім'ї. Взаємини членів сім'ї та тип авторитету. Сімейні обряди та звичаї: пологова обрядовість; весільна обрядовість; поховальна обрядовість.

Тема 13. Українське національне вбрання

Історичні передумови формування традиційного одягу. Функції одягу: практична, оберегова, обрядова, соціальна, естетична, національна. Класифікація народного одягу: натільний, поясний, нагрудний, верхній, взуття, головні убори. Регіональні комплекси традиційного одягу. Художні особливості українського одягу, його етнічні особливості. Орнаментальні мотиви українського одягу, колорит його оздоблення.

Тема 14. Народна їжа

Система харчування українців як ознака традиційно-побутової культури етносу. Харчові запаси. Переробка зерна. Повсякденні страви. Харчові заборони. Режим харчування українців. Обрядова та святкова їжа. Релігійно-магічна, естетична та розважальна функції обрядової їжі. Значення хліба у весільній обрядовості. Значення хліба у календарній обрядовості українців. Система харчування городян та селян. Українська гостинність. Правила народного етикету, що виявляються у святкових частуваннях українців.

Тема 15. Традиційний український транспорт

Водний транспорт. Сухопутний транспорт. Основні групи сухопутного транспорту. Шляхи сполучення. Чумацький шлях. Види транспортних вантажів.

МОДУЛЬ IV. НАРОДНА АРХІТЕКТУРА УКРАЇНИ

Тема 16. Сільські поселення та селянський двір

Типи сільських поселень: село, присілок, хутір. Форми (типи планування) сільських поселень. Типи забудови поселень: розсіяна, гніздова, скупчена, комбінована. Типи забудови дворів: вільний, зімкнутий і замкнений.

Господарські будівлі, їх різновиди та функціональне призначення. Історико-етнографічне районування типів поселень: Північна, Центральна і Південна зони. Реконструкція і благоустрій сільських поселень.

Тема 17. Народна архітектура України

Українська сільська хата. Типи забудови житла і господарських споруд. Типи конструкції стін. Підлога, конструкція стелі. Інтер'єр традиційного житла українців. Поділ інтер'єра на функціональні частини. Обряди, пов'язані з будівництвом житла. Оберегові функції української хати.

Завдання для самостійної роботи Статті для самостійного опрацювання

1. Антропологічні особливості українського народу. // Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. – К., 1998. – С. 7–38.
2. Байбурин А. К. Жилище в обрядах и представлениях восточных славян. – Л., 1923.
3. Балагутрак М. Етнопсихологічна порівняльна характеристика українців, поляків, росіян у праці Володимира Антоновича “Три національні типи народні” // Народознавчі зошити. – 2000. – № 6. – С. 1070–1081.
4. Балущок В. “Традиційні ініціації українців. Селянські ініціації” // Обряди ініціації українців та давніх слов'ян. – Львів – Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 1998. – С. 80–105.
5. Білоконенко С. Деякі аспекти правового життя українського єврейства у ХІХ ст. (за етнографічними матеріалами П. Чубинського) // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 579–582.
6. Бромлей Ю. В. Этнос и этнография. – М., 1973.
7. Виноградська Г. Обжинковий вінок у контексті традиційної жнивварської обрядовості українців на сучасному етапі: генеза символу // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 499–503.
8. Виноградська Г. Функціонально-семантична роль допоміжних знарядь у жнивварських традиціях українців. – 2000. – № 3. – С. 523–528.
9. Вовк Хв. Сані в похоронному ритуалі на Україні // Студії з української етнографії та антропології. – К., 1995. – С. 324–335.
10. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. Кн. у II т. – К.: “Оберіг”, 1993. – Т. I: (Зима. Весна). – 449 с.; Т. II: (Літо. Осінь). – 442 с.
11. Геродот із Гелікарнасу. Скіфія. Найдавніший опис України з V ст. перед Христом. – К.: Довіра, 1992.
12. Глушко М. Зимовий виїзний транспорт українського селянства // Народознавчі зошити. – 1997. – № 5. – С. 283–291.
13. Горинь Г. Сучасні аспекти етнографічного вивчення народних промислів України // Народознавчі зошити. – 2001. – № 2. – С. 340–348.

14. Горленко В. Ф., Скуратівський В. Т., Ткаченко Л. О. Допоміжні види господарської діяльності. Домашні промисли та ремесла // *Культура і побут населення України: Навч. посібник*. – К.: Либідь, 1993.
15. Гошко Ю. Покарання за антиморальну поведінку // *Народознавчі зошити*. – 1997. – № 2. – С. 82–91.
16. Гримич М. До питання звичай // *Народознавчі зошити*. – 2001. – № 3. – С. 525–528.
17. Гримич М. Християнство і звичаєве право українців // *Народознавчі зошити*. – 2003. – № 1–2. – С. 130–136.
18. Гринів О. Вплив історичних і соціопсихічних чинників на світогляд українського народу // *Народознавчі зошити*. – 1997. – № 5. – С. 273–283.
19. Грицюк І. Християнська символіка в дизайні сучасного одягу. // *Народознавчі зошити*. – 2003. – № 1–2. – С. 327–330.
20. Гумилев Л. Н. *Этногенез и биосфера земли*. – М., 1989.
21. Дмитрів З. Ритуальний хліб у весняних звичаях та обрядах Рівненського Полісся // *Народознавчі зошити*. – 1997. – № 1. – С. 9–14.
22. Дуда Н. Регулятивна функція трудової традиції в організації праці в українській карпатській сім'ї кінця XIX – початку XX ст. // *Народознавчі зошити*. – 1998. – № 2 (20). – С. 207–210.
23. Єрмоленко М. Гагаузи: один народ в двох державах // *Народознавчі зошити*. – 2001. – № 3. – С. 591–595.
24. Захарченко Г. Уявлення “народження – доля” в традиційній культурі болгар (на матеріалах експедиційних досліджень на Одещині) // *Народознавчі зошити*. – 2001. – № 3. – С. 595–599.
25. Зінкевич Н. Специфіка етнічного розвитку циган України // *Народознавчі зошити*. – 2001. – № 3. – С. 601–607.
26. Ільїнський В., Подгурська В. Особливості подільських писанок // *Народне мистецтво*. – 2006. – № 1–2. – С. 47–49.
27. Катаока Х. Сучасний стан вивчення фольклору та етнології в Японії // *Народна творчість та етнографія*. – 2007. – № 2. – С. 70–75.
28. Качалка Н. З кашею будьте здорові // *Берегиня*. – 1993. – № 2. – 1994. – № 3.
29. Киридон А. Проблема визначення поняття “етнос” в сучасній вітчизняній історіографії // *Народознавчі зошити*. – 2001. – № 3. – С. 402–404.
30. Кирчів Р. До проблем етнографічного районування України // *Народознавчі зошити*. – 1995. – № 3. – С. 129–132.
31. Кирчів Р. Фольклор як одне з джерел дослідження етногенезу населення Українських Карпат // *Народознавчі зошити*. – 1998. – № 3. – С. 284–290.
32. Кісь О. Дівчина-покрітка в українському селі кінця XIX – початку XX ст. // *Народознавчі зошити*. – 1998. – № 6. – С. 684–693.
33. Кульчицький О. Риси характерології українського народу // *Енциклопедія українознавства – I (загальна частина)*. – Мюнхен – Нью-Йорк, 1949. – Т. 2. – С. 708–718.

34. Кутельмах К. Дохристиянські та християнські мотиви в календарних обрядах українців: грані співіснування // Народознавчі зошити. – 2003. – № 1–2. – С. 94–98.
35. Маєрчик М. Одяговий метамовний код в обрядах родинного циклу (семіотичний аналіз традиції оголення осіб) // Народознавчі зошити. – 2000. – № 6. – С. 1027–1038.
36. Макарчук С. Історико-політичне та етнографічне районування України: питання співвіднесеності // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 388–394.
37. Максимович М. Дні та місяці українського селянина. – К.: Обереги, 2002. – 189 с.
38. Малютіна І. Шлюбний вибір та шлюбний договір як гендерна соціалізація молоді у звичаєвому праві // Народна творчість та етнографія. – 2007. – № 7. – С. 68–76.
39. Мойсеїв І. Рідна хата – категорія української духовності // Сучасність. – 1995. – № 8. – С. 95–106.
40. Павленко Л. Програма вивчення національних меншостей України (кінець 20-х – початок 30-х рр. ХХ ст.) та результати її здійснення // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 607–611.
41. Пошивайло І. Міфологічний образ народного майстра // Народне мистецтво. – 2007. – № 1–2. – С. 10–13.
42. Пошивайло І. Етнографія українського гончарства: Лівобережна Україна. – К.: Молодь, 1993. – 408 с.
43. Пригарін О. Будівельні обряди та звичаї степової України: матеріали до семіотичної характеристика української хати // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 486–494.
44. Пригарін О. Будівельні обряди та звичаї степової України: матеріали до семіотичної характеристика української хати // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 486–494.
45. Сегеда С. Антропологічний склад українського народу (спроба комплексного аналізу) // Народознавчі зошити. – 1998. – № 2 (20). – С. 118–129.
46. Сегеда С. Основні етапи антропологічної історії давнього населення України // Сегеда С. Антропологічний склад українського народу: етногенетичний аспект. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2001. – С. 144–195.
47. Сосенко К. Різдво-Коляда і Щедрий Вечір: Культуролог. оповідь. – К.: Укр. письменник, 1994. – 286 с.
48. Тарас Я. Вибір місця та дерева для будівництва хати на Поліссі (на основі матеріалів поліської експедиції 1994–1997 рр.) // Народознавчі зошити. – 1996. – № 2. – С. 94–102.
49. Темченко А. Категорії часу в народній медицині українців // Народна творчість та етнографія. – 2003. – № 1–2. – С. 106–111.
50. Токарева С. История зарубежной этнографии: Учебное пособие.

51. Файник Т. Дерево як будівельний матеріал для житла в народних віруваннях і звичаях українських Карпат II пол. XIX – поч. XX ст. // Народознавчі зошити. – 2003. – № 1–2. – С. 356–362.
52. Файник Т. Образ народного житла в Українській Карпатах кінця XIX – поч. XX ст. Етнокультурний аспект // Народознавчі зошити. – 1996. – № 5. – С. 304–308.
53. Хайбуллаєва Х. Похоронний обряд кримських татар // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 599–601.
54. Худаш М. До питання походження назв бойки, гуцули, лемки // Народознавчі зошити. – 1998. – № 3. – С. 299–319.
55. Черниш Н. Сучасна культурна антропологія у США // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 388–393.
56. Чмелик Р. П. Мала українська селянська сім'я другої половини XIX – початку XX ст. (структура і функції). – Львів, 1999. – 142 с.
57. Шафран Р. Народознавчий аспект теоретичної спадщини Володимира Січинського // Народознавчі зошити. – 2000. – № 5. – С. 906–909.

Теми для самостійної роботи

1. Напрями і течії етнографічної науки другої половини XX ст.
2. Становлення української етнографічної думки.
3. Етнічний склад населення та сучасні етнічні процеси в Україні.
4. Участь в українському етногенезі слов'янських і неслов'янських племен (за працями Л. Гумільова).
5. Культурогенез як доповнення до етногенезу: трипільська, скіфська та сарматська культури.
6. Вплив території на формування національного характеру українців (за працею Л. Гумільова “Етногенез і біосфера Землі”).
7. Демонологічні, міфологічні та християнські історичні шари світоглядних уявлень українців.
8. Дохристиянські вірування наших предків.
9. Використання глини та глиняних виробів у народній медицині.
10. Народний календар українців.
11. Акумуляція в календарно-побутовій обрядовості морально-етичних цінностей та естетичних смаків українців.
12. Морально-етичні стосунки в громаді.
13. Традиційне хліборобство України.
14. Домашні ремесла і художні промисли.
15. Народне образотворче мистецтво.
16. Взаємини членів сім'ї та тип авторитету.
17. Українська гостинність та правила народного етикету.
18. Історичні передумови формування традиційного одягу Поділля.
19. Проблеми дослідження української архітектури в аспекті українського народознавства.
20. Ікона як художній і духовний феномен.

Індивідуальне навчально-дослідне завдання
передбачає підготовку реферату.
Тематика рефератів та повідомлень:

Роль Тараса Шевченка в розвитку етнографічної думки в Україні.
Роль Івана Франка в розвитку етнографічної думки в Україні.
Роль Лесі Українки в розвитку етнографічної думки в Україні.
Роль Петра Чубинського в розвитку етнографічної думки в Україні.
Роль Миколи Сумцова в розвитку етнографічної думки в Україні.
Роль Хрисанфа Ящуржинського в розвитку етнографічної думки в Україні.
Найвидатніший теоретик еволюціонізму етнолог Е.Б. Тайлор.
Еміль Дюркгайм – французький соціолог-позитивіст, засновник французької соціологічної школи.
Питання українських територій у працях Володимира Кубійовича.
Національний характер українців.
Використання замовлянь у народній медицині.
Народні прикмети і завбачення погоди.
Демонічна лексика в науковій спадщині Володимира Гнатюка.
Дослідження світоглядних уявлень давніх слов'ян у праці І.С. Нечуя-Левицького.
Дохристиянські та християнські мотиви в календарній обрядовості українців.
Народний господарський календар українців.
Дошлюбне спілкування молоді.
Семантика головних уборів в елементах весільної, поховальної та іншої обрядовості.
Козацький одяг.
Вінок як головний убір, символ і оберег.
Одяг української шляхти.
Оздоблення і символічне значення транспортних засобів та його елементів.
Уявлення українців про домашні божества.
Етнолінгвістичний зміст української хати.

Таблиця № 2

Структура залікового кредиту дисципліни

МОДУЛЬ 1. ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ЕТНОГРАФІЧНОЇ НАУКИ В СВІТІ. ЕТНОГРАФІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ				
Змістовий модуль 1. Історія етнографічної науки				
Тема	Лекц.	Сем.	Сам. роб.	Інд. роб.
Тема 1. Історія етнографічної науки. Методика і методи етнографічних досліджень	2	2	3	3
Тема 2. Школи та напрями етнографії	2	2	3	2
Змістовий модуль 2. Етнографічні райони та групи українців. Антропологічні риси українців				
Тема 3. Етнографічне районування України. Етнографічні групи українського народу.	2	2	3	3
Тема 4. Антропологічні типи українців	2	2	3	3
МОДУЛЬ II. ПОХОДЖЕННЯ, НАЦІОНАЛЬНІ РИСИ ТА РЕЛІГІЯ УКРАЇНЦІВ				
Змістовий модуль 3. Походження та національний характер українців				
Тема 5. Походження українського народу	2	2	2	2
Тема 6. Національний характер українців	2	2	2	2
Змістовий модуль 4. Світогляд та народні знання українців				
Тема 7. Народні знання та світоглядні уявлення українського народу	2	2	2	2
Тема 8. Звичаї та обряди українського народу	2	2	2	3
Модуль III. ГРОМАДСЬКИЙ ТА СІМЕЙНИЙ ПОБУТ УКРАЇНЦІВ				
Змістовий модуль 5. Громадський побут та галузі господарства українців				
Тема 9. Громада та громадський побут	2	2	2	2
Тема 10. Основні галузі господарства українців.	2	2	2	2
Тема 11. Художні промисли і ремесла	2	2	2	3
Змістовий модуль 6. Сімейний побут українців				
Тема 12. Сім'я та сімейний побут українців	2	2	2	3
Тема 13. Українське національне вбрання	2	2	2	2
Тема 14. Народна їжа	2	2	2	2
Тема 15. Традиційний український транспорт	2	2	2	2
Модуль IV. Народна архітектура України				
Тема 16. Сільські поселення та селянський двір	2	2	2	2
Тема 17. Народна архітектура України	2	2	2	2
Всього годин:	34	34	54	40

Теми практичних занять

- Тема 1.** Історія етнографічної науки. Методика і методи етнографічних досліджень – 2 год.
- Тема 2.** Школи та напрями етнографії – 2 год.
- Тема 3.** Етнографічне районування України. Етнографічні групи українського народу – 2 год.
- Тема 4.** Антропологічні типи українців – 2 год.
- Тема 5.** Походження українського народу – 2 год.
- Тема 6.** Національний характер українців – 2 год.
- Тема 7.** Народні знання та світоглядні уявлення українського народу – 2 год.
- Тема 8.** Звичай та обряди українського народу – 2 год.
- Тема 9.** Громада та громадський побут – 2 год.
- Тема 10.** Основні галузі господарства українців – 2 год.
- Тема 11.** Художні промисли і ремесла. Підсобні заняття, промисли і ремесла – 2 год.
- Тема 12.** Сім'я та сімейний побут українців – 2 год.
- Тема 13.** Українське національне вбрання – 2 год.
- Тема 14.** Народна їжа – 2 год.
- Тема 15.** Традиційний український транспорт – 2 год.
- Тема 16.** Сільські поселення та селянський двір – 2 год.
- Тема 17.** Народна архітектура України – 2 год.

Самостійна робота студента забезпечується навчально-методичними засобами та навчальними посібниками з курсу.

Індивідуальне навчально-дослідне завдання передбачає виконання індивідуальних завдань до практичних занять з міфології, яке використовується в процесі вивчення програмного матеріалу навчального курсу і завершується складанням іспиту.

Методи навчання: лекції із застосуванням прозірок; бесіди; розповіді; пояснення; підготовка рефератів на задані теми; робота з підручником; проблемно-пошуковий.

Методи оцінювання: поточне оцінювання; оцінка за ІНДЗ (реферат, самостійна робота); підсумковий модульний тестовий контроль; оцінка за індивідуальні домашні завдання.

Ураховуючи те, що питома вага оцінки кожного з видів навчальної роботи студента в підсумковій (загальній) оцінці визначається, виходячи з їх вагомості в теоретичній та практичній підготовці фахівця, структури та змісту навчальної дисципліни, кількість балів розподілено так:

Таблиця № 3

Розподіл балів оцінювання успішності студентів з навчальної дисципліни “Етнографія України”

Модуль I		Модуль II		Модуль III		Модуль IV	Модуль V (ІНДЗ)	Підсумк. контроль	Сума
ЗМ 1	ЗМ 2	ЗМ 3	ЗМ 4	ЗМ 5	ЗМ 6				
Т.1 – 2	Т.3 – 2	Т.5 – 2	Т.7 – 2	Т.10 – 2	Т.12 – 2	Т.16 – 2	10	5	100
Т.2 – 2	Т.4 – 2	Т.6 – 2	Т.8 – 2	Т.11 – 2	Т.13 – 2	Т.17 – 2			
			Т.9 – 2		Т.14 – 2				
					Т.15 – 2				

Навчальні досягнення студента з усіх видів виконуваних робіт (теоретична підготовка, ІНДЗ, підсумковий контроль) оцінюються кількісно відповідно до шкали, наведеної в “Тимчасовому положенні про організацію навчального процесу в кредитно-модульній системі підготовки фахівців в Уманському педагогічному університеті імені Павла Тичини”.

Шкала оцінювання

A	відмінно	90 – 100%
B	дуже добре	82 – 89%
C	добре	75 – 81%
D	задовільно	67 – 74%
E	задовільно (достатньо)	60 – 66%
FX	незадовільно з можливістю повторного складання	35 – 59%
F	незадовільно з обов’язковим повторним курсом	1 – 34%

Методичне забезпечення: опорні конспекти лекцій; інтерактивний комплекс навчально-методичного забезпечення дисципліни (ІКНМЗД); нормативні документи; ілюстративні матеріали.

Література

Основна

1. Артюх Л. Українська кухня // Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник. – 2-е вид. – К., 1994. – С. 79–108.
2. Байбурин А. К. Жилище в обрядах и представлениях восточных славян. – Л., 1923.
3. Балущок В. Г. Обряди ініціації українців та давніх слов'ян. – Львів – Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 1998. – 216 с.
4. Баран В. Д., Терпиловський Р. В., Козак Д. Н. Походження слов'ян. – К., 1991.
5. Белякова Г. Славянская мифология: Кн. для учащихся. – М.: Просвещение. – 1995.
6. Бойківщина: Іст.-етнограф. дослідження / За ред. Ю.Г. Гошка. – К., 1983.
7. Болтарович З. Народна медицина. – К.: Наукова думка, 1990. – 230 с.
8. Борисенко В. К., Головащенко М. І., Кривоший О. П. Українки в історії. – К.: Либідь, 2006.
9. Боровський Я. Світогляд давніх киян. – К.: Науковий світ, 1992.
10. Боряк О. Ткацтво в обрядах та віруваннях українців (середина XIX – початок XX ст.). – К.: Українська книга, 1997. – 191 с.
11. Брайчевський М. Походження слов'янської писемності. – К.: Вид. Дім “Києво-Могилянська академія”, 2007. – 154 с.
12. Бромлей Ю. В. Этнос и этнография. – М., 1973.
13. Булашев Г. С. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: Космогонічні українські народні погляди та вірування. – К.: Довіра, 1992. – 414 с.
14. Велецкая Н. Языческая символика славянских архаических ритуалов. – М., 1978.
15. Вернадский В. Избранные труды по истории науки. – М., 1981.
16. Веселовский А. Дуалистические поверья о мироздании. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2006. – 667 с.
17. Виклади давньослов'янських легенд або міфологія / Уклад. А.Ф. Головацький. – К., 1991.
18. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. – К., 1995.
19. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. Кн. у II т. – К.: “Оберіг”, 1993. – Т. I: (Зима. Весна). – 449 с.; Т. II: (Літо. Осінь). – 442 с.
20. Ганжа П. О. Таємниці українського рукомесла. – К.: Мистецтво, 1996. – 192 с.
21. Гнатюк В. Нарис української міфології. – Львів: Вид-во Інституту народознавства НАН України, 2002. – 263 с.
22. Горленко В. Ф. Нариси з історії української етнографії. – К., 1984.
23. Гошко Ю. Звичаєве право населення українських Карпат та Прикарпаття XIV–XIX. – Львів, 1999.
24. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера земли. – М., 1989.

25. Гуцульщина: Іст.-етнограф. дослідження / За ред. Ю.Г. Гошка. – К., 1987.
26. Данилевський Г. Чумаки: художньо-документальний нарис. – К.: Веселка, 1992.
27. Дубовіс Г. Українська кухня. – Харків, 2006.
28. Дюркгайм Е. Первісні форми релігійного життя: Тотемна система в Австралії // Пер. з фр. Г. Філіпчука, З. Борисюк. – К.: Юніверс, 2002. – 424 с.
29. Емельянов Ю. Н. Основы культурной антропологии. – СПб., 1994.
30. Етнічний довідник. У 3-х ч. – К., 1996.
31. Етнографія України: Навч. посібник. – Львів, 2004.
32. Жишкович В. Пластика Русі-України: Х – перша половина XIV століть. – Львів: Інститут народознавства, 1999. – 239 с.
33. Жук А. Сучасні українські художні тканини. – К., 1985.
34. Заглада Н. Побут селянської дитини. – К., 1929. – С. 3–143.
35. Заставний Ф. Д. Географія України: У 2 кн. – Львів, 1994. – С. 318–349.
36. Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография. – М., 1991.
37. История зарубежной этнографии. – М., 1978.
38. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: історико-релігійна монографія. – К.: “Обереги”, 1992.
39. Кагаров Е. Г. Нарис історії етнографії. – К., 1982.
40. Кара-Васильєва Т. Українська сорочка: Альбом. – К.: Томіріс, 1994.
41. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: У 3 кн., 6 т. – Факс. Вид. – К.: АТ “Обереги”, 1994.
42. Костомаров М. І. Слов’янська міфологія / Упоряд. І.П. Бетко, А.М. Полотай; вступна ст. М.Т. Яценка. – К.: Либідь, 1994.
43. Косьміна Т. В. Сільське житло Поділля. Кінець XIX–XX ст. – К., 1980.
44. Кравець О. М. Сімейний побут і звичаї українського народу. – К., 1966.
45. Крвавич Д. П., Овсійчук В. А., Черепанова С. О. Українське мистецтво: Навч. посібник: У 3 ч. / Передмова проф. В. Скотного. – Ч. I. – Львів: Світ, 2003. – 256 с.
46. Крутьченко Н. Розповіді про кераміку. – К.: Либідь, 2002. – 252 с.
47. Культура і побут населення України / За ред. В.А. Наулка. – К., 1993.
48. Культура українського народу: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 1994. – 272 с.
49. Культурологія. XX век: Энциклопедия. – Т. 1–2. – СПб, 1998.
50. Кульчицький О. Риси характерології українського народу // Енциклопедія українознавства – I (загальна частина) Мюнхен – Нью-Йорк, 1949. – Т. 2. – С. 708–718.
51. Лазебный А. Самые почитаемые иконы. Праздники Православной Церкви. – Донецк: ООО ПКФ “БАО”, 2008.
52. Леви-Брюль Л. Первобытное мышление. – М., 1930.
53. Лемківщина. Історико-етнографічне дослідження: У 2-х т. / За ред. С.П. Павлюка. – Львів, 2000. – Т. 1; 2002. – Т. 2.
54. Липа Ю. Призначення України. – Львів, 1992.
55. Лурье С. В. Историческая антропология. – М., 1997.

56. Максимович М. Дні та місяці українського селянина. – К.: Обереги, 2002. – 189 с.
57. Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К., 1996.
58. Маркевич М. А. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – К.: Либідь, 1991.
59. Матейко К. Український народний одяг: Етнографічний словник. – К., 1996. – 196с.
60. Меджитова Э. Д. Кухня славянских народов. – М.: Изд-во Эксмо, 2003.
61. Мид М. Культура и мир детства. – М., 1988.
62. Мовчан П. Ми: касетна свідомість чи самоусвідомлення // Мова – явище космічне: Есе, літературно-критичні статті. – К.: Всеукр. т-во “Просвіта”, 1994.
63. Мойсеїв І. Рідна хата – категорія української духовності // Сучасність. – 1993. – № 8. – С. 95–106.
64. Найдено О. С. Орнамент українського народного розпису. – К., 1989.
65. Народные верования // Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография. – М.: Наука, 1991. – С. 410 – 425.
66. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу: Ескіз української міфології. – К., 1992.
67. Николаева Т. Украинская народная одежда. Среднее Поднепровье. – К., 1987.
68. Николаєва Т. Історія українського костюма. – К., 1996. – 176с.
69. Павлюк С.П. Традиційне хліборобство України: агротехнічний аспект. – К.: Наукова думка, 1991. – 223 с.
70. Петров В. Етногенез слов'ян. Джерела, етапи розвитку і проблематика. – К.: Наукова думка, 1972.
71. Поділля / Артюх Л. Ф., Балушок В. Г., Болтарович З. Є. та ін. – К.: Вид-во НКЦ “Доля”, 1994.
72. Поділля України: матеріали історико-етнографічного дослідження / За ред. С.П. Павлюка. – Львів, 1997.
73. Попович М. В. Мирозрение древних славян. – К., 1985. – 133 с.
74. Пошивайло О. Етнографія українського гончарства. – К., 1993.
75. Пути развития зарубежной этнологии. – К., 1983.
76. Риси характерології українського народу // Енциклопедія українознавства – I (загальна частина). – Мюнхен – Нью-Йорк, 1949. – Т. 2. – С. 708–718.
77. Рыбаков Б. А. Язычество древней Руси. – М.: Наука, 1988.
78. Рыбаков Б. А. Язычество древних славян. – М.: Русское слово, 1997.
79. Савчук Б., Кафарський В. Вступ до етнології. – Івано-Франківськ, 2003.
80. Сегеда С. Антропологічний склад українського народу: етногенетичний аспект. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2001. – 256 с.
81. Сивачук Н. П. Методика викладання народознавства. Фольклорна практика: Навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. – К.: Науковий світ, 2002. – 65 с.
82. Скрипник Г. А. Етнографічні музеї України. – К., 1989.

83. Скуратівський В. Берегиня. – К., 1987.
84. Скуратівський В. Русалії. – К.: Довіра, 1996. – 734 с.
85. Скуратівський В. Святвечір. – К., 1994.
86. Скуратівський В. Український рік. – К., 1996.
87. Сосенко К. Різдво-Коляда і Щедрий Вечір: Культуролог. оповідь. – К.: Укр. письменник, 1994. – 286 с.
88. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка. – К.: Радянська школа, 1985.
89. Стельмащук Г. Традиційні головні убори українців. – К., 1993.
90. Тайлор Э. Б. Миф и обряд в первобытной культуре / Пер. с англ. Д.А. Коропчевского. – Смоленск: Русич, 2000. – 624 с.
91. Тайлор Э. Б. Первобытная культура. – М., 1989.
92. Тиводар М. Етнологія: Навч. посібник. – Львів, 2004.
93. Товстуха Є. Фітоетнологія українців. – К.: Українська академія оригінальних ідей, 2002. – 351 с.
94. Токарев С. А. История зарубежной этнографии: Учеб. пособие. – М., 1978.
95. Традиційний одяг Черкащини кін. ХІХ – поч. ХХ ст. Каталог виставки / Підг. Г. Корнієнко. – Черкаси: Родовід, 1993.
96. Українознавство: Посібник / Уклад.: В.Я. Мацюк та ін. – К., 1994.
97. Українська душа. – К., 1992. – С. 29–47.
98. Українська культура: Лекції за ред. Дмитра Антоновича / Упор. С.В. Ульяновська; Вст. ст. І.М. Дзюби. – К.: Либідь, 1993. – 592 с.
99. Українська родина: Родинний і громадський побут / Упорядник Лідія Орел. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2000. – 424 с.
100. Українська художня культура / За ред. проф. І.Ф. Ляшенка. – К.: Либідь, 1996. – 407 с.
101. Українське народознавство: Навч. посібник / За ред. С.П. Павлюка, Г.Й. Горинь, Р.Ф. Кирчіва. – Львів: Фенікс, 1994. – 608 с.
102. Український костюм: комплект листівок / Упоряд. Миронов В., худ. Перепелиця А. – К., 1997.
103. Українські замовляння. – К., 1993.
104. Фрезер Дж. Золотая ветвь: исследование магии и религии. – М.: Политиздат, 1996.
105. Холмщина і Підляшшя: Іст.-етнограф. дослідження / За ред. В. Борисенко. – К., 1997.
106. Художні промисли України. – Львів, 1993.
107. Чмелик Р. П. Мала українська селянська сім'я другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (структура і функції). – Львів, 1999. – 142 с.
108. Щербаківський В. Українське мистецтво: Вибрані неопубліковані праці / Упоряд., вст. ст. В. Ульяновського; додатки П. Гречанівської, В. Ульяновського. – К.: Либідь, 1995. – 288 с.
109. Етнографія восточных славян / Под ред. Ю.В. Бромляя, В.В. Чистова. – М., 1987.

Додаткова

1. Балагутрак М. Етнопсихологічна порівняльна характеристика українців, поляків, росіян у праці Володимира Антоновича “Три національні типи народні” // Народознавчі зошити. – 2000. – № 6. – С. 1070–1081.
2. Виноградська Г. Обжинковий вінок у контексті традиційної жнивварської обрядовості українців на сучасному етапі: генеза символу // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 499–503.
3. Гвоздевич С. Бондарство на Бойківщині кінця ХІХ – початку ХХ ст. // Народна творчість та етнографія. – 1992. – № 3.
4. Горинь Г. Сучасні аспекти етнографічного вивчення народних промислів України // Народознавчі зошити. – 2001. – № 2. – С. 340–348.
5. Горленко В. Історіографія української етнографії і деякі принципові засади її розробки // Матеріали до української етнології. – Вип. 1 (4). – К., 1995. – С. 20–26.
6. Гошко Ю. Покарання за антиморальну поведінку // Народознавчі зошити. – 1997. – № 2. – С. 82–91.
7. Гошко Ю. Покарання за окремі порушення громадського співжиття // Народознавчі зошити. – 1997. – № 2. – С. 75–82.
8. Гримич М. До питання звичай // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 525–528.
9. Гримич М. Християнство і звичаєве право українців // Народознавчі зошити. – 2003. – № 1–2. – С. 130–136.
10. Гринів О. Вплив історичних і соціопсихічних чинників на світогляд українського народу // Народознавчі зошити. – 1997. – № 5. – С. 273–283.
11. Гуменна Д. Благослови. Мати!: Казка-есеї. – Репринт. вид. – К.: Вид. дім “КМ Academia”, 1994.
12. Дмитренко А. Свічки у громадських звичаях та обрядах на Західному Поліссі (кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.) // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 517–523.
13. Дмитрів З. Ритуальний хлібу весняних звичаях та обрядах населення Рівненського Полісся // Народознавчі зошити. – 1997. – № 1 (13). – С. 9–14.
14. Дуда Н. Регулятивна функція трудової традиції в організації праці в українській карпатській сім’ї кінця ХІХ – початку ХХ ст. // Народознавчі зошити. – 1998. – № 2 (20). – С. 207–210.
15. Етнічний довідник. У 3-х ч. – К., 1996.
16. Єрмоленко М. Гагаузи: один народ в двох державах // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 591–595.
17. Захарченко Г. Уявлення “народження – доля” в традиційній культурі болгар (на матеріалах експедиційних досліджень на Одещині) // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 595–599.
18. Зінкевич Н. Специфіка етнічного розвитку циган України // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 601–607.

19. Івашків Г. Мотив “вазона” в українській народній кераміці XVI – першої пол. XX ст. // Народознавчі зошити. – 2000. – № 5. – С. 860–890.
20. Киридон А. Проблема визначення поняття “етнос” в сучасній вітчизняній історіографії // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 402–404.
21. Кирчів Р. До проблем етнографічного районування України // Народознавчі зошити. – 1995. – № 3. – С. 129–132.
22. Кирчів Р. Фольклор як одне з джерел дослідження етногенезу населення Українських Карпат // Народознавчі зошити. – 2000. – № 6. – С. 284–290.
23. Кісь О. Дівчина-покритка в українському селі кінця XIX – початку XX ст. // Народознавчі зошити. – 1998. – № 6. – С. 684–693.
24. Кісь О. Концепція культурного релятивізму та проблема оцінки становища жінки у традиційних суспільствах // Народознавчі зошити. – 1997. – № 4. – С. 253–263.
25. Кузь В. Г. Материнська школа: виховання в родині // Педагогіка та психологія. – 1995. – № 4.
26. Кутельмах К. Дохристиянські та християнські мотиви в календарних обрядах українців: грані співіснування // Народознавчі зошити. – 2003. – № 1–2. – С. 94–98.
27. Кутельмах К. Дохристиянські та християнські мотиви в календарних обрядах українців: грані співіснування // Народознавчі зошити. – 2003. – № 1–2. – С. 94–98.
28. Кутельмах К. Дохристиянські та християнські мотиви в календарних обрядах українців: грані співіснування // Народознавчі зошити. – 2003. – № 1–2. – С. 94–98.
29. Маєрчик М. Одяговий метамовний код в обрядах родинного циклу (семіотичний аналіз традиції оголення лімінальних осіб) // Народознавчі зошити. – 2000. – № 6. – С. 1027–1038.
30. Макарчук С. Історико-політичне та етнографічне районування України: питання співвіднесеності // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 388–394.
31. Макарчук С. Християнські цінності народної архітектури українців в історичні часи і сучасності // Народознавчі зошити. – 2003. – № 1–2. – С. 77–82.
32. Малинка А. Родины и хрестины (Материал собран в г. Марине Нежинского уезда) // Киевская старина. – 1898. – Т. 61. – С. 254–286.
33. Метка Л. Деякі аспекти використання глини та глиняних виробів у народній медицині українців // Берегиня. – 2008. – № 1. – С. 27–31.
34. Мойсеїв І. Рідна хата – категорія української духовності // Сучасність. – 1993. – № 8. – С. 95–106.
35. Никорак О. Українська народна тканина: типологія виробів XIX – поч. XX ст. // Народознавчі зошити. – 1998. – № 3. – С. 381–396.
36. Овсійчук В. Ікона як художній і духовний феномен // Народознавчі зошити. – 2003. – № 1–2. – С. 169–176.
37. Олійник О. З історії розвитку ткацтва Покуття // Народознавчі зошити. – 1996. – № 3.

- 38.Павленко Л. Програма вивчення національних меншостей України (кінець 20-х – початок 30-х рр. ХХ ст.) та результати її здійснення // Народознавчі зошити. – 2000. – № 23. – С. 607–611.
- 39.Падовська О. Килим крізь призму творчого світосприйняття // Народознавчі зошити. – 1995. – № 3. – С. 167–172.
- 40.Панько О. Митрополит Іларіон про пережитки язичницьких просторово-часових уявлень в українського народу // Народознавчі зошити. – 2001. – № 6. – С. 236–241.
- 41.Паньок Т. Богородичні ікони Слобожанщини (спроба теоретичного осмислення) // Народознавчі зошити. – 2003. – № 1–2. – С. 199–203.
- 42.Петров В. Етногенез слов'ян. Джерела, етапи розвитку і проблематика. – К.: Наукова думка, 1972.
- 43.Пошивайло І. Міфологічний образ народного майстра // Народне мистецтво. – 2007. – № 1–2. – С. 10–13.
- 44.Пошивайло І. Міфологічні витоки образотворення // Народне мистецтво. – 2007. – № 3–4. – С. 30–33.
- 45.Рядович Р. Підбір та заготівля будівельної деревини на правобережному Поліссі // Народознавчі зошити. – 1998. – № 1. – С. 64–66.
- 46.Рядович Р. Стеля та сволок у традиційному будівництві поліщуків: Конструктивно-технологічний та обрядовий аспект // Народознавчі зошити. – 1996. – № 2. – С. 78–80.
- 47.Скуратівський В. Народне цілительство // Берегиня. – 2007. – № 4. – С. 60–79.
- 48.Студенець Н. Технологія хатнього настінного малювання Поділля // Народознавчі зошити. – 1997. – № 1. – С. 20–27.
- 49.Тарас Я. Вибір місця та дерева для будівництва хати на Поліссі (на основі матеріалів поліської експедиції 1994–1997 рр.) // Народознавчі зошити. – 1996. – № 2. – С. 94–102.
- 50.Темченко А. Категорії часу в народній медицині українців // Народна творчість та етнографія. – 2003. – № 1–2. – С. 106–111.
- 51.Титаренко В. Миска. Мисник. Мискарі // Народне мистецтво. – 2007. – № 1–2. – С. 19–21.
- 52.Топоров В. М. Епоха світового дерева // Всесвіт. – 1977. – № 6.
- 53.Файник Т. Образ народного житла в Українській Карпатах кінця ХІХ – поч. ХХ ст. Етнокультурний аспект // Народознавчі зошити. – 1996. – № 5. – С. 304–308.
- 54.Хайбуллаєва Х. Похоронний обряд кримських татар // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 599–601.
- 55.Хуdash М. До питання походження назв бойки, гуцули, лемки // Народознавчі зошити. – 1998. – № 3. – С. 299–319.
- 56.Ятченко В. Замовляння та їх значення для вивчення ментальності українців // Народна творчість та етнографія. – 1996. – № 1. – С. 15–21.
- 57.Ящуржинский Х. Поверья и обрядности родин и крестин // Киевская старина. – 1893. – Т. 42. – С. 74–83.

Тематика лекцій

Тема 1. Історія етнографічної науки. Методика і методи етнографічних досліджень.

Тема 2. Школи та напрями етнографії.

Тема 3. Етнографічне районування України. Етнографічні групи українського народу.

Тема 4. Антропологічні типи українців.

Тема 5. Походження українського народу.

Тема 6. Національний характер українців.

Тема 7. Народні знання та світоглядні уявлення українського народу.

Тема 8. Звичаї та обряди українського народу.

Тема 9. Громада та громадський побут.

Тема 10. Основні галузі господарства українців.

Тема 11. Художні промисли і ремесла.

Тема 12. Сім'я та сімейний побут українців.

Тема 13. Українське національне вбрання.

Тема 14. Народна їжа.

Тема 15. Традиційний український транспорт.

Тема 16. Сільські поселення та селянський двір.

Тема 17. Народна архітектура України.

Практичні заняття

Тема 1. Історія етнографічної науки. Методика і методи етнографічних досліджень

Студенти повинні знати: історію становлення етнографічної науки, основні положення та концепції етнографії, методи і прийоми пошукової роботи.

Студенти повинні вміти: аналізувати основні положення та концепції етнографії, проводити пошукову етнографічну роботу.

Питання:

1. Становлення етнографії як науки.
2. Джерела етнографії, її зв'язок з суміжними дисциплінами:
  - матеріали етнографічних експедицій;
  - музейні зібрання;
  - писемні зібрання;
  - зображувальні матеріали;
  - зв'язок етнографії з суміжними дисциплінами.
3. Методика збору польових етнографічних матеріалів:
  - спостереження;
  - опитування;
  - методика фіксації етнографічних матеріалів;
  - підготовка етнографічних матеріалів до фондування.
4. Методи етнографічних досліджень:
  - порівняльно-історичний метод;
  - метод типологічного аналізу;
  - метод комплексного аналізу;
  - метод компонентного (системного) аналізу;
  - реконструктивний метод (метод пережитків).

Завдання для всіх:

1. Опрацювати статтю Шафран Р. “Народознавчий аспект теоретичної спадщини Володимира Січинського” (Народознавчі зошити. – 2000. – № 5. – С. 906–909).
2. Законспектувати статтю Киридон А. “Проблема визначення поняття “етнос” в сучасній вітчизняній історіографії” (Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 402–404).

Індивідуальні завдання:

1. Підготувати реферат на тему:

- Роль Тараса Шевченка у розвитку етнографічної думки в Україні;
- Роль Івана Франка в розвитку етнографічної думки в Україні;
- Роль Лесі Українки в розвитку етнографічної думки в Україні;
- Роль Петра Чубинського в розвитку етнографічної думки в Україні;
- Роль Миколи Сумцова в розвитку етнографічної думки в Україні;
- Роль Хрисанфа Ящуржинського в розвитку етнографічної думки в Україні.

Рекомендована література

1. Бібліографія праць з народознавства (фольклористика, етнологія) // Народна творчість та етнографія. – 2004. – Ч. 1. – С. 123–126.
2. Горленко В. Ф. Нариси з історії української етнографії. – К., 1984.
3. Грушевський М. С. Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання // Україна. – 1925. – № 5. – С. 9–12.
4. Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография. – М., 1991.
5. Мовчан П. Ми: касетна свідомість чи самоусвідомлення // Мова – явище космічне: Есе, літературно-критичні статті. – К.: Всеукр. т-во “Просвіта”, 1994.
6. Савчук Б., Кафарський В. Вступ до етнології. – Івано-Франківськ, 2003.
7. Сивачук Н. П. Методика викладання народознавства. Фольклорна практика: Навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. – К.: Науковий світ, 2002. – 65 с.
8. Скрипник Г. А. Етнографічні музеї України. – К., 1989.
9. Тиводар М. Етнологія. – Львів, 2004.
10. Токарев С. А. История зарубежной этнографии. – М., 1978.

Тема 2. Школи та напрями етнографії

Студенти повинні знати: основні школи та напрями етнографії, їх представників, теорії, твердження.

Студенти повинні вміти: аналізувати, порівнювати теорії та твердження представників різних шкіл та напрямів етнографії.

Питання:

1. Основні напрями еволюціоністської етнографії.
2. Історична школа.
3. Дифузійністська школа.
4. Структуралізм.
5. Психологічний напрям.

6. Радянська школа в етнографії.

Завдання для всіх:

1. Опрацювати статтю Черниш Н. “Сучасна культурна антропологія у США” (Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 388–393).
2. Проаналізувати праці: Токарева С. “История зарубежной этнографии: Учебное пособие”; Бромлей Ю. В. “Этнос и этнография”.

Індивідуальні завдання:

1. Проаналізувати статтю Катаока Хіросі “Сучасний стан вивчення фольклору та етнології в Японії” (Народна творчість та етнографія. – 2007. – № 2. – С. 70–75).
2. Підготувати реферати на теми:
  - Найвидатніший теоретик еволюціонізму етнолог Е.Б. Тайлор;
  - Еміль Дюркгайм – французький соціолог-позитивіст, засновник французької соціологічної школи.

Рекомендована література

1. Ахатов Ф. Слов’яни Башкортостану: розвиток пісенної культури чи стагнація? // Народна творчість та етнографія. – 2007. – № 5. – С. 64–67.
2. Бромлей Ю. В. Этнос и этнография. – М., 1973.
3. Дюркгайм Е. Первісні форми релігійного життя: Тотемна система в Австралії // Пер. з фр. Г. Філіпчука, З. Борисюк. – К.: Юніверс, 2002. – 424 с.
4. Тайлор Э. Б. Миф и обряд в первобытной культуре / Пер. с англ. Д.А. Коропчевского. – Смоленск: Русич, 2000. – 624 с.
5. Тиводар М. Етнологія: Навч. посібник – Львів, 2004.
6. Токарев С. А. История зарубежной этнографии: Учеб. пособие. – М., 1978.
7. Ясевич З. Польська етнологія. Між етнографією та культурною антропологією // Народна творчість та етнографія. – 2007. – № 1. – С. 13–22.

Тема 3. Етнографічне районування України. Етнографічні групи українського народу

Студенти повинні знати: основні гіпотези вчених щодо походження назв етнографічних груп, визначення понять “етнографічна група”, “етнічна група”, етнографічну характеристику регіонів та районів України, “етнічний склад населення”, “національна меншина”.

Студенти повинні вміти: характеризувати етнічні групи, національні меншини, визначати сучасні проблеми етнічного складу населення України, визначати межі регіонів та районів України, розрізняти та порівнювати їх.

Питання:

1. Поняття “етнографічна група”, “етнічна група”, “національна меншина”.
2. Історико-етнографічні райони України:
  - Середнє Подніпров'я;
  - Слобожанщина;
  - Південь України;
  - Українське Полісся;
  - Волинь;
  - Поділля;
  - Опілля;
  - Покуття;
  - Українська Буковина;
  - Бойківщина;
  - Лемківщина;
  - Гуцульщина;
  - Закарпаття.
3. Етнічний склад населення України та сучасні етнічні процеси в Україні.
4. Суспільно-громадські організації українців, товариства української культури за межами України.

Завдання для всіх:

1. Опрацювати статті:

Макарчука С. Історико-політичне та етнографічне районування України: питання співвіднесеності // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 388–394.

Худаш М. До питання походження назв бойки, гуцули, лемки // Народознавчі зошити. – 1998. – № 3. – С. 299–319.

2. Законспектувати статтю Павленко Л. “Програма вивчення національних меншостей України (кінець 20-х – початок 30-х рр. ХХ ст.) та результати її здійснення” (Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 607–611).

3. Проаналізувати статтю Балагутрак М. “Етнопсихологічна порівняльна характеристика українців, поляків, росіян у праці Володимира Антоновича “Три національні типи народні” (Народознавчі зошити. – 2000. – № 6. – С. 1070–1081).

Індивідуальні завдання:

1. Підготувати реферат на тему: “Питання українських територій у працях Володимира Кубійовича”.

2. Проаналізувати статті:

Білоконенко С. Деякі аспекти правового життя українського єврейства у ХІХ ст. (за етнографічними матеріалами П. Чубинського) // Народознавчі зошити. – 2001. – №3. – С. 579–582.

Єрмоленко М. Гагаузи: один народ в двох державах // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 591–595.

Захарченко Г. Уявлення “народження – доля” в традиційній культурі болгар (на матеріалах експедиційних досліджень на Одещині) // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 595–599.

Хайбуллаєва Х. Похоронний обряд кримських татар // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 599–601.

Зінкевич Н. Специфіка етнічного розвитку циган України // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 601–607.

Кирчів Р. До проблем етнографічного районування України // Народознавчі зошити. – 1995. – № 3. – С. 129–132.

Рекомендована література

1. Бойківщина: Іст.-етнограф. дослідження / За ред. Ю.Г. Гошка. – К., 1983.
2. Горленко В. До проблеми вивчення етнографічної групи українців “литвин” // Полісся: мова, культура, історія: Матеріали міжнародн. конф. – К., 1996. – С. 194–200.
3. Гуцульщина: Іст.-етнограф. дослідження / За ред. Ю.Г. Гошка. – К., 1987.
4. Заставний Ф. Д. Географія України: У 2 книгах. – Львів, 1994. – С. 318–349.
5. Лемківщина. Історико-етнографічне дослідження: У 2-х т. / За ред. С.П. Павлюка. – Львів, 2000. – Т. 1; 2002. – Т. 2.
6. Холмщина і Підляшшя: Іст.-етнограф. дослідження / За ред. В. Борисенко. – К., 1997.
7. Поділля України: матеріали історико-етнографічного дослідження / За ред. С.П. Павлюка. – Львів, 1997.
8. Тиводар М. Етнологія: Навч. посібник. – Львів, 2004.
9. Українознавство: Посібник / Уклад.: В.Я. Мацюк та ін. – К., 1994.

Тема 4. Антропологічні типи українців

Студенти повинні знати: історію антропологічних досліджень українців, антропологічне районування України та прикмети сучасних українців.

Студенти повинні вміти: розрізняти та характеризувати антропологічні типи українців.

Питання:

1. Антропология як наука.
2. Історію антропологічних досліджень українців.
3. Антропологічне районування України.
4. Основні антропологічні зони:
  - Північна;
  - Центральна;
  - Західна (Карпатська);
  - Південна.
5. Основні антропологічні типи українців (за працею Ф. Вовка “Антропологічні особливості українського народу”).
6. Концепція Юрія Липи щодо української раси (книга “Призначення України”).

Завдання для всіх:

1. Законспектувати статтю Сегеди С. “Антропологічний склад українського народу (спроба комплексного аналізу)” (Народознавчі зошити. – 1998. – № 2 (20). – С. 118–129).
2. Опрацювати працю “Антропологічні особливості українського народу” (Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. – К., 1998. – С. 7–38).

Індивідуальні завдання:

1. Опрацювати дослідження Сегеди С. “Основні етапи антропологічної історії давнього населення України” (Сегеда С. Антропологічний склад українського народу: етногенетичний аспект. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2001. – С. 144–195).

Рекомендована література

1. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. – К., 1995.
2. Етнографія України: Навч. посібник. – Львів, 2004.
3. Кагаров Е. Г. Нарис історії етнографії. – К., 1982.
4. Культура і побут населення України / За ред. В.А. Наулка. – К., 1993.
5. Липа Ю. Призначення України. – Львів, 1992.
6. Сегеда С. Антропологічний склад українського народу: етногенетичний аспект. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2001. – 256 с.
7. Сегеда С. Антропологічний склад українського народу (спроба комплексного аналізу) // Народознавчі зошити. – 1998. – № 2 (20). – С. 118–129.

Тема 5. Походження українського народу

Студенти повинні знати: визначення поняття “етногенез”, основні етапи формування та становлення українського народу.

Студенти повинні вміти: визначати та характеризувати етапи формування українського народу, його культури та мови.

Питання:

1. Поняття етногенезу. Історичні шляхи формування українського етносу.
2. Етнічні риси давньоруського народу.
3. Проблеми та особливості етногенезу українського народу.
4. Культурно-історична своєрідність регіонів України.

Завдання для всіх:

1. Проаналізувати працю Геродота “Скіфія”.
2. Опрацювати статтю Кирчіва Р. “Фольклор як одне з джерел дослідження етногенезу населення Українських Карпат” (Народознавчі зошити. – 1998. – № 3. – С. 284–290).

Індивідуальні завдання:

1. Проаналізувати працю Л.М. Гумільова “Этногенез и биосфера Земли”.

Рекомендована література

1. Баран В. Д., Терпиловський Р. В., Козак Д. Н. Походження слов'ян. – К., 1991.
2. Вернадский В. Избранные труды по истории науки. – М., 1981.
3. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. – К., 1995.
4. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера земли. – М., 1989.
5. Етнографія України: Навч. посібник. – Львів, 2004.
6. Кагаров Е. Г. Нарис історії етнографії. – К., 1982.
7. Культура українського народу: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 1994. – 272 с.
8. Леви-Брюль Л. Первобытное мышление. – М., 1930.
9. Липа Ю. Призначення України. – Львів, 1992.
10. Петров В. П. Этногенез слов'ян. – К., 1972.
11. Поділля: історико-етнографічне дослідження / За ред. А. Пономарьова. – К., 1993.
12. Тиводар М. Етнологія: Навч. посібник. – Львів, 2004.

13. Українознавство: Посібник / Уклад.: В.Я. Мацюк та ін. – К., 1994.

14. Этнография восточных славян / Под ред. Ю.В. Бромлея, В.В. Чистова. – М., 1987.

Тема 6. Національний характер українців

Студенти повинні знати: визначення понять “національний характер”, “ментальність”, “раса”, історичні та соціальні чинники формування національного характеру українців, його складники.

Студенти повинні вміти: визначати етнічні складники українського характеру, характеризувати та аналізувати соціальні чинники формування характеру українців.

Питання:

1. Поняття “національний характер”.
2. Основні аспекти вивчення української психічної структури (за О. Кульчицьким).
3. Вплив території на формування національного характеру українців. Історичні чинники формування характеру українців.
4. Поняття ментальності українців. Етнічні складники українського характеру.
5. Соціопсихічні риси українського характеру. Зв'язок соціопсихічних та етнопсихічних складники українського характеру.

Завдання для всіх:

1. Опрацювати дослідження О. Кульчицького “Риси характерології українського народу” (Енциклопедія українознавства – I (загальна частина). – Мюнхен – Нью-Йорк, 1949. – Т. 2. – С. 708–718).

Індивідуальні завдання:

1. Підготувати реферат на тему “Національний характер українців”.
2. Проаналізувати концепцію Юрія Липи щодо української раси (книга “Призначення України”).

Рекомендована література

1. Бондаренко Ю., Пасічник Є. Школа: Проблеми ментальності та національної свідомості // Слово і час. – 1993. – № 6.
2. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера земли. – М., 1989.
3. Етнографія України: Навч. посібник. – Львів, 2004.

4. Культура українського народу: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 1994. – 272 с.
5. Липа Ю. Призначення України // Українознавство: Хрестоматія-посібник: У 2 кн. Кн. 2. – К.: Либідь, 1997. – С. 420–422.
6. Петров В. П. Етногенез слов'ян. – К., 1972.
7. Поділля / Артюх Л. Ф., Балушок В. Г., Болтарович З. Є. та ін. – К.: Вид-во НКЦ “Доля”. – 1994.
8. Тиводар М. Етнологія: Навч. посібник. – Львів, 2004.
9. Українознавство: Посібник / Уклад.: В.Я. Мацюк та ін. – К., 1994.
10. Храмова В. До проблем української ментальності. Замість передмови // Українська душа. – К., 1992. – С. 29–47.
11. Кульчицький О. Риси характерології українського народу // Енциклопедія українознавства – I (загальна частина). – Мюнхен – Нью-Йорк, 1949. – Т. 2. – С. 708–718.

Тема 7. Народні знання та світоглядні уявлення українського народу

Студенти повинні знати: визначення понять “світогляд”, “уявлення”, “вірування”, “повір'я”; світоглядні уявлення українців про народну метеорологію, етноботаніку, народну медицину та ветеринарію.

Студенти повинні вміти: розрізняти значення термінів “світогляд”, “уявлення”, “вірування”, “повір'я”, характеризувати особливості української демонології; визначати виховну та естетичну цінність реліктів народної духовної культури.

Питання:

1. Поняття “світогляд”. Історичні передумови формування світогляду українського народу.
2. Особливості української демонології. Традиційні уявлення і вірування українців.
3. Основи народних знань.
4. Астрономічні знання українців.
5. Народна метеорологія та календар.
6. Фітоетнологія українців (народна медицина, етноботаніка, етнзоологія).

Завдання для всіх:

1. Опрацювати статті:
  - Гринів О. Вплив історичних і соціопсихічних чинників на світогляд українського народу // Народознавчі зошити. – 1997. – № 5. – С. 273–283;
  - Темченко А. Категорії часу в народній медицині українців // Народна творчість та етнографія. – 2003. – № 1–2. – С. 106–111.
2. Проаналізувати працю Максимовича М. “Дні та місяці українського селянина” (К.: Обереги, 2002. – 189 с.).

Індивідуальні завдання:

Підготувати реферат на тему:

“Використання замовлянь у народній медицині”;

“Народні прикмети і завбачення погоди”.

“Демонічна лексика в науковій спадщині Володимира Гнатюка”;

“Дослідження світоглядних уявлень давніх слов’ян у праці І.С. Нечуя-Левицького”.

Рекомендована література

1. Болтарович З. Народна медицина. – К.: Наукова думка, 1990. – 230 с.
2. Булашев Г. С. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: Космогонічні українські народні погляди та вірування. – К.: Довіра, 1992. – 414 с.
3. Велецкая Н. Языческая символика славянских архаических ритуалов. – М., 1978.
4. Гринів О. Вплив історичних і соціопсихічних чинників на світогляд українського народу // Народознавчі зошити. – 1997. – № 5. – С. 273–283.
5. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: історико-релігійна монографія. – К.: “Обереги”, 1992.
6. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: У 3 кн., 6 т. – Факс. вид. – К.: АТ “Обереги”, 1994.
7. Максимович М. Дні та місяці українського селянина. – К.: Обереги, 2002. – 189 с.
8. Метка Л. Деякі аспекти використання глини та глиняних виробів у народній медицині українців // Берегиня. – 2008. – № 1. – С. 43–49.
9. Метка Л. Сіль тобі та печина ... // Берегиня. – 2007. – № 1. – С. 27–31.
10. Народные верования // Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография. – М.: Наука, 1991. – С. 410–425.
11. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу: Ескіз української міфології. – К., 1992.
12. Рыбаков Б. А. Язычество древних славян. – М.: Русское слово, 1997.

13. Скуратівський В. Народне цілителство // Берегиня. – 2007. – № 4. – С. 60–79.
14. Темченко А. Категорії часу в народній медицині українців // Народна творчість та етнографія. – 2003. – № 1–2. – С. 106–111.
15. Товстуха Є. Фітоетнологія українців. – К.: Українська академія оригінальних ідей, 2002. – 351 с.
16. Топоров В. М. Епоха світового дерева // Всесвіт. – 1977. – №6.
17. Українські замовляння. – К., 1993.
18. Ятченко В. Замовляння та їх значення для вивчення ментальності українців // Народна творчість та етнографія. – 1996. – № 1. – С. 15–21.

Тема 8. Звичай та обряди українського народу

Студенти повинні знати: визначення понять “звичай”, “обряд”, “ритуал”, “обрядовість”, зміст та структуру циклів календарно-побутової обрядовості.

Студенти повинні вміти: характеризувати ритуально-міфологічну суть календарної обрядовості.

Питання:

1. Звичай. Обряд. Ритуал. Обрядовість.
2. Календарно-побутова обрядовість:
  - зимовий цикл;
  - весняний цикл;
  - літній цикл;
  - осінній цикл.
3. Акумуляція в календарно-побутовій обрядовості морально-етичних цінностей та естетичних смаків українців.

Завдання для всіх:

1. Опрацювати статті:
  - Кутельмах К. Дохристиянські та християнські мотиви в календарних обрядах українців: грані співіснування // Народознавчі зошити. – 2003. – №. 1–2. – С. 94–98;
  - Гримич М. До питання звичай // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 525–528.
2. Проаналізувати працю Воропая О. “Звичай нашого народу” (Етнографічний нарис. – Кн. у II т. – К.: “Оберіг”, 1993).

Індивідуальні завдання:

Підготувати повідомлення на тему: “Дохристиянські та християнські мотиви в календарній обрядовості українців”.

Рекомендована література

1. Велецкая Н. Языческая символика славянских архаических ритуалов. – М., 1978.
2. Воропай О. Звичай нашого народу. Етнографічний нарис. Кн. у II т. – К.: “Оберіг”, 1993. – Т. I: (Зима. Весна). – 449 с.; Т. II: (Літо. Осінь). – 442 с.
3. Гримич М. До питання звичай // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 525–528.
4. Дмитрів З. Ритуальний хліб у весняних звичаях та обрядах населення Рівненського Полісся // Народознавчі зошити. – 1997. – № 13. – С. 9–14.
5. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: У 3 кн., 6 т. – Факс. вид. – К.: АТ “Обереги”, 1994.
6. Костомаров М. І. Слов’янська міфологія / Упоряд. І.П. Бетко, А.М. Полотай; вступна ст. М.Т. Яценка. – К.: Либідь. 1994.
7. Кутельмах К. Дохристиянські та християнські мотиви в календарних обрядах українців: грані співіснування // Народознавчі зошити. – 2003. – № 1–2. – С. 94–98.
8. Маркевич М. А. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян // Українці: народні вірування, повір’я, демонологія. – К.: Либідь, 1991.
9. Рыбаков Б. А. Язычество древних славян. – М.: Русское слово, 1997.
10. Рыбаков Б. А. Язычество древней Руси. – М.: Наука, 1988.
11. Скуратівський В. Берегиня. – К., 1987.
12. Скуратівський В. Русалії. – К.: Довіра, 1996. – 734 с.
13. Скуратівський В. Святвечір. – К., 1994.
14. Скуратівський В. Український рік. – К., 1996.
15. Фрезер Дж. Золотая ветвь: исследование магии и религии. – М.: Политиздат, 1996.

Тема 9. Громада та громадський побут

Студенти повинні знати: визначення понять “громада”, “громадське самоврядування”, “звичаєве право”, “толока”, “супряга”.

Студенти повинні вміти: визначати функції громади, структуру сільської громади, релікти звичаєвого права у громадському побуті.

Питання:

1. Поняття “громада”. Структура сільської громади. Громадське самоврядування.
2. Поняття “звичаєве право”. Релікти звичаєвого права у громадському побуті.
3. Звичай взаємодопомоги в українській громаді.
4. Громадські стосунки у позавиробничій сфері. Життєдіяльність громади під час свят та дозвілля. Дівочі і парубочі громади.

Завдання для всіх:

1. Проаналізувати статтю Гримич М. “Християнство і звичаєве право українців” (Народознавчі зошити. – 2003. – № 1–2. – С. 130–136).
2. Опрацювати дослідження Балушка В. “Парубоцькі ініціації” (Обряди ініціації українців та давніх слов’ян. – Львів – Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 1998).

Індивідуальні завдання:

1. Проаналізувати статті:
  - Кісь О. Дівчина-покритка в українському селі кінця ХІХ – початку ХХ ст. // Народознавчі зошити. – 1998. – № 6. – С. 684–693;
  - Гошко Ю. Покарання за антиморальну поведінку // Народознавчі зошити. – 1997. – № 2. – С. 82–91.

Рекомендована література

1. Балушок В. Г. Обряди ініціації українців та давніх слов’ян. – Львів – Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 1998. – 216 с.
2. Гошко Ю. Звичаєве право населення українських Карпат та Прикарпаття ХІV–ХІХ ст. – Львів, 1999.
3. Гошко Ю. Покарання за антиморальну поведінку // Народознавчі зошити. – 1997. – № 2. – С. 82–91.
4. Гошко Ю. Покарання за окремі порушення громадського співжиття // Народознавчі зошити. – 1997. – № 2. – С. 75–82.
5. Гримич М. Християнство і звичаєве право українців // Народознавчі зошити. – 2003. – № 1–2. – С. 130–136.
6. Дмитренко А. Свічки у громадських звичаях та обрядах на Західному Поліссі (кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.) // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 517–523.

7. Дуда Н. Регулятивна функція трудової традиції в організації праці в українській карпатській сім'ї кінця XIX – початку XX ст. // Народознавчі зошити. – 1998. – № 2 (20). – С. 207–210.
8. Кісь О. Дівчина-покритка в українському селі кінця XIX – початку XX ст. // Народознавчі зошити. – 1998. – № 6. – С. 684–693.
9. Кісь О. Концепція культурного релятивізму та проблема оцінки становища жінки у традиційних суспільствах // Народознавчі зошити. – 1997. – № 4. – С. 253–263.
10. Кравець О.М. Сімейний побут і звичаї українського народу. – К., 1966.
11. Кузь В.Г. Материнська школа: виховання в родині // Педагогіка та психологія. – 1995. – № 4.

Тема 10. Основні галузі господарства українців.

Студенти повинні знати: провідні галузі господарства українців, різні системи землеробства, основні знаряддя праці та сільськогосподарські культури.

Студенти повинні вміти: характеризувати основні галузі господарства українців, аналізувати форми землеволодіння та землекористування.

Питання:

1. Хліборобство. Рільництво. Городництво.
2. Основні знаряддя обробітку ґрунту. Знаряддя збирання врожаю.
3. Садівництво.
4. Тваринництво як важлива галузь господарських занять.

Завдання для всіх:

1. Проаналізувати статті:
  - Виноградська Г. Обжинковий вінок у контексті традиційної жниварської обрядовості українців на сучасному етапі: генеза символу // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 499–503;
  - Виноградська Г. Функціонально-семантична роль допоміжних знарядь у жниварських традиціях українців. – 2000. – № 3. – С. 523–528;
  - Дмитрів З. Ритуальний хлібу весняних звичаях та обрядах населення Рівненського Полісся // Народознавчі зошити. – 1997. – № 1 (13). – С. 9–14.

Індивідуальні завдання:

1. Підготувати реферат на тему: “Народний господарський календар українців”.

Рекомендована література

1. Бойківщина: Іст.-етнограф. дослідження / За ред. Ю.Г. Гошка. – К., 1983.
2. Виноградська Г. Обжинковий вінок у контексті традиційної жнивварської обрядовості українців на сучасному етапі: генеза символу // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 499–503.
3. Виноградська Г. Функціонально-семантична роль допоміжних знарядь у жнивварських традиціях українців. – 2000. – № 3. – С. 523–528.
4. Гуцульщина: Іст.-етнограф. дослідження / За ред. Ю.Г. Гошка. – К., 1987.
5. Дмитрів З. Ритуальний хлібу весняних звичаях та обрядах населення Рівненського Полісся // Народознавчі зошити. – 1997. – № 1 (13). – С. 9–14.
6. Лемківщина: Іст.-етнограф. дослідження. У 2-х т. / За ред. С.П. Павлюка. – Львів, 2000. – Т. 1; 2002. – Т. 2.
7. Павлюк С. П. Традиційне хліборобство України: агротехнічний аспект. – К.: Наукова думка, 1991. – 223 с.
8. Поділля України: матеріали історико-етнографічного дослідження / За ред. С.П. Павлюка. – Львів, 1997.
9. Українознавство: Посібник / Уклад.: В.Я. Мацюк та ін. – К., 1994.
10. Українське народознавство: Навч. посібник/ За ред. С.П. Павлюка, Г.Й. Горинь, Р.Ф. Кирчіва. – Львів: Фенікс, 1994. – 608 с.
11. Холмщина і Підляшся: Іст.-етнограф. дослідження / За ред. В. Борисенко. – К., 1997.

Тема 11. Художні промисли і ремесла. Підсобні заняття, промисли і ремесла

Студенти повинні знати: визначення термінів “промисли” та “ремесла”, види і жанри народного декоративно-прикладного мистецтва.

Студенти повинні вміти: розрізняти, характеризувати та аналізувати промисли і ремесла.

Питання:

1. Загальні відомості про промисли і ремесла.
2. Види і жанри народного декоративно-прикладного мистецтва (типологічні групи). Ткацтво. Килимарство. Вишивка. Художня обробка шкіри. Деревообробні промисли. Художнє плетіння. Гончарство. Гутництво. Художня обробка металу. Українська народна іграшка. Писанкарство. Витинання.

3. Допоміжні види господарської діяльності українців. Бджільництво. Мисливство. Рибальство. Збиральництво.

Завдання для всіх:

1. Проаналізувати статті:
  - Горинь Г. Сучасні аспекти етнографічного вивчення народних промислів України // Народознавчі зошити. – 2001. – № 2. – С. 340–348;
  - Горленко В. Ф., Скуратівський В. Т., Ткаченко Л. О. Допоміжні види господарської діяльності. Домашні промисли та ремесла // Культура і побут населення України: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1993.
2. Опрацювати дослідження Пошивайла О. “Етнографія українського гончарства: Лівобережна Україна” (К.: Молодь, 1993. – 408 с.).

Індивідуальні завдання:

1. Проаналізувати статті:
  - Пошивайла І. Міфологічний образ народного майстра // Народне мистецтво. – 2007. – № 1–2. – С. 10–13;
  - Ільїнський В., Подгурська В. Особливості подільських писанок // Народне мистецтво. – 2006. – № 1–2. – С. 47–49.

Рекомендована література

1. Боряк О. Ткацтво в обрядах та віруваннях українців (середина XIX – початок XX ст.). – К.: Українська книга, 1997. – 191 с.
2. Ганжа П. О. Таємниці українського рукомесла. – К.: Мистецтво, 1996. – 192 с.
3. Гвоздевич С. Бондарство на Бойківщині кінця XIX – початку XX ст. // Народна творчість та етнографія. – 1992. – № 3.
4. Горинь Г. Сучасні аспекти етнографічного вивчення народних промислів України // Народознавчі зошити. – 2001. – № 2. – С. 340–348.
5. Горленко В. Ф., Скуратівський В. Т., Ткаченко Л. О. Допоміжні види господарської діяльності. Домашні промисли та ремесла // Культура і побут населення України: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1993.
6. Івашків Г. Мотив “вазона” в українській народній кераміці XVI – першої пол. XX ст. // Народознавчі зошити. – 2000. – № 5. – С. 860–890.
7. Ільїнський В., Подгурська В. Особливості подільських писанок // Народне мистецтво. – 2006. – № 1–2. – С. 47–49.
8. Жук А. Сучасні українські художні тканини. – К., 1985
9. Крутьченко Н. Розповіді про кераміку. – Київ: Либідь, 2002. – 252 с.
10. Найден О. С. Орнамент українського народного розпису. – К., 1989.

11. Никорак О. Рушник у традиційній культурі українців // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 503–508.
12. Никорак О. Українська народна тканина: типологія виробів ХІХ–ХХ ст. // Народознавчі зошити. – 1998. – № 3. – С. 381–396.
13. Олійник О. З історії розвитку ткацтва Покуття // Народознавчі зошит. – 1996. – № 3.
14. Падовська О. Килим крізь призму творчого світосприйняття // Народознавчі зошити. – 1995. – № 3. – С. 167–172.
15. Пошивайло І. Міфологічний образ народного майстра // Народне мистецтво. – 2007. – № 1–2. – С. 10–13.
16. Студенець Н. Технологія хатнього настінного малювання Поділля // Народознавчі зошити. – 1997. – № 1. – С. 20–27.
17. Титаренко В. Миска. Мисник. Мискарі // Народне мистецтво. – 2007. – № 1–2. – С. 19–21.
18. Художні промисли України. – Львів, 1993.

Тема 12. Сім'я та сімейний побут українців

Студенти повинні знати: визначення понять “сім'я”, “моногамія”, “шлюб”, “ендогамія”, історію становлення типів і форм української сім'ї.

Студенти повинні вміти: визначати тип і форму сім'ї, функції сім'ї, характеризувати та аналізувати сімейні звичаї і обряди.

Питання:

1. Історичні відомості про сім'ю. Шлюб як дозволена і регульована форма взаємин між чоловіком та жінкою. Функції сім'ї.
2. Історичні типи і форми української сім'ї.
3. Соціальний, національний та чисельний склад сім'ї.
4. Взаємини членів сім'ї та тип авторитету.
5. Сімейні обряди та звичаї: пологова обрядовість; весільна обрядовість; поховальна обрядовість.

Завдання для всіх:

1. Опрацювати працю Чмелика Р. П. “Мала українська селянська сім'я другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (структура і функції)” (Львів, 1999. – 142 с.).
2. Підготувати реферат на тему “Дошлюбне спілкування молоді”.

Індивідуальні завдання:

1. Проаналізувати статті:

- Дуда Н. Регулятивна функція трудової традиції в організації праці в українській карпатській сім'ї кінця XIX – початку XX ст. // Народознавчі зошити. – 1998. – № 2 (20). – С. 207–210;
- Малютіна І. Шлюбний вибір та шлюбний договір як гендерна соціалізація молоді у звичаєвому праві // Народна творчість та етнографія. – 2007. – № 7. – С. 68–76.

Рекомендована література

1. Гвоздевич С. Елементи дохристиянських вірувань у сучасній рідильній обрядовості українців // Народознавчі зошити. – 2003. – № 1–2. – С. 120–127.
2. Дуда Н. Регулятивна функція трудової традиції в організації праці в українській карпатській сім'ї кінця XIX – початку XX ст. // Народознавчі зошити. – 1998. – № 2 (20). – С. 207–210.
3. Кісь О. Дівчина-покритка в українському селі кінця XIX – початку XX ст. // Народознавчі зошити. – 1998. – № 6. – С. 384–693.
4. Малютіна І. Шлюбний вибір та шлюбний договір як гендерна соціалізація молоді у звичаєвому праві // Народна творчість та етнографія. – 2007. – № 7. – С. 68–76.
5. Марчик М. Одяговий метамовний код в обрядах родинного циклу (семіотичний аналіз традиції оголення лімінальних осіб) // Народознавчі зошити. – 2000. – № 6. – С. 1027–1038.
6. Українська родина: Родинний і громадський побут / Упорядник Лідія Орел. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2000. – 424 с.
7. Цимбалістий Б. Родина і душа народу // Українська душа. – К., 1992. – С. 66–96.
8. Чмелик Р. П. Мала українська селянська сім'я другої половини XIX – початку XX ст. (структура і функції). – Львів, 1999. – 142 с.

Тема 13. Українське національне вбрання

Студенти повинні знати: історію створення українського одягу, його функції, основні компоненти костюма, соціальні, регіональні та художні особливості українського традиційного одягу.

Студенти повинні вміти: визначати вплив різних факторів на створення українського одягу, характеризувати локальні та регіональні особливості одягу різних етнографічних районів України.

Питання:

1. Історичні передумови формування традиційного одягу.
2. Функції одягу: практична, оберегова, обрядова, соціальна, естетична, національна.
3. Класифікація народного одягу: натільний, поясний, нагрудний, верхній, взуття, головні убори.
4. Регіональні комплекси традиційного одягу. Художні особливості українського одягу, його етнічні особливості. Орнаментальні мотиви українського одягу, колорит його оздоблення.

Завдання для всіх:

Проаналізувати статті:

1. Маєрчик М. Одяговий метамовний код в обрядах родинного циклу (семіотичний аналіз традиції оголення осіб) // Народознавчі зошити. – 2000. – № 6. – С. 1027–1038.
2. Грицюк І. Християнська символіка в дизайні сучасного одягу // Народознавчі зошити. – 2003. – № 1–2. – С. 327–330.

Індивідуальні завдання:

Підготувати реферат на тему:

- “Семантика головних уборів в елементах весільної, поховальної та іншої обрядовості”;
“Козацький одяг”;
“Вінок як головний убір, символ і оберег”;
“Одяг української шляхти”.

Рекомендована література

1. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. – К., 1995.
2. Етнографія України: Навч. посібник. – Львів, 2004.
3. Культура українського народу: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 1994. – 272 с.
4. Матейко К. Український народний одяг. – К., 1997.
5. Український костюм: комплект листівок / Упорядник Миронов В., худ. Перепелиця А. – К., 1997.
6. Кара-Васильєва Т. Українська сорочка: Альбом. – К.: Томіріс, 1994.
7. Матейко К. Український народний одяг: Етнографічний словник. – К., 1996. – 196 с.
8. Ніколаєва Т. Історія українського костюма. – К., 1996. – 176 с.
9. Николаева Т. Украинская народная одежда. Среднее Поднепровье. – К., 1987.
10. Стельмашук Г. Традиційні головні убори українців. – К., 1993.

11. Никорак О. Українська народна тканина: типологія виробів ХІХ – поч. ХХ ст. // народознавчі зошити. – 2003. – № 1–2. – С. 381–396.
12. Маєрчик М. Одяговий метамовний код в обрядах родинного циклу (семіотичний аналіз традиції оголення осіб) // Народознавчі зошити. – 2000. – № 6. – С. 1027–1038.
13. Грицюк І. Християнська символіка в дизайні сучасного одягу // Народознавчі зошити. – 2003. – № 1–2. – С. 327–330.
14. Традиційний одяг Черкащини кін. ХІХ – поч. ХХ ст. Каталог виставки / Підг. Г. Корнієнко. – Черкаси: Родовід, 1993.
15. Українська родина: Родинний і громадський побут / Упорядник Лідія Орел. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2000. – С. 49–68.
16. Шевага Ю. Ювелірні оздоби в українському чоловічому вбранні шляхти і міщанства ХVІ – ХVІІІ ст. (типологія, художні особливості) // Народознавчі зошити. – 2000. – № 6. – С. 1000–1008.

Тема 14. Народна їжа

Студенти повинні знати: систему харчування українців; релігійно-магічну, естетичну та розважальну функції їжі; правила народного етикету.

Студенти повинні вміти: визначати особливості та призначення обрядової, святкової та повсякденної їжі.

Питання:

1. Система харчування українців як ознака традиційно-побутової культури етносу. Харчові запаси. Переробка зерна. Повсякденні страви. Харчові заборони. Режим харчування українців.

2. Обрядова та святкова їжа. Релігійно-магічна, естетична та розважальна функції обрядової їжі. Значення хліба у весільній обрядовості. Значення хліба у календарній обрядовості українців. Система харчування городян та селян. Українська гостинність.

3. Правила народного етикету, що виявляються у святкових частуваннях українців.

Завдання для всіх:

1. Опрацювати дослідження Сосенка К. Різдво-Коляда і Щедрий Вечір: Культуролог. оповідь. – К.: Укр. письменник, 1994. – 286 с.

Індивідуальні завдання:

1. Проаналізувати статті:

- Дмитрів З. Ритуальний хліб у весняних звичаях та обрядах Рівненського Полісся // Народознавчі зошити. – 1997. – № 1. – С. 9–14;
- Качалка Н. З кашею будьте здорові // Берегиня. – 1993. – № 2; 1994. – № 3.

Рекомендована література

1. Артюх Л. Українська кухня // Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник. – 2-е вид. – К., 1994. – С. 79–108.
2. Борисенко В. Повсякденна їжа та ритуальні страви // Холмщина і Підляшшя: Історико-етнографічне дослідження. – К, 1997. – С. 215–222.
3. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. – К., 1995.
4. Дмитрів З. Ритуальний хліб у весняних звичаях та обрядах Рівненського Полісся // Народознавчі зошити. – 1997. – № 1. – С. 9–14.
5. Дубовіс Г. Українська кухня. – Харків, 2006.
6. Етнографія України: Навч. посібник. – Львів, 2004.
7. Качалка Н. З кашею будьте здорові // Берегиня. – 1993. – № 2; 1994. – № 3.
8. Культура і побут населення України / За ред. В.А. Наулка. – К., 1993.
9. Культура українського народу: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1994. – 272 с.
10. Поділля: історико-етнографічне дослідження / За ред. А. Пономарьова. – К., 1993.
11. Сосенко К. Різдво-Коляда і Щедрий Вечір: Культуролог. оповідь. – К.: Укр. письменник, 1994. – 286 с.
12. Українська родина: Родинний і громадський побут / Упорядник Лідія Орел. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2000. – С. 337–352.

Тема 15. Традиційний український транспорт

Студенти повинні знати: види традиційного народного транспорту та шляхи сполучення.

Студенти повинні вміти: розрізняти локальні та регіональні особливості традиційного народного транспорту та шляхів сполучення.

Питання:

1. Водний транспорт.
2. Сухопутний транспорт. Основні групи сухопутного транспорту.
3. Шляхи сполучення.
4. Чумацький шлях.

5. Види транспортних вантажів.

Завдання для всіх:

1. Опрацювати дослідження Вовка Хв. “Сані в похоронному ритуалі на Україні” (Студії з української етнографії та антропології. – К., 1995. – С. 324–335).
2. Проаналізувати статтю Глушка М. “Зимовий виїзний транспорт українського селянства” (Народознавчі зошити. – 1997. – № 5. – С. 283–291).

Індивідуальні завдання:

Підготувати повідомлення на тему: “Оздоблення і символічне значення транспортних засобів та його елементів”

Рекомендована література

1. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. – К., 1995.
2. Глушко М. Без вола подвір'я голе // Берегиня. – 1992. – № 1. – С. 63–68.
3. Глушко М. Зимовий виїзний транспорт українського селянства // Народознавчі зошити. – 1997. – № 5. – С. 283–291.
4. Данилевський Г. Чумаки: художньо-документальний нарис. – К.: Веселка, 1992.
5. Етнографія України: Навч. посібник. – Львів, 2004.
6. Культура і побут населення України / За ред. В.А. Наулка. – К., 1993.
7. Поділля: історико-етнографічне дослідження / За ред. А. Пономарьова. – К., 1993.
8. Приходьмо М. Сухопутний транспорт на Україні // Народна творчість та етнографія. – 1975. – № 5. – С. 63–66.
9. Рыбаков Б. А. Язычество древней Руси. – М.: Наука, 1988.
10. Рыбаков Б. А. Язычество древних славян. – М.: Русское слово, 1997.
11. Гонтар Т. О. Транспорт // Гуцульщина: історико-етнографічні дослідження. – К., 1987. – С. 157–163.

Тема 16. Сільські поселення та селянський двір

Студенти повинні знати: типи та форми сільських поселень та забудови двору, їх історико-етнографічні особливості.

Студенти повинні вміти: розрізняти типи та форми сільських поселень; визначати типи забудови двору.

Питання:

1. Типи сільських поселень: село, присілок, хутір.
2. Форми (типи планування) сільських поселень.
3. Типи забудови поселень: розсіяна, гніздова, скупчена, комбінована.
4. Типи забудови дворів: вільний, зімкнутий і замкнений.
5. Господарські будівлі, їх різновиди та функціональне призначення.
6. Історико-етнографічне районування типів поселень: Північна, Центральна і Південна зони.
7. Реконструкція і благоустрій сільських поселень.

Завдання для всіх:

1. Проаналізувати статті
Мойсеїв І. Рідна хата – категорія української духовності // Сучасність. – 1995. – № 8. – С. 95–106;
Пригарін О. Будівельні обряди та звичаї степової України: матеріали до семіотичної характеристика української хати // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 486–494.

Індивідуальні завдання:

1. Опрацювати дослідження Байбурина А. К. “Жилище в обрядах и представлениях восточных славян” (Л., 1923).

Рекомендована література

1. Байбурина А. К. Жилище в обрядах и представлениях восточных славян. – Л., 1923.
2. Будуар М. Панська сільська садиба ХІХ ст. як феномен культури // Народна творчість та етнографія. – 2006. – № 3. – С. 103–108.
3. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. – К., 1995.
4. Косміна Т. В. Поселення та житло // Культура і побут населення України. – К.: Либідь, 1993.
5. Мойсеїв І. Рідна хата – категорія української духовності // Сучасність. – 1993. – № 8. – С. 95–106.

6. Пригарін О. Будівельні обряди та звичаї степової України: матеріали до семіотичної характеристика української хати // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 486–494.
7. Українська культура: Лекції за ред. Дмитра Антоновича / Упор. С.В. Ульяновська; Вст. ст. І.М. Дзюби. – К.: Либідь, 1993. – 592 с.
8. Українська художня культура / За ред. проф. І.Ф. Ляшенка. – К.: Либідь, 1996. – 407 с.
9. Файник Т. Дерево як будівельний матеріал для житла в народних віруваннях і звичаях українських Карпат II пол. XIX – поч. XX ст. // Народознавчі зошити. – 2003. – № 1–2. – С. 356–362.
10. Файник Т. Образ народного житла в Українській Карпатах кінця XIX – поч. XX ст. Етнокультурний аспект // Народознавчі зошити. – 1996. – № 5. – С. 304–308.
11. Щербаківський В. Українське мистецтво: Вибрані неопубліковані праці / Упоряд., вст. ст. В. Ульяновського; додатки П. Гречанівської, В. Ульяновського. – К.: Либідь, 1995. – 288 с.

Тема 17. Народна архітектура України

Студенти повинні знати: історико-етнографічне районування типів житла; традиції оформлення інтер'єру житла українців; господарські будівлі, їх різновиди та функціональне призначення; ритуально-міфологічну суть української хати.

Студенти повинні вміти: характеризувати історико-етнографічне районування типів житла; визначати різновиди та функціональне призначення господарських будівель та будівель громадського центру.

Питання:

1. Українська сільська хата.
2. Типи забудови житла і господарських споруд.
3. Типи конструкції стін. Підлога, конструкція стелі.
4. Інтер'єр традиційного житла українців. Поділ інтер'єра на функціональні частини.
5. Обряди, пов'язані з будівництвом житла.
6. Оберегові функції української хати.

Завдання для всіх:

1. Підготувати повідомлення на теми:
  - “Уявлення українців про домашні божества”;
  - “Етнолінгвістичний зміст української хати”.

Індивідуальні завдання:

1. Опрацювати статті:

Пригарін О. Будівельні обряди та звичаї степової України: матеріали до семіотичної характеристика української хати // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 486–494;

Тарас Я. Вибір місця та дерева для будівництва хати на Поліссі (на основі матеріалів поліської експедиції 1994–1997 рр.) // Народознавчі зошити. – 1996. – № 2. – С. 94–102;

Файник Т. Дерево як будівельний матеріал для житла в народних віруваннях і звичаях українських Карпат II пол. XIX – поч. XX ст. // Народознавчі зошити. – 2003. – № 1–2. – С. 356–362;

Файник Т. Образ народного житла в Українській Карпатах кінця XIX – поч. XX ст. Етнокультурний аспект // Народознавчі зошити. – 1996. – № 5. – С. 304–308.

Рекомендована література

1. Байбурин А. К. Жилище в обрядах и представлениях восточных славян. – Л., 1923.
2. Булашев Г. С. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: Космогонічні українські народні погляди та вірування. – К.: Довіра, 1992. – 414 с.
3. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. – К., 1995.
4. Гнатюк В. Нарис української міфології. – Львів: Вид-во Інституту народознавства НАН України, 2002. – 263 с.
5. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: історико-релігійна монографія. – К.: “Обереги”, 1992.
6. Найден О. С. Орнамент українського народного розпису. – К., 1989.
7. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу: Ескіз української міфології. – К., 1992.
8. Пригарін О. Будівельні обряди та звичаї степової України: матеріали до семіотичної характеристика української хати // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 486–494.
9. Рыбаков Б. А. Язычество древней Руси. – М.: Наука, 1988.
10. Рядович Р. Підбір та заготівля будівельної деревини на правобережному Поліссі // Народознавчі зошити. – 1998. – № 1. – С. 64–66.
11. Рядович Р. Стеля та сволок у традиційному будівництві поліщуків: Конструктивно-технологічний та обрядовий аспект // Народознавчі зошити. – 1996. – № 2. – С. 78–80.
12. Сілецький Р. Поминальні мотиви в будівельній обрядовості українців // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 479–483.
13. Студенець Н. Технологія хатнього настінного малювання Поділля // Народознавчі зошити. – 1997. – № 1. – С. 20–27.

14. Тарас Я. Вибір місця та дерева для будівництва хати на Поліссі (на основі матеріалів поліської експедиції 1994–1997 рр.) // Народознавчі зошити. – 1996. – № 2. – С. 94–102.
15. Файник Т. Дерево як будівельний матеріал для житла в народних віруваннях і звичаях українських Карпат II пол. XIX – поч. XX ст. // Народознавчі зошити. – 2003. – № 1–2. – С. 356–362.
16. Файник Т. Образ народного житла в Українській Карпатах кінця XIX – поч. XX ст. Етнокультурний аспект // Народознавчі зошити. – 1996. – № 5. – С. 304–308.

Методичні вказівки та література до питань, винесених на самостійне опрацювання

ТЕМИ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Напрями і течії етнографічної науки другої половини XX ст.

Кінець 40-х – 50-ті рр. XX ст. ознаменували новий етап у розвитку етнологічної науки. Зміна пріоритетів дослідження та поява нових наукових напрямів і шкіл зумовлювалися комплексом різних суспільних факторів. Найголовнішим серед них стала Друга світова війна, яка суттєво вплинула на перспективу розвитку етнокультурних досліджень в Європі та США. Крах колоніальної системи в одних європейських країнах спричинив зменшення інтересу до етнологічних студій, скорочення їхнього фінансування, згортання системи науково-дослідних інститутів (Нідерланди та ін.), а в інших державах призвів до суттєвого послаблення місця етнології в системі наук (Франція, Англія та ін.). На цьому тлі серед європейських учених посилюється увага до “старих” течій, що, таким чином, переживають друге народження. З іншого боку, відбувається нове бурхливе піднесення етнології (культурної антропології) в США, які з метою посилення впливів у країнах третього світу намагалися запропонувати прийнятні для їхнього розвитку ідейно-теоретичні доктрини.

Наріжні ідейні засади цієї етнологічної течії були визначені ще Ф. Боасом та розвинуті його учнями. У загальному вигляді концепцію культурного релятивізму (лат. *relativus* – відносний) сформулював американський антрополог Мелвілл Херсковіц (1895–1963) у працях “Аккультурація” (1938), “Культурна антропологія” (1940), “Людина і її творіння” (1948) та ін.

У 50–60-х рр. XX ст. однією з провідних теоретичних течій в американській етнології (етнографії) став неоеволюціонізм. Це зумовлювалося тим, що пануючий раніше психоантропологічний напрям не допускав окремого вивчення культурної, соціальної та психічної сфер, хоча потреба їхнього розмежування вже давно назріла.

Важливий внесок у розробку теорії неоеволюціонізму зробив професор Мічиганського університету Леслі Уайт (1900–1975), який у найповнішому вигляді виклав свої ідеї в праці “Еволюція культури” (1959). Центральне місце в його концепції займають поняття “культура” та “еволюція”.

Представником другого напрямку неоеволюціонізму є Джуліан Стюард (1902–1972), який став основоположником теорії багатолінійної еволюції. Вона була обґрунтована у книзі “Теорія культурних змін” (1955) та інших працях.

Посилення у 60-х рр. ХХ ст. кризових явищ у психологічному напрямі значною мірою зумовило загальну кризу етнологічної науки. У 70–80-х рр. у ній, за словами С. Лур’є, відбувається “інтелектуальне розщеплення”, коли на тлі зростаючого впливу культурологічних течій спостерігається поглиблення диференціації та спеціалізації етнологічних досліджень. Зокрема, етнопсихологія і психологічна антропологія, які вважалися єдиною дисципліною, тепер перетворюються на окремі наукові напрями.

У 80-х – на початку 90-х рр. етнографію опановує чергова глибока криза, що виразно проявилось в постмодерністській критиці. Її найприкметнішою рисою став крайній песимізм щодо перспектив успішного розвитку цієї науки.

Студенти повинні ознайомитися з основними працями представників культурного релятивізму, неоеволюціонізму, когнітивної антропології, символічної та інтерпретативної антропології.

Література

- Белик А. А. Психологическая антропология: история и теория. – М., 1993.
- Бібліографія праць з народознавства (фольклористика, етнологія) // Народна творчість та етнографія. – 2004. – Ч. 1. – С. 123–126.
- Горленко В. Історіографія української етнографії і деякі принципові засади її розробки // Матеріали до української етнології. – Вип. 1 (4). – К., 1995. – С. 20–26.
- Емельянов Ю. Н. Основы культурной антропологии. – СПб., 1994.
- Етнічний довідник. У 3-х ч. – К., 1996.
- История зарубежной этнографии. – М., 1978.
- Кратный этнологический словарь. – М., 1995.
- Культурология. ХХ век. Энциклопедия. – Т. 1–2. – СПб, 1998.
- Лурье С. В. Историческая антропология. – М., 1997.
- Макарчук С. Про теоретичну етнологію як науковий напрям і навчальну дисципліну // Матеріали до української етнології. – Вип. 1 (4). – К., 1995. – С. 26–32.
- Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К., 1996.
- Мид М. Культура и мир детства. – М., 1988.
- Пути развития зарубежной этнологии. – К., 1983.
- Савчук Б., Кафарський В. Вступ до етнології. – Івано-Франківськ, 2003.
- Тайлор Э. Б. Первобытная культура. – М., 1989.
- Тиводар М. Етнологія. – Львів, 2004.
- Токарев С.А. История зарубежной этнографии. – М., 1978.

2. Становлення української етнографічної думки

Особливості історичного, суспільно-політичного, культурного розвитку українського народу зумовили етапність становлення, характер і здобутки української етнографічної думки, яка, будучи самостійним, унікальним явищем, повинна посісти своє окреме місце в скарбниці світових етнологічних учень. Різні обставини зумовили недостатню увагу вчених-інтелектуалів до вироблення загальнотеоретичних концепцій етнічного розвитку людства, бо їхні головні зусилля спрямовувалися на вирішення проблем пов'язаних із минулим, сучасним станом та перспективами розвитку українського народу.

При з'ясуванні цієї проблеми доцільно скористатися схемою В. Горленка, яка, попри всю умовність, дозволяє в загальних рисах охопити її суть. Увесь науково-етнографічний процес учений поділив на три великі періоди, в яких виділив окремі етапи:

- перший – XII ст. – середина XIX ст. – час становлення етнографії;
- другий – 60-ті рр. XIX ст. – початок XX ст. – утвердження етнографії як окремої наукової дисципліни;
- третій – 20-ті рр. XX ст. і до наших днів – період значних колізій – розквіту, занепаду, відродження етнографічної науки.

Студентам необхідно ознайомитися з основою етнографічної думки – давньоруськими літописами і, зокрема, з “Повістю минулих літ” (1113), Галицько-Волинським літописом, київськими літописами (XIV–XV ст.), Густинським літописом (XVII ст.) та працями етнографів (XVIII–XX ст.).

Література

1. Белик А. А. Психологическая антропология: история и теория. – М., 1993.
2. Бібліографія праць з народознавства (фольклористика, етнологія) // Народна творчість та етнографія. – 2004. – Ч. 1. – С. 123–126.
3. Горленко В. Історіографія української етнографії і деякі принципові засади її розробки // Матеріали до української етнології. – Вип. 1 (4). – К., 1995. – С. 20–26.
4. Емельянов Ю. Н. Основы культурной антропологии. – СПб., 1994.
5. Етнічний довідник. У 3-х ч. – К., 1996.
6. История зарубежной этнографии. – М., 1978.
7. Краткий этнологический словарь. – М., 1995.
8. Культурология. XX век. Энциклопедия. – Т. 1–2. – СПб, 1998.
9. Лурье С. В. Историческая антропология. – М., 1997.
10. Макаруч С. Про теоретичну етнологію як науковий напрям і навчальну дисципліну // Матеріали до української етнології. – Вип. 1 (4). – К., 1995. – С. 26–32.
11. Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К., 1996.

12. Мид М. Культура и мир детства. – М., 1988.
13. Пути развития зарубежной этнологии. – К., 1983.
14. Савчук Б., Кафарський В. Вступ до етнології. – Івано-Франківськ, 2003.
15. Тайлор Э. Б. Первобытная культура. – М., 1989.
16. Тиводар М. Етнологія. – Львів, 2004.
17. Токарев С. А. История зарубежной этнографии. – М., 1978.

3. Етнічний склад населення та сучасні етнічні процеси в Україні

Україна – один із важливих геоетнічних центрів, територія зародження та розвитку багатьох народів і водночас – перехрестя двох культурних світів – європейського й азіатського. Через її землі прокочувалися хвилі Великого переселення народів IV–IX ст. – гунів і аварів, “аспарухових болгар” на Балкани у VII ст., угрів-мадярів у Дунайську низовину в IX ст., норвезьких вікінгів у IX–X ст., татаро-монголів у XIII ст.; тут постійно намагалися закріпитися такі сусідні держави, як Польща, Туреччина, Кримське ханство, Угорщина, Австрія, Румунія, Литва, Росія.

Кожне переміщення народів, що проходило через Україну, залишало на її етнічному ґрунті помітний слід. Він проявлявся або в мовних компонентах, у запозиченні деяких елементів матеріальної та духовної культури, або в поповненні слов'янсько-українського населення іншоетнічними субстратами. Власне, міграції народів поклали початок формуванню багатоетнічного складу населення України.

Етнічний склад населення сучасної України – результат тривалого історичного процесу. Він об'єднав на ґрунті загальної національної самосвідомості представників не тільки різних етносів, а й різних етнолінгвістичних сімей: індоєвропейської, уральської та алтайської. Індоєвропейська представлена шістьма групами народів: *слов'янською* (українців, росіяни, білоруси, поляки, чехи, словаки, болгар), *романською* (молдавани, румуни), *албанською* (албанці), *грецькою* (греки-татари, греки-елліни), *індійською* (цигани) та *германською* (німці, євреї). Уральська етнолінгвістична сім'я представлена двома групами: *фінською* (естонці) та *угорською* (угорці); алтайська – однією, *тюркською* групою (гагаузи, татари, чуваші, караїми, кримчаки та кримські татари).

Усі ці етнічні групування складають приблизно третину населення України (27,2%). Кожне з них має свою історію і свою логіку розселення, своє право представляти етнічність українського народу.

Студенти повинні ознайомитися з етнічним складом населення та умовами формування етносів.

Література

1. Балагутрак М. Етнопсихологічна порівняльна характеристика українців, поляків, росіян у праці Володимира Антоновича “Три національні типи народні” // Народознавчі зошити. – 2000. – № 6. – С. 1070–1081.
2. Білоконенко С. Деякі аспекти правового життя українського єврейства у ХІХ ст. (за етнографічними матеріалами П. Чубинського) // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 579–582.
3. Власюк О. Питання українській етнічних територій у працях Володимира Кубійовича. – 2005. – № 1.
4. Єрмоленко М. Гагаузи: один народ в двох державах // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 591–595.
5. Захарченко Г. Уявлення “народження – доля” в традиційній культурі болгар (на матеріалах експедиційних досліджень на Одещині) // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 595–599.
6. Зінкевич Н. Специфіка етнічного розвитку циган України // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 601–607.
7. Кирчів Р. До проблем етнографічного районування України // Народознавчі зошити. – 1995. – № 3. – С. 129–132.
8. Кирчів Р. До проблем етнографічного районування України // Народознавчі зошити. – 1995. – № 3. – С. 129–132.
9. Макарчук С. Історико-політичне та етнографічне районування України: питання співвіднесеності // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 388–394.
10. Павленко Л. Програма вивчення національних меншостей України (кінець 20-х – початок 30-х рр. ХХ ст.) та результати її здійснення // Народознавчі зошити. – 2000. – № 23. – С. 607–611.
11. Хайбуллаєва Х. Похоронний обряд кримських татар // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 599–601.
12. Худаш М. До питання походження назв бойки, гуцули, лемки // Народознавчі зошити. – 1998. – № 3. – С. 299–319.

4. Участь в українському етногенезі слов’янських і неслов’янських племен (за працями Л. Гумільова)

Проблема слов’янського етногенезу – одна з найважчих, найскладніших і до того ж найменш розроблених у науці. Насамперед – і це головне – бракує належних джерел. Наявна джерелознавча база вкрай обмежена.

Основних теорій, що панували й ще досі до певної міри панують у літературі, є, власне, дві – міграційна й автохтонна. Міграційна теорія побудована на визнанні руху як керівної засади етногенетичного процесу. Народи рухаються. З цього погляду етнічний розвиток – це просторова експансія, переселення, зміна території. Коли один народ відійшов, його заступає інший, який приходить, щоб посісти покинуті землі.

За цією теорією, зміст історичного дослідження визначається головним і, власне, єдиним завданням – з'ясувати напрямки етнічних рухів. На географічних картах викреслюються пунктирні лінії етнічних переселень в їх черговій послідовності з півночі на південь або зі сходу на захід чи навпаки – з заходу на схід.

Історики з позицій міграціонізму намагаються виявити географічні підвалини історичного процесу.

Етногенетична теорія набуває ознак географічної доктрини. На перше місце висувається простір, питання, звідки, з якого географічного пункту почався рух і куди цей рух був скерований.

Найвидатнішим представником етногенетичної теорії був Микола Гумільов. На думку вченого, дослідження етногенезу неможливе без метеорології, сейсмографії, геоморфології та цілого ряду інших наук про Землю.

Історія, яка повинна була б вивчати етногенетичні процеси, що відбувалися і відбуваються на землі, закінчила наприкінці XVIII ст. період накопичення інформації, тоді ж виявилася потреба в інтерпретації зібраного матеріалу.

Однак розкриття соціальної закономірності – прогресивного розвитку виробничих сил та відносин – висвітлило тільки один бік багатогранного феномену, а відносини людства та біосфери залишилися в компетенції діалектичного матеріалізму. До такого розподілу історики не були готові.

Історичні науки зупинилися на встановленні послідовності подій, і, у кращому випадку, на класифікації їх за географічними регіонами. Такий підхід дозволив створювати синхронічні таблиці.

Поступово це призвело до заміни справжнього історичного аналізу численними описами руху в історії як її реального розвитку.

Студенти повинні ознайомитися з основними положеннями праць Л. Гумільова “Етногенез і біосфера Землі” та В. Вернадського “Про ноосферу”.

Література

1. Баран В. Д., Терпиловський Р. В., Козак Д. Н. Походження слов'ян. – К., 1991.
2. Вернадский В. Избранные труды по истории науки. – М., 1981.
3. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера земли. – М., 1989.
4. Киридон А. Проблема визначення поняття “етнос” в сучасній вітчизняній історіографії // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 402–404.
5. Кирчів Р. Фольклор як одне з джерел дослідження етногенезу населення Українських Карпат // Народознавчі зошити. – 2000. – № 6. – С. 284–290.
6. Петров В. Етногенез слов'ян. Джерела, етапи розвитку і проблематика. – К.: Наукова думка, 1972.

5. Культурогенез як доповнення до етногенезу: трипільська, скіфська та сарматська культури

Етнічна історія українців (як і будь-якого іншого народу) виявляється насамперед через її ключові ознаки: етнонім (назва народу), етнічну самосвідомість (усвідомлення своєї причетності до родоvodu та культурних цінностей народу), етнічну культуру та етнічну ментальність.

Щодо українського етносу, то він зароджувався в надзвичайно розмаїтій етнічній системі, що має глибоке коріння, її можна представити кількома історично-етнічними шарами. Найдавніший із них – індоєвропейська цивілізація (VI–V тис. до н. е.), слов'янська етнічна спільність (II–I тис. до н. е.), східнослов'янська етнокультурна спільність (початок I тис. н. е.), давньоруська цивілізація (VII–XII ст.) і власне українська етнічна спільність. По суті, кожний із зазначених історичних шарів вибудовував етнічну основу українців – різну за своїми ознаками – і лише останній із них одержав найменування українського.

Студенти повинні ознайомитися з працями Геродота “Скіфія”, Л. Гумільова “От Руси до России”.

Література

1. Баран В. Д., Терпиловський Р. В., Козак Д. Н. Походження слов'ян. – К., 1991.
2. Брайчевський М. Походження слов'янської писемності. – К.: Вид. Дім “Києво-Могилянська академія”, 2007. – 154 с.
3. Гумилёв Л. Н. От Руси до России: Очерки этнической истории / Послесловие С.Б. Лаврова. – М.: Рольф, 2001. – 320 с.
4. Космос Древньої України. Трипілья-Троянь: Міфологія. Філософія. Етногенез. – К., 1992.
5. Кульчицька А. Орнамент трипільської культури і українська вишивка ХХ ст. – Львів, 1995.
6. Белякова Г. Славянская мифология: Кн. для учащихся. – М.: Просвещение, 1995.
7. Рыбаков Б. А. Язычество древних славян. – М.: Русское слово, 1997.
8. Трипільська цивілізація у спадщині України: Конференція, присв. 110-річчю відкриття трипільської культури: Матеріали та тези доповідей конференції, що проходила в Києві 30–31 травня 2003 р. – К.: Вид. центр “Просвіта”, 2003. – 326 с.
9. Українське народознавство: Навч. посібник / За ред. С.П. Павлюка, Г.Й. Горинь, Р.Ф. Кирчіва. – Львів: Фенікс, 1994. – 608 с.

6. Вплив території на формування національного характеру українців (за працею Л. Гумільова “Етногенез і біосфера Землі”)

Не так давно в Україні подібна тема не тільки не могла бути дослідженою, але просто згаданою. Відомо, що народи з давніх часів, спілкуючись між собою, приглядалися одне до одного, помічали якісь характерні риси своїх сусідів і давали їм певну характеристику. Так само й кожен народ здавна відрізняв себе від інших народів. Отже, спроби пізнати національні відмінності мають дуже давню історію.

Довгий час вважалося, що вивчення національного характеру неможливе, адже, вивчаючи окремих індивідів, ми не можемо скласти уявлення про націю в цілому. Окрема особистість не розкриває в повному обсязі національний характер. Елементами національного характеру (його складниками) можуть бути окремі соціально-психологічні риси, а не характери окремих індивідів. Індивідуальна ж психологія є лише допоміжною галуззю психології народів.

Поняття національний характер охоплює типові якості і психологічні особливості етнічної групи, яка має спільну територію, мову, історію, культуру, звичаї, символи, що відрізняють її від сусідніх народів.

Територія кожного народу має свої природні особливості і певною мірою впливає на формування національного характеру. Багатство землі України сприяло закоханості в природу, ліризму, спогляданню і спокою. Проте відзначається і така риса, як відсутність активності, бо плодюча земля обдаровує людину без особливих на те потуг.

Історичні чинники впливають на войовничість українського народу, бо ця багата країна завжди потребувала захисту від численних завойовників. Отже, витворився “авантюрно-козацький” тип характеру.

Соціальні чинники, тобто відмінності в психології різних суспільних верств, – майже не досліджена галузь етнології.

Культура нації витворюється протягом дуже довгого часу; починаючи з праобразів етнічної міфології і закінчуючи сучасною поетичною творчістю. Світовідчуття прадавніх українців увійшло в ментальність їхніх нащадків. Національні образи світу, стереотипи поведінки, психічні реакції або оцінки певних подій чи осіб завжди є відображенням етнічної ментальності, тобто того, що можна назвати “духом народу”.

Студенти повинні знати визначення понять “національний характер”, “ментальність”; ознайомитись з історичними та соціальними чинниками формування національного характеру українців (за працею Л. Гумільова “Етногенез і біосфера Землі”).

Література

1. Бондаренко Ю., Пасічник Є. Школа: Проблеми ментальності та національної свідомості // Слово і час. – 1993. – № 6.
2. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера земли. – М., 1989.
3. Киридон А. Проблема визначення поняття “етнос” в сучасній вітчизняній історіографії // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 402–404.
4. Петров В. Етногенез слов'ян. Джерела, етапи розвитку і проблематика. – К.: Наукова думка, 1972.
5. Риси характерології українського народу // Енциклопедія українознавства – I (загальна частина). – Мюнхен – Нью-Йорк, 1949. – Т. 2. – С. 708–718.
6. Храмова В. До проблеми української ментальності. Замість передмови // Українська душа. – К., 1992. – С. 29–47.

7. Демонологічні, міфологічні та християнські історичні шари світоглядних уявлень українців

Народні традиційні уявлення і вірування є важливим компонентом інтер'єрної суспільної свідомості, яка обіймає естетичні погляди і переконання, релігійні вірування, уявлення і знання. Світоглядні народні уявлення як результат пізнання певних ланок дійсності та фактор формування свідомості містять, крім елементів наукових знань, цілі комплекси нашарувань різних культур, давніх ілюзорних поглядів на природу. За словами Ф. Вовка, “в поняттях українського народу, як і в поняттях решти народів, що не підпадали ще остаточно під вплив школи, збереглась сила-силенна переживань перехідних вірувань, які склалися не емпіричним шляхом, а на основі здогадок і припущень”.

Широко побутували давні світоглядні уявлення та традиційні погляди на утворення світу, небесні світила, різноманітні атмосферні явища, людину та демонічні істоти.

Традиційні космогонічні погляди українців на утворення Землі, за етнографічними джерелами, мають виразне християнське забарвлення і зводяться переважно до апокрифічних вірувань про створення Землі Богом із ґрунту чи піску, принесеного з морського дна. Такими ж загальнопоширеними є космографічні уявлення про Землю, яка мислилася плескатою та округлою, зверху прикритою небесним дахом.

Більш давніми, позначеними дохристиянською традицією є релікти вірувань українців, пов'язаних з культом землі; земля свята, її гріх бити, без потреби копати. В Україні була відома “клятва землею”. Людина, яка клялася, набирала в рот землі й опускалася на коліна. Побутували в Україні, як і серед інших народів, деякі магічні засоби, пов'язані з жертвоприношенням землі. Зокрема, іноді яйця – “крашанки”, свячений хліб закопували на полі, що було своєрідною відкупною жертвою землі і мало водночас підвищити її родючість.

Цікавими з погляду насиченості архаїчними язичницькими елементами є вірування та уявлення українців про небесні світила. У поширених в Україні побутових оповідях, обрядах подибуємо елементи сонячних міфів, солярної символіки, в яких виразно проступають залишки сонячного культу.

Народна міфологічна традиція українців сакраментальні властивості приписувала і зорям, які, за народною уявою, знаходилася у прямому зв'язку з життям людини.

У традиційних уявленнях та віруваннях нашого народу багато місця відводилося істотам демонічного характеру. Ці вірування відбивають певну стадію міфологічного суспільного мислення, пов'язаного з персоніфікацією фантастичних істот.

Аналіз літературних та польових матеріалів про традиційні уявлення та вірування українців розкриває в них значний пласт дохристиянських вірувань та уявлень, наявність язичницького субстрату під християнськими нашаруваннями апокрифічного календаря. Співіснування давніх і нових релігій відіграло вирішальну роль у формуванні комплексу традиційних релігійних уявлень і вірувань населення краю.

Студенти повинні ознайомитись з основою світоглядних уявлень та вірувань нашого народу; з основними положеннями праць Г.С. Булашева "Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: Космогонічні українські народні погляди та вірування", І. Нечуя-Левицького "Світогляд українського народу: Ескіз української міфології", М. Костомарова "Українська міфологія".

Література

1. Белякова Г. Славянская мифология: Кн. для учащихся. – М.: Просвещение, 1995.
2. Булашев Г. С. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: Космогонічні українські народні погляди та вірування. – К.: Довіра, 1993. – 414 с.
3. Веселовский А. Дуалистические поверья о мироздании. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2006. – 667 с.
4. Виклади давньослов'янських легенд або міфологія / Уклад. А.Ф. Головацький. – К., 1991.
5. Гнатюк В. Нарис української міфології. – Львів: Вид-во Інституту народознавства НАН України, 2002. – 263 с.
6. Гринів О. Вплив історичних і соціопсихічних чинників на світогляд українського народу // Народознавчі зошити. – 1997. – № 5. – С. 273–283.
7. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: історико-релігійна монографія. – К.: "Обереги", 1992.
8. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія / Упоряд. І.П. Бетко, А.М. Полотай; вступна ст. М.Т. Яценка. – К.: Либідь, 1994.
9. Народные верования // Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография. – М.: Наука, 1991. – С. 410 – 425.

10. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу: Ескіз української міфології. – К., 1992.
11. Панько О. Митрополит Іларіон про пережитки язичницьких просторово-часових уявлень в українського народу // Народознавчі зошити. – 2001. – № 6. – С. 236–241.
12. Попович М. В. Мирозрєненє древних славян. – К., 1985. – 133 с.
13. Рыбаков Б. А. Язычество древней Руси. – М.: Наука, 1988.
14. Рыбаков Б. А. Язычество древних славян. – М.: Русское слово, 1997.
15. Топоров В. М. Эпоха світового дерева // Всесвіт. – 1977. – № 6.
16. Фрезер Дж. Золотая ветвь: исследование магии и религии. – М.: Политиздат, 1996.

8. Дохристиянські вірування наших предків

Давні слов'янські вірування були язичницькими і ґрунтувалися на обожнюванні сил природи. Все життя слов'ян пронизувала віра у втручання надприродних сил, залежність людей від богів і духів.

Найбільше вражали слов'ян явища природи, пов'язані з виявом сили та міці: блискавка, грім, сильний вітер, палахкотіння вогню. Невипадково верховним божеством був Перун – бог блискавки і грому, який, як і всі інші боги, втілював у собі добрий і злий початок: він міг уразити людину, її житло блискавкою, але водночас він, згідно з міфом, переслідує Змія, який переховується в будь-якому предметі, наздоганяє і вбиває його. Після перемоги над Змієм іде дощ і очищає землю від нечистої сили. Не менш сильними і грізними були Сварог – бог вогню; Стрибог – бог вітрів, який втілює стріли і війну; Даждьбог – бог успіху, який ототожнювався з сонцем; Хорс – бог сонця (іноді місяця); Симаргл – бог підземного світу, як він здебільшого трактується. Уявляли його в образі крилатого пса.

У пантеоні східнослов'янських божеств, на відміну від давньогрецького та давньоримського, було порівняно мало богів, які безпосередньо втілюють інтереси і заняття людини. Можна назвати тільки Велеса (Волоса) – бога багатства, худоби і торгівлі, Мокош (Мокошу) – богиню дощу і води, яка в той же час протегувала ткацтву, а також Дану – богиню річок (згадка про неї є у багатьох піснях) та різні берегині.

Прикметною рисою є і слабко виражений антропоморфізм богів: вони мало схожі на людину, нагадують переважно фантастичних істот. Скульптурні зображення божеств виконувалися частіше за все з дерева, рідко з каменю.

Релігія східних слов'ян, як і інші складники культури, які формувалися на етапі родоплеми́нних відносин, з виникненням і розвитком державності неминуче повинні були зазнати серйозних змін. Якісно нові культурні процеси в Київській Русі відбулися вже після прийняття християнства.

Студенти повинні ознайомитися з релігійними віруваннями давніх слов'ян та основними положеннями праць Б. Рыбакова “Язычество древних славян”, “Язычество древней Руси”.

Література

1. Белякова Г. Славянская мифология: Кн. для учащихся. – М.: Просвещение, 1995.
2. Боровський Я. Світогляд давніх киян. – К.: Науковий світ, 1992.
3. Булашев Г. С. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: Космогонічні українські народні погляди та вірування. – К.: Довіра, 1993. – 414 с.
4. Велецкая Н. Языческая символика славянских архаических ритуалов. – М., 1978.
5. Веселовский А. Дуалистические поверья о мироздании. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2006. – 667 с.
6. Виклади давньослов'янських легенд або міфологія / Уклад. А.Ф. Головацький. – К., 1991.
7. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис: У 2 т. – К., 1991.
8. Гнатюк В. Нарис української міфології. – Львів: Вид-во Інституту народознавства НАН України, 2002. – 263 с.
9. Гримич М. До питання звичай // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 525–528.
10. Гринів О. Вплив історичних і соціопсихічних чинників на світогляд українського народу // Народознавчі зошити. – 1997. – № 5. – С. 273–283.
11. Гуменна Д. Благослови. Мати!: Казка-есеї. – Репринт. вид. – К.: Вид. дім “КМ Academia”, 1994.
12. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: історико-релігійна монографія. – К.: “Обереги”, 1992.
13. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія / Упоряд. І.П. Бетко, А.М. Полотай; вступна ст. М.Т. Яценка. – К.: Либідь, 1994.
14. Кутельмах К. Дохристиянські та християнські мотиви в календарних обрядах українців: грані співіснування // Народознавчі зошити. – 2003. – № 1–2. – С. 94–98.
15. Народные верования // Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография. – М.: Наука, 1991. – С. 410 – 425.
16. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу: Ескіз української міфології. – К., 1992.
17. Попович М. В. Мирозрєненє древних славян. – К., 1985. – 133 с.
18. Рыбаков Б. А. Язычество древней Руси. – М.: Наука, 1988.
19. Рыбаков Б. А. Язычество древних славян. – М.: Русское слово, 1997.
20. Топоров В. М. Епоха світового дерева // Всесвіт. – 1977. – № 6.
21. Фрезер Дж. Золотая ветвь: исследование магии и религии. – М.: Политиздат, 1996.

9. Використання глини та глиняних виробів у народній медицині

Глина та глиняні вироби довгий час займали важливе місце у традиційно-побутовій культурі українців. Глина широко використовувалася в будівництві, а без різноманітних глечиків, горщиків, макітер, мисок, ринок ще декілька років тому було й важко уявити повсякденний побут не тільки селян, а й жителів міст та містечок. Духовна сторона життя людини, світ його вірувань та переконань неминуче залежать від матеріально-побутових умов, тих предметів і явищ, які її оточують. Тому глиняний посуд, як невід’ємний компонент повсякденного побуту українців та сама глина, принаймні до другої половини ХХ століття, знаходили широке застосування в родинній та календарній обрядовості, у магійній практиці, замовляннях та ворожінні. Значна частина раціонального у своїй основі народного лікування припускає використання глини і з лікувальною метою. Адже щоб позбутися хвороби, відчуті полегшення, людина готова була застосувати будь-який підручний засіб: трави, природні матеріали, мінеральні речовини. Одним із таких підручних матеріалів природного походження була і глина – прохолодна і водночас зігріваюча, м’яка та ніжна у сирому вигляді, зашкарубла та цупка у сухому. Спостерігаючи за поведінкою тварин, які інстинктивно споживали воду з глинистих берегів природних водойм, викачувалися в мулі, примічаючи, що гончарі рідко страждали на захворювання шкіри рук, поліартрити тощо, люди, не пов’язані з роботою із глиною, самі пробували лікуватися нею, прикладаючи до хворих місць. А віра в те, що глина – це “свята земля”, сприяла її використанню для лікування зовнішніх і внутрішніх захворювань.

Студенти повинні ознайомитися з уявленнями українців про глину та глиняні вироби, їх використання в медицині, основними положеннями праці Пошивайло О. “Етнографія українського гончарства”.

Література

1. Болтарович З. Народна медицина. – К.: Наукова думка, 1990. – 230 с.
2. Крутенко Н. Розповіді про кераміку. – К.: Либідь, 2002. – 252 с.
3. Метка Л. Деякі аспекти використання глини та глиняних виробів у народній медицині українців // Берегиня. – 2008. – № 1. – С. 27–31.
4. Пошивайло І. Міфологічний образ народного майстра // Народне мистецтво. – 2007. – № 1–2. – С. 10–13.
5. Пошивайло І. Етнографія українського гончарства. – К., 1993.
6. Скуратівський В. Народне цілительство // Берегиня. – 2007. – № 4. – С. 60–79.
7. Темченко А. Категорії часу в народній медицині українців // Народна творчість та етнографія. – 2003. – № 1–2. – С. 106–111.
8. Товстуха Є. Фітоетнологія українців. – К.: Українська академія оригінальних ідей, 2002. – 351 с.
9. Українська народна медицина: Історія і практика. – К.: Абрис, 1994. – 320 с.

10. Українське народознавство: Навч. посібник / За ред. С.П. Павлюка, Г.Й. Горинь, Р.Ф. Кирчіва. – Львів: Фенікс, 1994. – 608 с.
11. Ятченко В. Замовляння та їх значення для вивчення ментальності українців // Народна творчість та етнографія. – 1996. – № 1. – С. 15–21.

10. Народний календар українців

Народний календар – це система історично зумовлених дат, подій, спостережень за навколишньою дійсністю, народних свят, інших урочистостей, які в певній послідовності відзначаються протягом року. Народні традиції і звичаї адекватно відображають сутність, зміст і характер подій та явищ у природі, житті, зокрема в трудовій діяльності, побуті і дозвіллі людей.

Український народ споконвіку хліборобський. Протягом століть він виробив велику хліборобську культуру, яка позначилася на його психології, характері, світогляді. В основі народного календаря лежить землеробський (аграрний) календар. Крім цього, розрізняють також церковний календар, календар природи, календар погоди, родинний календар (дати, урочистості сімейного життя, побуту тощо).

Народний календар місяць за місяцем, тиждень за тижнем, нерідко день за днем передбачає відповідно до конкретних умов регіону всі строки і види хліборобської праці, особливості життя, зміни в природі (це функція календаря як прогностика).

Народний календар – це енциклопедія знань про життя людей праці, їх побут, спосіб життя, виховну мудрість, природні явища.

За віки свого функціонування природний і церковний календарі настільки злилися воєдино, що нині складають фактично єдиний народний календар. Дати, свята церковного календаря протягом століть органічно “вплелися” в народний календар, національну духовність. Нехтування церковним календарем, штучне вилучення його з народного життя з боку колишнього войовничого атеїзму – справа безперспективна, нічого, крім збіднення народної культури, духовності, це не принесло.

Традиції, звичаї та обряди річного циклу багатогранні і складні, наповнені великим ідейно-моральним, емоційно-естетичним змістом. Вони відображають етнічне, суспільно-політичне, культурно-історичне життя народу на різних ступенях розвитку, його багатогранну духовність, якості, які формувалися протягом віків (національний характер, психологію, світогляд тощо).

Українські календарні традиції, звичаї і обряди є тим цементуючим матеріалом, який у віках зберігав нашу національну ментальність. Календарні традиції і звичаї своєю міццю, ідейно-моральним і емоційно-естетичним багатством перемогли чужі ідеї, впливи сил, які протягом століть намагалися зруйнувати єдність нашого народу, його самобутній національний дух.

Студенти повинні знати види, зміст та духовний потенціал народного календаря, його значення в житті українців.

Література

1. Булашев Г. С. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: Космогонічні українські народні погляди та вірування. – К.: Довіра, 1993. – 414 с.
2. Василькевич Г. Свято Юрія: теза, антитеза чи синтез?.. // Народознавчі зошити. – 2003. – № 1–2. – С. 55–59.
3. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис: У 2 т. – К., 1991.
4. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: історико-релігійна монографія. – К.: “Обереги”, 1992.
5. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: У 3 кн., 6 т. – Факс. вид. – К.: АТ “Обереги”, 1994.
6. Курочкін О. Українські новорічні обряди: “Коза” і “Маланка”. – Опішне: Укр. народознавство, 1995. – 392 с.
7. Кутельмах К. Дохристиянські та християнські мотиви в календарних обрядах українців: грані співіснування // Народознавчі зошити. – 2003. – № 1–2. – С. 94–98.
8. Максимович М. Дні та місяці українського селянина: Пер. з рос. – К., Обереги, 2002. – 189 с.
9. Обычай, повһрья, кухня и напитки малороссиян / Сост. Н.А. Маркевич. Репринтное воспроизведение издания 1860 г. – К.: Добровольное общество любителей книги УССР, 1991. – 171 с.
10. Сосенко К. Різдво-Коляда і Щедрий Вечір: Культурологічна оповідь. – К.: Український письменник, 1994. – 286 с.

11. Акумуляція в календарно-побутовій обрядовості морально-етичних цінностей та естетичних смаків українців

Давні обрядові свята українців-хліборобів з їх священнодійствами одвіку оберігали людину від виснаження, оновлювали її духовну й фізичну снагу. Ще донедавна в нашій традиційній культурі було узаконено понад 100 світлих днів на рік, разом із святами й неділями. (Цього духовного закону в Україні не поламала навіть кріпаччина.) У світлі дні люди не працюють фізично, а займаються духовною працею – спочивають, провідують одне одного, справляють святкові обряди, моляться на самоті.

Протягом ХІХ–ХХ ст. календарні свята й обряди різнонаціонального населення Поділля зазнали кардинальної трансформації. Технічний прогрес, розбудови міст та індустрії прискорили процес розкладу системи традиційної аграрно-календарної звичаєвості. Поступове її відмирання відбувалося зі зміною землеробського укладу життя, деградацією сільської общини, якій належала важлива роль охоронця й транслятора побутових традицій.

Руйнування традиційних звичаїв і обрядів річного циклу виявилось в їх скороченні й спрощенні, в переосмисленні багатьох архаїчних, релігійно-магічних елементів.

Найбільш життєстійкими і здатними до подальшого розвитку виявились естетично й емоційно забарвлені форми календарної обрядовості що здебільшого втратили зв'язок з релігією і трансформувались в явища народного мистецтва, святкової розваги. До них належать звичаї колядування, щедрування, різдвяно-новорічних обходів з маками (типу “Маланка”, “Коза”, вертеп), великодніх гаївок, писанок, виготовлення купальського дерева тощо.

Студенти повинні ознайомитися з традиційними календарно-побутовими обрядодійствами українців, їх ритуально-міфологічний зміст.

Література

1. Виноградська Г. Обжинковий вінок у контексті традиційної жнивварської обрядовості українців на сучасному етапі: генеза символу // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 499–503.
2. Воропай О. Звичайі нашого народу: Етнографічний нарис: У 2 т. – К., 1991.
3. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: історико-релігійна монографія. – К.: “Обереги”, 1992.
4. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: У 3 кн., 6 т. – Факс. вид. – К.: АТ “Обереги”, 1994.
5. Курочкін О. Українські новорічні обряди: “Коза” і “Маланка”. – Опішне: Укр. народознавство, 1995. – 392 с.
6. Кутельмах К. Дохристиянські та християнські мотиви в календарних обрядах українців: грані співіснування // Народознавчі зошити. – 2003. – № 1–2. – С. 94–98.
7. Обычаи, повърья, кухня и напитки малороссиян / Сост. Н.А. Маркевич. Репринтное воспроизведение издания 1860 г. – К.: Добровольное общество любителей книги УССР, 1991. – 171 с.
8. Сосенко К. Різдво-Коляда і Щедрий Вечір: Культурологічна оповідь. – К.: Український письменник, 1994. – 286 с.

12. Морально-етичні стосунки в громаді

У XIX – на початку XX ст., коли найбільш широко і плідно вивчалися культура і побут українського народу, етнографи звернули велику увагу на традиційні громадські інститути сіл: *громаду, виборних осіб, сільське самоврядування*, його функції, співвідношення інтересів громади та окремих її членів, громади й держави, громади і поміщиків, на силу звичаєвих правових норм, що неписане регулювали все сільське життя.

Традиційні форми регуляції й самоорганізації життєдіяльності сільської громади відображались у виробленій нею системі етикету – стереотипізованих правилах поведінки і нормах взаємин людей. Ця система формувалася під

впливом соціально-психологічних рис, притаманних сільському способу життя, й національних традицій, що склалися віками. Стабільність патріархальних устоїв селянського побуту значною мірою підтримувала статево-вікова структура громади, яка характеризувалась певною ієрархічністю. Внутрішній устрій общини дає змогу наочно представити порядок розташування прихожан у церкві, де кожний знав своє місце. У традиційному аграрному суспільстві завжди високо цінувалися життєвий досвід і мудрість старожилів, і тому їх оточували загальною повагою.

Статево-вікова диференціація мала важливе значення в субординації відносин селянського середовища, визначала місце кожного в розподілі праці, його громадські права і обов'язки, регулювала норми поведінки у повсякденному побуті на дозвіллі. Українському селу в минулому була притаманна, зокрема, певна господарсько-побутова відособленість чоловіків і жінок. Форми громадської поведінки останніх зумовлювались різними обмеженнями, характерними для доби патріархату. Жінки не могли, наприклад, увійти до виборних органів громади.

Упродовж віків в українському селі складався узвичаєний порядок соціалізації особи – прилучення її до життєвих норм і цінностей колективу.

На всіх етапах свого існування сільська громада здійснювала функцію охорони й передачі традицій.

Студенти повинні ознайомитися з морально-естетичними цінностями, нормами поведінки та співіснування в сільській громаді.

Література

1. Балушок В. Г. Обряди ініціації українців та давніх слов'ян. – Львів – Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 1998. – 216 с.
2. Гошко Ю. Звичаєве право населення українських Карпат та Прикарпаття XIV– XIX ст. – Львів, 1999.
3. Гошко Ю. Покарання за антиморальну поведінку // Народознавчі зошити. – 1997. – № 2. – С. 82–91.
4. Гошко Ю. Покарання за окремі порушення громадського співжиття // Народознавчі зошити. – 1997. – № 2. – С. 75–82.
5. Гримич М. Християнство і звичаєве право українців // Народознавчі зошити. – 2003. – № 1–2. – С. 130–136.
6. Дмитренко А. Свічки у громадських звичаях та обрядах на Західному Поліссі (кінець XIX – перша половина XX ст.) // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 517–523.
7. Дуда Н. Регулятивна функція трудової традиції в організації праці в українській карпатській сім'ї кінця XIX – початку XX ст. // Народознавчі зошити. – 1998. – № 2 (20). – С. 207–210.
8. Кісь О. Дівчина-покритка в українському селі кінця XIX – початку XX ст. // Народознавчі зошити. – 1998. – № 6. – С. 684–693.

9. Кісь О. Концепція культурного релятивізму та проблема оцінки становища жінки у традиційних суспільствах // Народознавчі зошити. – 1997. – № 4. – С. 253–263.
10. Кравець О. М. Сімейний побут і звичаї українського народу. – К., 1966.
11. Кузь В. Г. Материнська школа: виховання в родині // Педагогіка та психологія. – 1995. – № 4.

13. Традиційне хліборобство України

Вивчення культур минулих епох, а також археологічних пам'яток на етнічній території України засвідчує давність господарських занять як формотворчої основи традиційної культури певного регіону, окремого етносу. Хліб на території України вирощували, починаючи ще з епохи Трипілля. Хліборобство було способом економічного забезпечення господарств і однією із форм творення народної традиційної культури, що органічно пов'язана із матеріальною і духовною сферами життя, тобто хліборобство виступало і соціально-економічною категорією і в той же час – етнографічно-культурним явищем. Саме з цих засад доцільно переглянути існуючий поділ сільськогосподарських занять на рільництво, городництво, садівництво, в основі якого лежать господарсько-функціональні ознаки. Інколи сюди відносять баштанництво, а часом і сінокосіння. Довільність цієї схеми очевидна. Здавна поділ орних земель на городні і рільні був зумовлений відповідною структурою садиб (при утвердженні осілого способу життя), а також розширення посівних площ. Невеликі ділянки біля осель огорожували (звідси – “городити”, “городи”), вирощували на них відомі в регіоні культури. Поступово, у процесі розширення посівних площ, освоєні за огорожею землі займали під зернові. Лише згодом остаточно стабілізується певна структура селянського поля, у якому виділиться город із відповідним набором культур і основне орне поле – рілля.

Отже, існуюча господарсько-функціональна схема не розкриває суті хліборобського заняття селянина. Вона позбавлена основного механізму творення, яке фактично відбиває рівень традиційно-культурного розвитку. В той же час вона не охоплює всього спектру залучених до цього процесу матеріальних і духовних ресурсів хлібороба. Незалежно від того, які хліборобські культури вирощувались – городні, зернові чи просапні, для цього насамперед потрібні були знаряддя праці. У свою чергу хліборобська техніка відповідної конструкції і досконалості зумовлювала відповідний процес. Проте цими двома компонентами не вичерпується зміст традиційного хліборобства. Принциповою ознакою (третьою) стала обрядово-ритуальна частина, без якої воно не мислиться як цілість. Увесь агротехнічний процес вирощування культурних злаків становить єдине ціле – органічне поєднання матеріального і духовного.

Студенти повинні ознайомитися з традиційним хліборобством, зі звичаями та обрядами, що супроводжували весь процес від посіву до випікання хліба, зі знаряддями праці та технологічним процесом.

Література

1. Виноградська Г. Обжинковий вінок у контексті традиційної жнивварської обрядовості українців на сучасному етапі: генеза символу // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 499–503.
2. Виноградська Г. Функціонально-семантична роль допоміжних знарядь у жнивварських традиціях українців // Народознавчі зошити. – 2000. – № 3. – С. 523–528.
3. Горинь Г. Сучасні аспекти етнографічного вивчення народних промислів України // Народознавчі зошити. – 2001. – № 2. – С. 340–348.
4. Дмитрів З. Ритуальний хлібу весняних звичаях та обрядах населення Рівненського Полісся // Народознавчі зошити. – 1997. – № 1 (13). – С. 9–14.
5. Павлюк С. П. Традиційне хліборобство України: агротехнічний аспект. – К.: Наукова думка, 1991. – 223 с.
6. Українське народознавство: Навч. посібник / За ред. С.П. Павлюка, Г.Й. Горинь, Р.Ф. Кирчіва. – Львів: Фенікс, 1994. – 608 с.

14. Домашні ремесла і художні промисли

Споконвіку народне декоративне мистецтво розвивалося у двох напрямках: як домашні ремесла для потреб своєї родини і як організовані промисли, що створювали товари для продажу. Часто вироби народного мистецтва виготовлялися спеціально на замовлення споживача. Організовані художні промисли виникали на основі домашніх ремесел.

У Давній Русі значного розвитку досягли художні ремесла в Києві, Чернігові, Львові, Галичі та інших містах. В ХІХ ст. в Україні створювалися ремісничі цехи, які згодом переросли в майстерні та мануфактури.

Звичайно, промисли поділяють за ступенем художньо-творчої праці на кілька груп. Першу групу становлять ремесла, в яких переважає виробничо-реміснича майстерність. Це нерозписаний гончарний посуд, інші речі утилітарного призначення. Друга група – ремесла, в яких творчий і виробничий процеси займають приблизно однакове місце: розписний та фігурний посуд, дитячі іграшки, ткацькі вироби, вишивка тощо. Третя група – промисли, в яких творчий процес відіграє головну, вирішальну роль: декоративний посуд, виготовлення мистецьких сувенірних виробів, настінні художні розписи (мальовки) тощо.

Отже, народні художні розписи – це організоване виробництво творів декоративно-ужиткового мистецтва, призначених для продажу. Під декоративно-ужитковим мистецтвом розуміємо галузь художньої творчості, яка

формує естетично-художнє середовище в побуті людини. До декоративно-ужиткового мистецтва відносимо предмети побуту: меблі, тканини, кераміку, фарфор, художнє різьблення, декоративний розпис, вишивку, вибірку, художнє литво, карбування тощо.

Ремесло – це дрібне виробництво ужиткових та мистецьких товарів, основою якого є переважно ручна техніка без виробничого поділу праці. Технологічні навички в народних ремеслах, як правило, передавалися від батька до сина з покоління в покоління. Тому часто саме в народному мистецтві збережені найдавніші традиції, художні стилі, віками нагромаджений ремісничий і художній досвід. Народне мистецтво протягом багатьох віків живило національну культуру, дало наснагу професійним митцям.

Розподіл між домашніми ремеслами і художніми промислами досить умовний: якщо гончарство належить до промислів, то вишивка, ткацтво можуть бути як хатніми ремеслами, так і промисловими (тобто виготовлятися спеціально на продаж).

Говорячи про народність художніх ремесел, водночас не слід забувати про роль окремих творчих індивідуальностей, талановитих майстрів, які часто й формують традиції того чи іншого промислу. Хоча в цілому художнє обличчя промислу визначається спільними стильовими особливостями, характерними для певного регіону чи осередку.

Народні художні промисли – явище характерне майже для всіх областей України. Найбільшої ж популярності в ХХ ст. досягли такі художні центри, як Опішся, Решетилівка на Полтавщині; Кролевець на Сумщині; Бубнівка, Клембівка на Вінниччині; Яворів та Пустинь на Івано-Франківщині; Вінниця в Чернівецькій області та ряд інших.

Студенти повинні ознайомитися з основними видами домашніх ремесел і художніх промислів українців.

Література

1. Боряк О. Ткацтво в обрядах та віруваннях українців (середина ХІХ – початок ХХ ст.). – К.: Українська книга, 1997. – 191 с.
2. Ганжа П. О. Таємниці українського рукомесла. – К.: Мистецтво, 1996. – 192 с.
3. Гвоздевич С. Бондарство на Бойківщині кінця ХІХ – початку ХХ ст. // Народна творчість та етнографія. – 1992. – № 3.
4. Горинь Г. Сучасні аспекти етнографічного вивчення народних промислів України // Народознавчі зошити. – 2001. – № 2. – С. 340–348.
5. Горленко В. Ф., Скуратівський В. Т., Ткаченко Л. О. Допоміжні види господарської діяльності. Домашні промисли та ремесла // Культура і побут населення України: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1993.
6. Івашків Г. Мотив “вазона” в українській народній кераміці ХVІ – першої пол. ХХ ст. // Народознавчі зошити. – 2000. – № 5. – С. 860–890.
7. Крутенко Н. Розповіді про кераміку. – К.: Либідь, 2002. – 252 с.
8. Найден О. С. Орнамент українського народного розпису. – К., 1989.

9. Никорак О. Українська народна тканина: типологія виробів ХІХ – поч. ХХ ст. // Народознавчі зошити. – 2003. – № 1–2. – С. 381–396.
10. Олійник О. З історії розвитку ткацтва Покуття // Народознавчі зошит. – 1996. – № 3.
11. Падовська О. Килим крізь призму творчого світосприйняття // Народознавчі зошити. – 1995. – № 3. – С. 167–172.
12. Пошивайло І. Міфологічний образ народного майстра // Народне мистецтво. – 2007. – № 1–2. – С. 10–13.
13. Студенець Н. Технологія хатнього настінного малювання Поділля // Народознавчі зошити. – 1997. – № 1. – С. 20–27.
14. Титаренко В. Миска. Мисник. Мискарі // Народне мистецтво. – 2007. – № 1–2. – С. 19–21.

15. Народне образотворче мистецтво

Мистецтво відображення людиною навколишнього світу, як відомо, виникло на ранньому етапі людської історії. Звичайно, і наш народ мав своїх попередників, які створювали мистецькі вироби ще в період пізнього палеоліту, 25 – 15 тисяч років тому.

У палеолітичних стоянках давніх мисливців археологи знаходять вироби з кісток мамонта, статуетки жінок, птахів, тварин, деякі з них прикрашені геометричними орнаментами.

Культура трипільських племен найширше представлена виробами розписної кераміки. Цікаво, що основні елементи орнаментів (спіралі, зигзаги, смуги) та зображення людей і тварин (собак, биків, кіз, птахів, риб) і в наші часи не дуже відрізняються від трипільських розписів. Особливо такі зображення притаманні українським керамічним плиткам.

У III тисячолітті до н. е. з'являється зображення людини у скульптурі. Це кам'яні баби, їх ще називають скіфськими бабами. Характерно, що скіфи дуже дбайливо зберегли свої традиції скульптурного мистецтва, охороняючи його від іноземних впливів (особливо грецького). Тому скіфські кам'яні ідоли дають нам справжнє уявлення про скульптурні риси скіфського мистецтва. У музеях України зберігається чимало таких скульптур.

Усі найкращі здобутки мистецтва скіфів ніби сконцентровані у царській пекторалі – шийній прикрасі з кургану Товста Могила (на Дніпропетровщині). Це справжній шедевр світового значення.

З надзвичайною майстерністю в чудовий орнамент вплітаються сюжетні сцени скіфського побуту; в пекторалі гармонійно поєдналися реалізм зображення людей і тварин з декоративністю вишуканого орнаментального узору.

У Неаполі Скіфському (розкопки поблизу Сімферополя) виявлено настінний живопис кількома кольорами. У червоних, чорних і жовтих кольорах зображено сюжет із скіфського життя; скіф грає на лірі, а поруч – вершник у

бойовому спорядженні з луком і списом, далі динамічна сцена поєдинку собак з диким кабаном.

Сарматські митці продовжували традиції скіфської культури. Нове, що вони внесли у мистецтво, – це інкрустація виробів коштовним камінням, різноколірним склом.

Тепер можна з певністю сказати, що своєрідна культура трипільців, скіфів, сарматів залишила глибокий слід у культурі наступних поколінь, які згодом проживали на землях України.

Студенти повинні ознайомитись з властивими нашій художній традиції феноменальними мистецькими явищами, що становлять шедеври світового значення. А саме з мистецтвом Трипілля, золотарством Скіфії, духовними здобутками тавро-русів, архітектурою, мозаїкою і фресками Київської Русі, мистецтвом українського Ренесансу, бароко, рококо, класицизму і романтизму.

Література

1. Жишкович В. Пластика Русі-України: Х – перша половина XIV століть. – Львів: Інститут народознавства, 1999. – 239 с.
2. Крвавич Д. П., Овсійчук В. А., Черепанова С. О. Українське мистецтво: Навч. посібник: У 3 ч. / Передмова проф. В. Скотного. – Ч. I. – Львів: Світ, 2003. – 256 с.
3. Кульчицька А. Орнамент трипільської культури і українська вишивка ХХ ст. – Львів, 1995.
4. Овсійчук В. Ікона як художній і духовний феномен // Народознавчі зошити. – 2003. – № 1–2. – С. 169–176.
5. Овсійчук В. Класицизм і романтизм в українському мистецтві. – К.: Дніпро, 2001. – 445 с.
6. Овсійчук В. А. Українське малярство Х–XVIII століть. Проблеми кольору. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996.
7. Пошивайло І. Міфологічні витoki образотворення // Народне мистецтво. – 2007. – № 3–4. – С. 30–33.
8. Українська культура: Лекції за ред. Дмитра Антоновича / Упор. С.В. Ульяновська; Вст. ст. І.М. Дзюби. – К.: Либідь, 1993. – 592 с.
9. Українська художня культура / За ред. проф. І.Ф. Ляшенка. – К.: Либідь, 1996. – 407 с.
10. Щербаківський В. Українське мистецтво: Вибрані неопубліковані праці / Упоряд., вст. ст. В. Ульяновського; додатки П. Гречанівської, В. Ульяновського. – К.: Либідь, 1995. – 288 с.

16. Взаємини членів сім'ї та тип авторитету

Серед усіх геніальних винаходів людства одне з провідних місць займає сім'я, родина – група людей, що складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом.

З давніх-давен українці розглядали сім'ю і рід як святиню, а виховання дітей – як святий обов'язок батьків. Найхарактернішою рисою української родини з перших кроків її історичного становлення і розвитку стало високе, космічне одухотворення, де шлюбний союз чоловіка і жінки підноситься як з'єднання двох небесних світил – Сонця й Місяця і ясних зірочок – їх діточок, тобто як явище найвищого, космічного порядку. Це дозволяє нам зробити ще один повчальний висновок: той, хто ігнорує космічну вимогу природи у ставленні до сім'ї, до виконання своїх батьківських обов'язків, неодмінно зазнає не тільки осуду людей, а й небесної карі.

Так уже повелось упродовж ряду століть: щоб вижити, вистояти, треба було, як зіницю ока, берегти сім'ю. Дух непокори, вічне прагнення до волі, незалежності, виняткова працьовитість, витривалість, мужність, винахідливість, кришталева чесність, щирість, патріотизм, щедрість, привітність і кмітливість – риси, генетично властиві нашому народові, плекалися упродовж усієї його історії в родинному колі. Тому заглиблення в історію української родини допомагає нам повніше збагнути народний педагогічний ідеал і велику мудрість родинної етнопедагогіки, проникнути в національний характер свого народу, глибоко з'ясувати його життєве кредо.

Доля української родини завжди тісно перепліталася з історичною долею України, яку народ любовно називав, як і діти матір у сім'ї, ненькою. Коли український народ мав свою державність, то й умови для розвитку сім'ї, батьківської етнопедагогіки, національної родинно-побутової культури були сприятливі, як, наприклад, у середині XVII ст.

В основі народного ідеалу справжньої сім'ї лежить евфонізм – прагнення створити сім'ю щасливу, здорову, наповнену дитячим багатоголоссям (давні українські родини, як правило, багатодітні – по шестеро-восьмеро і більше дітей), міцну, дружну.

Студенти повинні ознайомитися з функцією сім'ї, народним педагогічним ідеалом, родинною етнопедагогікою, роллю матері і батька у вихованні дитини.

Література

1. Заглада Н. Побут селянської дитини. – К., 1929. – С. 3–143.
2. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка. – К.: Радянська школа, 1985.
3. Гримич М. Християнство і звичаєве право українців // Народознавчі зошити. – 2003. – № 1–2. – С. 130–136.
4. Гринів О. Вплив історичних і соціопсихічних чинників на світогляд українського народу // Народознавчі зошити. – 1997. – № 5. – С. 273–283.

17. Українська гостинність та правила народного етикету

Своєрідність будь-якого народу проявляється передусім у спілкуванні, оскільки саме там концентруються етнічні стереотипи з притаманною їм особливою мовою знаків, символів, словесних формул, жестів, міміки тощо. Ця мова здатна виражати надзвичайно складні поняття, до того ж в емоційно напружених ситуаціях (наприклад, під час похорон, поминань), коли звичайна людська мова виявляється неефективною.

Однією з найхарактерніших рис спілкування в середовищі українців вважається гостинність. Вона становить не тільки обов'язковий компонент їхнього способу життя, а й частину світосприйняття, вірувань і повір'їв.

Ця традиція сягає сивої давнини, і тільки набагато пізніше вона була відкоригована православ'ям, яке надавало їй морально-релігійної спрямованості. За уявленнями східних слов'ян, Бог, а найчастіше його посланець, тобто гість (звідси – гостювати, пригощати, гостинець, а згодом заїжджі купці та їхні подарунки – гостина, шлях, яким вони їздили, гостинець), ходив по землі поміж людей, прийнявши людську подобу.

Міфологічна основа гостинності з плином часу ритуалізувалася, зберігшись у багатьох звичаях, обрядових діях та піснях.

Традиційна соціонормативна культура українців колись розумілася надзвичайно широко і в усіх випадках регламентувалася певними правилами поведінки. Ці правила торкалися і традиції гостинності, яка в українському середовищі формувалася на основі не лише міфологічних уявлень, а й моральних принципів доброзичливого ставлення до ближнього. Саме тому українська гостинність вирізнялася особливою гуманністю, глибинне коріння якої є спільним для всіх східних слов'ян. Із давніх-давен було заведено, що той, хто відвідає оселю, тривалий час вважається своїм, тому що прилучається до духів цього дому, скуштувавши трапези або обігрівшись біля вогнища.

Щодо гостювання як такого, то в українському середовищі воно не перетворилося (як, скажімо, у народів Кавказу або гагаузів) на норму звичаєвого права, а було й залишалось цілком у сфері моралі. Разом із тим хоча українська оселя була такою ж відкритою для кожного подорожнього, гостя або жебрака, як і у згаданих народів, деякі умови гостювання суворо регламентувалися.

Традиційне розуміння феномена почесності позначалося на етикетних нормах поведінки людей. Наприклад, вітання здавна починали зі старших, під якими розуміли не тільки старших за віком, а й вищих за соціальним статусом. У пізніші часи до рангу почесних стали зараховувати й жінок: під час зустрічі з подружньою парою насамперед віталися з жінкою.

Традиційні етнічні стереотипи становлять основу і сучасного спілкування, щоправда, виступаючи системою етичних норм та правил поведінки без їх колишньої міфологізації. Натомість посилюється акцент на загальнолюдських цінностях, закріплення яких у свідомості людей можливе тільки через національні форми їх виявлення.

Студенти повинні ознайомитися з традиційними етнічними стереотипами, з системою етичних норм та правил поведінки без їх колишньої міфологізації.

Література

1. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис: У 2 т. – К., 1991.
2. Дубовіс Г. О. Українська кухня. – Харків: Фоліо, 2006.
3. Кравець О. М. Сімейний побут і звичаї українського народу. – К., 1966.
4. Малинка А. Родины и хрестины (Материал собран в г. Марине Нежинского уезда) // Киевская старина. – 1898. – Т. 61. – С. 254–286.
5. Меджитова Э. Д. Кухня славянских народов. – М.: Изд-во Эксмо, 2003.
6. Обычаи, повѣрья, кухня и напитки малороссіян / Сост. Н.А. Маркевич. Репринтное воспроизведение издания 1860 г. – К.: Добровольное общество любителей книги УССР, 1991. – 171 с.
7. Сосенко К. Різдво-Коляда і Щедрий Вечір: Культурологічна оповідь. – К.: Український письменник, 1994. – 286 с.
8. Ящуржинский Х. Поверья и обрядности родин и крестин // Киевская старина. – 1893. – Т. 42. – С. 74–83.

18. Історичні передумови формування традиційного одягу Поділля

Традиційний одяг населення Поділля, маючи загальнослов'янську основу, зберіг окремі риси матеріальної культури тих народів, що контактували з подолянами Північного Причорномор'я, візантійцями, кримчаками, турками, литовцями та поляками. Ці міжетнічні риси простежуються і в колориті, і в мотивах та техніці орнаментики, і в манері носити одяг тощо.

Основні ж елементи традиційного одягу подолян – давньослов'янські, започатковані в культурному середовищі Київської Русі. Це такі компоненти, як тунікоподібні жіночі і чоловічі сорочки; поясний одяг у вигляді прямокутного шматка тканини або вузької орнаментованої запаски; вузькі полотняні чоловічі штани, характерні для північних районів Поділля, або широкі шаровари у населення південно-східних районів. Давньослов'янські елементи виявляються й у верхньому одязі типу гуні, манти та опанчі, й у головних уборах – дівочих віночках, рушникopodobному жіночому уборі, й у домотканих поясах.

В орнаментиці вишивок, художньому ткацтві, які ще в кінці ХІХ ст. мали значне поширення на території Поділля, збереглися стилізовані мотиви найдавнішого за походженням звіриного орнаменту. Серед геометричних мотивів побутовували ромб із гачками, який у давніх слов'ян уособлював родючість. Залежно від місця розташування він символізував землю, родючість, жінку. Цей символ широко використовувався в язичницьких ритуальних

обрядках, а з прийняттям християнства продовжував існувати у вишивках сорочок, жіночих головних уборах (намітках).

Багато інших елементів, виразних рис засвідчують не лише зв'язок із давньослов'янською культурою, а й належність до того чи іншого племінного союзу. Це деякі елементи дівочих та жіночих головних уборів, деталі прикрас одягу.

Генетичний зв'язок народного традиційного вбрання Поділля з культурою Давньої Русі простежується при вивченні археологічних матеріалів, писемних джерел та усної народної творчості.

Студенти повинні ознайомитися з історією формування, типами та видами одягу, символіки орнаментів традиційного українського одягу, головних уборів.

Література

1. Кульчицька А. Орнамент трипільської культури і українська вишивка ХХ ст. – Львів, 1995.
2. Маєрчик М. Одяговий метамовний код в обрядах родинного циклу (семіотичний аналіз традиції оголення лімінальних осіб) // Народознавчі зошити. – 2000. – № 6. – С. 1027–1038.
3. Матейко К. Український народний одяг. – К., 1997.
4. Олійник О. З історії розвитку ткацтва Покуття // Народознавчі зошит. – 1996. – № 3.
5. Українська художня культура / За ред. проф. І.Ф. Ляшенка. – К.: Либідь, 1996. – 407 с.

19. Проблеми дослідження української архітектури в аспекті українського народознавства

Архітектура, тобто система будинків і споруд, що формують просторове середовище для життя й діяльності людей, є для суспільства тим, що можна би порівняти з функцією одягу для конкретної людини. З одного боку, людина підбирає собі одяг відповідно до своїх потреб, до своїх смаків і залежно від того, які в неї можливості. З другого боку, такий або інший одяг чинить суттєвий вплив на людину: на її поведінку, на самопочуття, нарешті – на суспільне становище людини, і часом навіть відкриває або закриває для неї певну можливість конкретної діяльності. Те саме, але в іншому, більш значному масштабі, стосується взаємовідносин архітектури і суспільства. З одного боку, архітектура міста, помешкання, садиби формується під впливом дій конкретних осіб і суспільства в цілому. Але з другого боку, така або інша структура й форма простору, в якому людина змушена жити й діяти, в свою чергу, ніби тисне на людину, часто визначає для неї дуже конкретні, чіткі форми способу її життя, відхилитися від яких людина не може.

Необхідно звернути увагу також на наступну обставину. Архітектурне середовище, яке оточує людину, завжди містить у собі не тільки ті будівлі й

предмети, які створили люди тепер і для своїх потреб, але переважним чином відповідно до своїх тогочасних потреб, до свого розуміння принципів духовності, відносин до природи, ідеалів, і до свого розуміння краси. Отже, довкілля є матеріальним носієм традицій народу та його історії. Якщо перенести людину в інше середовище, сформоване за іншими засадами, то не тільки побут, але й духовність цієї людини неминуче мусить зазнати змін.

Просторове середовище, в якому відбувається життя і діяльність людей, є фактором, який завжди дуже впливав, і тепер впливає на побут і на культуру суспільства, а також на побут і на культуру конкретних його членів. Отже, дослідження питань, які стосуються впливу архітектурного середовища на суспільство, і тих питань, які стосуються впливу суспільства на формування свого середовища, входять до числа проблем, які знаходяться на полі, що його досліджує наука народознавства. Названі вище питання дуже активно виступають в умовах України, а це значить, що дослідження взаємовпливу і взаємодії, з одного боку, побуту та культури народу, і з другого боку – просторового середовища, у якому всі ці життєві процеси відбуваються, знаходиться власне на тому науковому полі, яке є об'єктом досліджень українського народознавства як науки, що вивчає культуру й побут українського народу, його походження, розселення та культурно-побутові взаємовідносини, або інакше сукупність особливостей його побуту, звичаїв, культури.

Студенти повинні ознайомитися зі звичаями, обрядами та повір'ями, пов'язаними з будівництвом та з історією формування національної архітектури.

Література

1. Байбурин А. К. Жилище в обрядах и представлениях восточных славян. – Л., 1923.
2. Бондар О. Церковна архітектура на порозі нового століття // Народознавчі зошити. – 2003. – № 1–2. – С. 246–248.
3. Косьміна Т. В. Поселення та житло // Культура і побут населення України. – К.: Либідь, 1993.
4. Косьміна Т. В. Сільське житло Поділля. Кінець ХІХ–ХХ ст. – 1980.
5. Крвавич Д. П., Овсійчук В. А., Черепанова С. О. Українське мистецтво: Навч. посібн.: У 3 ч. / Передмова проф. В. Скотного. – Ч. І. – Львів: Світ, 2003. – 256 с.
6. Мойсеїв І. Рідна хата – категорія української духовності // Сучасність. – 1993. – № 8. – С. 95–106.
7. Рядович Р. Підбір та заготівля будівельної деревини на правобережному Поліссі // Народознавчі зошити. – 1998. – № 1. – С. 64–66.
8. Рядович Р. Стеля та сволок у традиційному будівництві поліщуків: Конструктивно-технологічний та обрядовий аспект // Народознавчі зошити. – 1996. – № 2. – С. 78–80.

9. Тарас Я. Вибір місця та дерева для будівництва хати на Поліссі (на основі матеріалів поліської експедиції 1994–1997 рр.) // Народознавчі зошити. – 1996. – № 2. – С.94–102.
10. Українська культура: Лекції за ред. Дмитра Антоновича / Упор. С.В. Ульяновська; Вст. ст. І.М. Дзюби. – К.: Либідь, 1993. – 592 с.
11. Українська художня культура / За ред. проф. І.Ф. Ляшенка. – К.: Либідь, 1996. – 407 с.
12. Файник Т. Образ народного житла в Українській Карпатах кінця ХІХ – поч. ХХ ст. Етнокультурний аспект // Народознавчі зошити. – 1996. – № 5. – С. 304–308.
13. Щербаківський В. Українське мистецтво: Вибрані неопубліковані праці / Упоряд., вст. ст. В. Ульяновського; додатки П. Гречанівської, В. Ульяновського. – К.: Либідь, 1995. – 288 с.

20. Ікона як художній і духовний феномен

З іконою прийшло на Русь малярство, а з ним дивовижно розкрився потяг до кольору і форми. Без сумніву, і раніше зацікавленість кольором давніх русів відображалася у природному оточенні, побуті, одязі, як і їх духовність в обрядах та в народній пісенності. Відгомін цього яскравого багатства, відлунюючи довгими віками, долинув до нашого часу й активно впливається в нашу естетичну свідомість, незважаючи на коректу часу і втручання найрізноманітніших поновлень обрядових пісень і народної творчості. Напевно наші предки свої капища яскраво розмальовували стійкими барвами, бо ж Дерево життя і мати-Берегиня пишно завітчувалися, як і інші легендарні і міфічні супроводжуючі образи. Від них і сьогодні не відмовляються – обереги мусять бути в кожній хаті, на вікнах, на дверях, веселі й барвисті.

Проте в Стародавній Русі естетична свідомість вищого виразу досягла в образотворчому мистецтві – у творенні ікон та в художньому оформленні інтер'єрів храмів. Але Русь не повторила Візантії, бо цього не могла й не мусила робити – надто різні умови життя, різні умови життя, різні шляхи розвитку матеріальної і духовної культури. Також Русі потрібно було за короткий час пройти становлення і зміцнення держави та – найголовніше – змінити характер релігійних поглядів. Той процес, що у Візантії тривав понад півтисячоліття, у Русі перебігав упродовж дуже короткого часу. Але рішучий крок, який зробив київський князь Володимир Святославович у 988 році, прийнявши християнство, мав величезні наслідки. Русь прилучилася до потоку тисячолітнього розвитку людської культури. У неймовірно тяжких умовах життя країни проходив шлях переборення суспільної свідомості, і нарешті протягом ХІ століття – опанування нової форми, її художнього виразу. Це століття виявилось основоположним для подальшого творчого процесу, бо зі спадкоємністю візантійської цивілізації, яка єдино виступала охоронцем античного спадку – фундаменту всієї європейської культури, творився на Русі високий рівень розвитку мистецтва. Софійський собор у Києві, а крім цього

шедевр, ще кілька інших, збудованих у той час, виявили не тільки глибоке розуміння константинопольської архітектури, а навіть монументальною величиною, структурною складністю, величавою гармонією мозаїк і фресок, піднесеним образним звучанням перевершували сучасні їм візантійські взірці. Новий світогляд розкрив у русів гідне подиву нове дихання, нові творчі можливості – творився свій духовний світ, у якому міцно переплелися й спадкоємні набутки рідної культури, з її високими морально-етичними настановами, глибокими патріотичними переконаннями та тісним поєднанням із силами природи, а також візантійська цивілізація, й близькі русам-українцям художні надбання Сходу й Західної Європи.

Але в багатогранному творчому процесі склалися неповторний власний стиль і власна пластична мова, мова форми, лінії та барви, що зазнали певних змін і змістовного наповнення в історичному розвитку – так відбивалися в архітектурних спорудах, в оздобах храмів і насамперед у іконі тогочасні переживання, трагічність і скорбота просвітленість не були частіші, ніж умиротвореність і довершеність, яка панувала в XI столітті. Ікона не залишилася безучасною – в цьому її велика місія історичного й людського документу: присутності часу. А час спростовував уявлення про світ як даний навечно і незмінний (за давніми поняттями).

В українській іконі менше смутку, ніж світлої радості. У ній тісно втілена душа народу, його віра, національне єднання і духовна спільність, а також упродовж тривалих віків затамовані духовні скарби народу, ідеали, його прив'язаність і любов до рідної землі. Тут знайшли відбиття й найважливіші історичні зміни, часи скорботи й невгамовності надії на Божу ласку – свободу і незалежність. Отже, ікона – всеосяжний твір людських рук, натхнений вищою духовною силою, це епічна книга українського народу, його духовних злетів, дум і страждань, його надій і розкритого серця.

Студенти повинні ознайомитися з історичною природою ікони, її призначенням, колористикою, з історією формування українського іконопису.

Література:

1. Борисенко В. К., Головащенко М. І., Кривоший О. П. Українки в історії. – К.: Либідь, 2006.
2. Жишкович В. І. Пластика Русі-України: X – перша половина XIV століть. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999.
3. Лазебный А. Самые почитаемые иконы. Праздники Православной Церкви. – Донецк: ООО ПКФ “БАО”, 2008.
4. Макарчук С. Християнські цінності народної архітектури українців в історичні часи і сучасності // Народознавчі зошити. – 2003. – № 1–2. – С. 77–82.
5. Овсійчук В. Ікона як художній і духовний феномен // Народознавчі зошити. – 2003. – № 1–2. – С. 169–176.

6. Овсійчук В. Класицизм і романтизм в українському мистецтві. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2001.
7. Овсійчук В. А. Українське малярство Х–XVIII століть. Проблеми кольору. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996.
8. Паньок Т. Богородичні ікони Слобожанщини (спроба теоретичного осмислення) // Народознавчі зошити. – 2003. – № 1–2. – С. 199–203.
9. Пошивайло І. Міфологічні витоки образотворення // Народне мистецтво. – 2007. – № 3–4. – С. 30–33.
10. Шедевры русской живописи. – М.: БЕЛЫЙ ГОРОД, 2006.

Тести для самоконтролю

МОДУЛЬ I.

Змістовий модуль 1. Історія становлення та сучасний стан етнографічної науки в світі

1. Засновником історичної школи був:
  - а) В. Шмідт;
  - б) Ф. Боас;
  - в) Ф. Ратцель.

2. В етнології історична школа займалася:
  - а) пошуками центрів походження народів шляхів їх міграцій та переселень;
  - б) дослідженням взаємовідносин між людьми, етносами і природнім середовищем;
  - в) вивченням культурних типів особистості, її етнопсихологічну специфіку.

3. Дифузійністська школа мала кілька самостійних напрямів:
  - а) неофрейдизм, американська, етнопсихологічна школа, культура і особистість;
  - б) антропогеографія, культурна морфологія, теорія “культурних кіл”, “Віденська школа”.

4. В українській етнології найпослідовнішим представником антропогеографії був:
  - а) І. Франко;
  - б) І. Котляревський;
  - в) В. Кубійович.

5. Засновником напрямку “культурна морфологія”, автором “Походження африканських культур” (1898) був:
  - а) Лео Фробеніус;
  - б) Ф. Гребнер;
  - в) Б. Малиновський.

6. Прихильники теорії “культурних кіл” вважали, що кожне явище культури...
  - а) розвивається як живий організм;
  - б) повинна сприйматись як даність, як реальність, а такі оцінки як: “примітивні” чи “передові” – недопустимі;
  - в) з’являється в історії лише один раз і в одному місці.

7. Свої погляди В. Шмідт виклав у 1912 р. у праці...
  - а) “Первісна культура”;

- б) “Походження ідеї бога”;
- в) “Історія культури”.

8. Функціоналізм склався на основі теоретичних принципів:

- а) французької соціологічної школи Е. Дюркгайма;
- б) американської історичної школи;
- в) “віденської школи” В. Шмідта.

9. Засновником школи структуралізму був:

- а) Ч. Дарвін;
- б) Е. Тайлор;
- в) А. Радкліфф-Браун.

10. Хто з прихильників психологічного напрямку розробив поняття “колективного безсвідомого”:

- а) Г. Рохейм;
- б) З. Фрейд;
- в) К. Юнг.

11. Ідейна течія, що склалась на поєднанні, ортодоксального фрейдизму і американської культурної антропології це:

- а) неофрейдизм;
- б) структуралізм;
- в) еволюціонізм.

12. Хто з видатних прихильників еволюціонізму, самостійно поставив питання про розвиток шлюбу і сім'я від проміскуїтету через матриархат до патріархату:

- а) Й. Бахофен;
- б) Т. Вайц;
- в) Дж. Мак-Леннан.

Методика і методи етнологічних досліджень

1. Ця методика практикується при проведенні всіх етнографічних досліджень. Вона спирається на особистий контакт дослідника з об'єктом наукових зацікавлень. Це –

- а) спостереження;
- б) опитування;
- в) анкетування.

2. Однією з основних і найскладніших методик збору етнографічної інформації, що практикує різні способи її одержання, є ...

- а) спостереження;
- б) опитування;

в) інтерв'ю.

3. Опитування включає в себе ...

4. До польових документів належать:

5. В експедиції основним робочим документом є:

- а) щоденник польових досліджень;
- б) зошит польових матеріалів;
- в) питальники;
- г) анкети.

6. Ілюстративним матеріалом є:

7. Метод дає можливість виявити особливе і загальне в розвитку етносів та їх культури, уточнити генезу і поширення окремих явищ мовної, духовної і соціальної культури, вивчити етногенез народів і т. ін.

- а) порівняльно-історичний метод;
- б) метод типологічного аналізу;
- в) реконструктивний метод.

8. Великий вплив на складання порівняльно-історичного методу мали праці:

- а) Л. Моргана, Е. Тайлора, Дж. Мак-Леннана, Дж. Фрезера;
- б) Р. Лінтон, Е. Секір, Р. Бенедикт, А. Кардінер;
- в) Е. Дюркгейм, Б. Малдиновський, А. Радкліфф-Браун.

9. Порівняльно-історичний метод включає в себе...

- а) історико-генетичні порівняння;
- б) історико-типологічні порівняння;
- в) історико-дифузійні порівняння.

10. Нині він є загальноприйнятим і універсальним методом систематизації і аналізу емпіричного матеріалу:

- а) порівняльно-історичний метод;
- б) метод типологічного аналізу;
- в) метод комплексного аналізу;
- г) метод компонентного аналізу;
- г) реконструктивний метод.

11. Етнологія користується такими процедурами типологічного аналізу як:

- а) класифікація;
- б) типологізація;

в) періодизація.

12. Суть цього аналізу зводиться до широкого і методично правильного використання даних етнографії в поєднанні з матеріалами і висновками інших наук.

- а) порівняльно-історичний метод;
- б) метод типологічного аналізу;
- в) метод комплексного аналізу;
- г) метод компонентного аналізу;
- г) метод пережитків.

13. В основі цього аналізу лежить кількісна характеристика явищ традиційної культури і побуту:

- а) порівняльно-історичний метод;
- б) метод типологічного аналізу;
- в) метод компонентного аналізу;
- г) метод комплексного аналізу;
- г) метод пережитків.

14. Реконструктивний метод достатньо повно розробив...

- а) Ф. Боас;
- б) Ф. Гребнер;
- в) Е. Тайлор.

15. Хто з українських етнологів трактував пережитки як залишки соціального організму попередньої епохи, що можуть видозмінюватися, відроджуватися і функціонувати як складова частина живої соціальної системи:

- а) Ф. Вовк;
- б) І. Франко;
- в) М. Сумцов;
- г) В. Шухевич.

Змістовий модуль 2. Етнографічні райони та групи українців. Антропологічні риси українців.

1. У 20–30-х роках ХІХ ст. з'явилася низка статей досліджень про карпатські етнографічні групи українців-гуцулів, бойків, лемків...

- а) Хр. Ящуржинський, М. Костомаров, Леся Українка;
- б) П. Шафарик, І. Вагилевич, Я. Головацький;
- в) І. Франко, І. Срезневський, Ф. Вовк.

2. Як і в українській діалектології, в етнографії виділяють три великих райони:

- а) центрально-східний, північний, західний;

- б) західний, південний, північний;
- в) центральний, південний, західний.

3. До Центрально-Східного регіону відносять три райони:

- а) Полісся, Поділля, Середнє Подніпров'я;
- б) Середнє Подніпров'я, Слобожанщина, Південна степова частина;
- в) Південь України, Волинь, Поділля.

4. Історичною долею населення українського Полісся здавна тісно пов'язане з суміжними:

- а) Білоруссю, Росією, Польщею;
- б) Білоруссю, Молдовою, Росією;
- в) Білоруссю, Польщею, Молдовою.

5. Західний регіон це ...

- а) Волинь, Поділля, Опілля, Покуття, Буковина, Гуцульщина, Бойківщина, Лемківщина, Закарпаття;
- б) Волинь, Полісся, Опілля, Покуття, Буковина, Закарпаття, Лемківщина, Бойківщина, Гуцульщина;
- в) Волинь, Слобожанщина, Опілля, Покуття, Буковина, Закарпаття, Лемківщина, Бойківщина, Гуцульщина.

6. У XVII ст. як військові опорні пункти виникли міста Харків, Охтирка, Суми, Острозьк, Чугуїв на ...

- а) Поділлі;
- б) Слобожанщині;
- в) Волині.

7. На мапі України Г. Боплана "Дике поле" це –

- а) Південь України;
- б) Слобожанщина;
- в) Полісся.

8. У давнину цю територію зселяли слов'янські племена дулібів, бужан, волинян. Це –

- а) Поділля;
- б) Буковина;
- в) Волинь.

9. Родючі чорноземи, теплий помірний клімат сприяли розвитку хліборобства, яке здавна було основним заняттям жителів...

- а) Слобожанщини;
- б) Закарпаття;
- в) Поділля.

10. Своєрідним західним продовженням подільського етнографічного ареалу, що входить у зону Прикарпаття є:

- а) Буковина;
- б) Опілля;
- в) Покуття.

11. Тут зберігся давній вид двору із замкнутою за периметром системою будівель – гражда.

- а) Бойківщина;
- б) Лемківщина;
- в) Гуцульщина.

12. І. Франко небезпідставно обрав тереном своєї історичної повісті з XIII ст. “Захар Беркут” с. Тухлю на ...

- а) Бойківщині;
- б) Лемківщині;
- в) Гуцульщині.

МОДУЛЬ II.

Змістовий модуль 3. Походження та національний характер українців

1. Дайте визначення поняття “етногенез”.
2. Серед учених XIX–XX ст. побутують два погляди на походження народів.
3. Автохтоністи вважають, що народ має...
4. Міграціоністи стверджували, що українців – ...
5. В етногенетичних і етнокультурних процесах, що відбувалися в Україні, можна виділити кілька етапів: ...
6. Теорія “споконвічності” –
7. Теорія автохтонності, за М. Грушевським, –
8. Теорія “єдиної колиски” –
9. Теорія “незалежного розвитку окремих східнослов’янських народів” –
10. Дайте визначення поняття “матеріальна культура” ...
11. Дайте визначення поняття “духовна культура”...
12. Дайте визначення поняття “національний характер”...
13. Юрій Липа визначає 4 складники української пракультури. Це ...
14. Нордійський тип характеризується...
15. Понтійський тип – ...
16. Динарський тип – ...
17. Остійський тип – ...
18. Як і в кожного народу, в українців є свої, властиві лише їм етнічні риси характеру, серед яких особливе місце посідають ...

Змістовий модуль 4. Релігія та світогляд українців

1. Образ якогось предмета чи явища, який ми сприймали раніше і який відтворився в пам'яті або створений уявою:

- а) вірування;
- б) уявлення;
- в) повір'я.

2. Релігійні уявлення людей називаються:

- а) повір'я;
- б) вірування;
- в) уявлення.

3. Своєрідні народні уявлення про залежність людини та її долі від явищ навколишнього світу:

- а) повір'я;
- б) вірування;
- в) уявлення.

4. Збережений старовинний культ предків, охоронців родинного вогнища – це не що інше як:

- а) Доля – ангел;
- б) Доля – душа людини або її двійник;
- в) Доля – душа предків.

5. Доля попереджає свого власника про нещастя, яке на нього чатує. Така доля сприймається як:

- а) Доля – ангел;
- б) Доля – душа людини або її двійник;
- в) Доля – душа предків.

6. Знахарі, примірники, градівники, віщуни та ін. це:

- а) демонічні істоти;
- б) “непрості”;
- в) лікарі.

7. “Народна” чи “етнічна” хронологія як система визначення часу тієї чи іншої події в добі, господарському сезоні, порі року, відповідно до явищ природи і важливих суспільно-сімейних подій, переважно традиційних свят – це:

- а) народні знання;
- б) народна медицина;
- в) народний календарний.

8. Як правило, при визначенні часу користувалися спостереженнями за:

- а) зірками;
- б) місяцем;
- в) сонцем.

9. Народна медицина виникла в:

- а) доісторичні часи;
- б) часи розкладу первісного суспільства;
- в) часи Київської Русі.

10. У народній медицині раціональні засоби поєднувалися з магічними діями:

- а) голосіннями;
- б) піснями;
- в) замовляннями.

11. Прадавнім віруванням слов'ян був притаманний:

- а) анімізм;
- б) структуралізм;
- в) функціоналізм.

12. Вірування українців у існування русалок беруть початок у:

- а) культурі предків;
- б) культурі жінки;
- в) культурі рослин.

II КУРС МОДУЛЬ I.

Змістовий модуль 1. Громадський побут та галузі господарства українців

1. Історично сформована територіальна спільнота мешканців одного населеного пункту для врегулювання виробничих, побутових, сімейних та інших стосунків між окремими родинами та в межах окремих родин – це:

- а) етнічна група;
- б) громада;
- в) етнографічна група.

2. Дослідники вважають, що сільські громади в Україні сформувалися в:

- а) первіснообщинному ладі;
- б) періоді розкладу первісного суспільства;
- в) період раннього феодалізму.

3. Найвищою владою на селі є:

- а) громадська рада;
- б) громадське судочинство;

в) голова.

4. На чолі громади стояв:

- а) сотник;
- б) староста;
- в) десятник.

5. Основним розпорядчим органом громади є:

- а) громадський суд;
- б) Бродський сход;
- в) громадська рада.

6. Звичаєве право це:

- а) загальнообов'язкові правила, розроблені державою;
- б) неписані норми, сформовані на основі вікових традицій.

7. За звичаєм, скрізь в Україні спадкування відбувалося у формі:

- а) обміну;
- б) родинного поділу;
- в) купівлі.

8. Узвичаєна форма дозвілля:

- а) толока;
- б) супряга;
- в) вечорниці.

9. Кому в селі належала адміністративна влада?

- а) виборним особам;
- б) старості;
- в) сотникам і десятникам.

10.Обов'язково присутніми при вирішенні важливих громадських справ, що стосувались суперечок за межу, громадську, приватну і державну власність, спадок повинні були бути:

- а) виборні особи;
- б) посильні;
- в) старійшини.

11.Для багатьох це був чи не найголовніший засіб впливу стосунки в родині будувалися з великою увагою до думки:

- а) батьків;
- б) родичів;
- в) громади.

12. У господарському житті громад побутовували прадавній, відомий усім слов'янським народам звичай:

- а) взаємодопомоги;
- б) конкуренції між сусідами за першість у громаді;
- в) боротьба за посаду у громадській раді.

Змістовий модуль 2. Сім'я та сімейний побут українців

1. Дайте визначення поняттю “сім'я”.
2. Дайте визначення поняттю “родина”.
3. Для інституту сім'ї характерні спільні загальнолюдські визначальні риси, зокрема, основні функції...
4. Сімейні відносини княжої Русі мали .... характер.
5. Основним регулятором сімейних справ є давнє...
6. Звичаєве право –
7. У ХІХ – на поч. ХХ ст. майже на всій території України шлюбним віком вважалося (юридично) досягнення _____ для дівчини, _____ для хлопця.
8. До традиційних форм укладання шлюбу належали...
9. Дайте визначення поняттю “віно”, “придане”, “посаг”.
10. Здавна в Україні завершальним актом укладання шлюбу вважалися традиційні ритуали й обряди, себто ...
11. Мали місце і шлюби, юридичному оформленню яких перешкоджали певні обставини економічного чи формально-правового характеру, в народі вони називалися...
12. В етнографії існує поділ сім'ї на два типи ...
13. Мала сім'я складається з ...
14. Велика сім'я складається з ...
15. Залежно від спорідненості великі сім'ї розрізняються на ... і ...
16. Мала сім'я поділялася на ...
17. Здавна в сім'ї утвердився певний традиційний розподіл праці на ...

МОДУЛЬ II. Народна архітектура України

1. Давній і дуже поширений тип поселення, яке відоме ще з часів Київської Русі, –
2. У поселенні комбінованої форми поєднуються різні типи планування. В рівнинних районах України найчастіше зустрічаються .....поселення, у Карпатах .....
3. Загороджене на садиб місце зайняте будівлями це – ...
4. В Україні існувало три форми забудови дворів ...
5. Г-подібна забудова ...
6. П-подібна забудова ...
7. Вільна забудова ...
8. В Україні уже в XV ст. побутувало трикамерне житло. Намалюйте схему.
9. У будівництві житла застосовували два типи конструкції стін ...
10. Стеля підтримувалася повздовжніми або поперечними балками – ...
11. Найбільш характерними господарськими будівлями українського сільського двору були:
Хлів – ...
Стайня – ...
Саж, куча, кармник – ...
Курник – ...
Кадуб, довбня – ...
Клуня – ...
Комора – ...
Обора – ...
Коша – ...
Шопа – ...
12. І. Мойсеїв вважає, що хата – це “машина часу не тільки в сенсі існування, вилучає з минулого і прокладає в майбутнє той часовий шлях – простір, що є взагалі засадничо-онтологією передумовою дальшого просування-руху”. Поясніть цю тезу.
13. При виборі місця для майбутньої хати брали до уваги ряд важливих чинників ...
14. При будівництві житла існував ряд заборон ...
15. Будівельна жертва –
16. Назвіть та коротко охарактеризуйте домашні божества –

Тести для підсумкового контролю

1. Термін “етнографія” до наукового обігу ввів...
2. Одним з найдавніших і найвидатніших письмових джерел, в якому зберігаються багаті етнографічні відомості, є ...
3. Чимало відомостей про народне життя, побут, звичаї міститься ...
4. Етнографія – це ...
5. Етнологія – це...
6. Курс “Етнографія України” концентрує в собі ...
7. До числа історичних джерел належать ...
8. Головна форма польової роботи це –
9. Назвіть типи експедицій:
10. Види польової роботи:
11. До польових документів належать ...
12. Існують певні правила обробки польового матеріалу ...
13. Провідні еволюціоністи ...
14. Основні напрями еволюціоністської етнології...
15. Назвіть представників історичної школи та основні ідеї ...
16. Назвіть представників та основні ідеї дифузійної школи.....
17. Назвіть представників та основні ідеї антропогеографії...
18. Культурна морфологія...
19. Теорія “культурних кіл” ...
20. “Віденська школа” В. Шмідта...
21. Назвіть представників та основні ідеї функціональної школи...
22. Назвіть представників та основні ідеї структуралізму ...
23. Назвіть представників та основні ідеї психологічного напрямку ...
24. Назвіть представників та основні ідеї неофрейдизму ...
25. Назвіть представників та основні ідеї американської етнопсихологічної школи...
26. До центрально-східного регіону відносяться...
27. Українське Полісся – це ...
28. До західного (південно-західного) регіону відносяться...
29. Етнічна група – це ...
30. Етнографічна група – це ...
31. Національна меншина – це ...
32. Перші антропологічні описи українців...
33. Основні антропологічні типи українців...
34. Етногенез – це ...
35. Назвіть фази етногенезу (за Л. Гумільовим).
36. Національний характер – це ...
37. Ю. Липа визначає 4 складники української пракультури ...
38. Расові та соціальні типи українського характеру (за Д. Донцовим, Ю. Липою, О. Кульчицьким, В. Липинським)...
39. Світогляд – це ...
40. Українська демонологія ...

41. Етнічні архетипи українців ...
42. Народні знання, зокрема селян, ґрунтувалися на вивченні...
43. Цікаві народні назви сузір'їв...
44. Народна медицина – це...
45. Народна ботаніка – це...
46. Народна зоологія – це ...
47. Народна метеорологія – це...
48. Народний календар – це ...
49. Народна математика – це ...
50. Етнопедагогіка – це...
51. Найважливіші складові духовного життя народу ...
52. Ритуально-міфологічна суть зимової обрядовості полягає у ...
53. Ритуально-міфологічна суть весняної обрядовості полягає у ...
54. Ритуально-міфологічна суть літньої обрядовості полягає у ...
55. Ритуально-міфологічна суть осінньої обрядовості полягає у ...
56. Найвищим керівним органом громади була...
57. Звичаєве право – це ...
58. Звичай взаємодопомоги ...
59. Основні галузі господарства українців...
60. До традиційних промислів і ремесел українців належать ...
61. Допоміжними заняттями і промислами українців були ...
62. Сім'я – це...
63. Родина – це ...
64. Основні функції сім'ї ...
65. Історичні типи і форми української сім'ї...
66. Сімейні обряди та звичаї ...
67. Народні виховні ідеали ...
68. Нагрудний одяг ...
69. Верхній одяг ...
70. Головні жіночі убори ...
71. Головні чоловічі убори ...
72. Функції одягу ...
73. Харчові заборони українців ...
74. Функції обрядової їжі...
75. Етапи розвитку українського народного мелосу...
76. Народні музичні інструменти...
77. Перерахуйте основні види традиційного транспорту українців...
78. Типи сільських поселень ...
79. В Україні існувало три форми забудови дворів ...
80. Типи забудови двору...
81. Господарські будівлі ...
82. Ритуально-міфологічна суть української хати ...
83. Обряди, пов'язані з будівництвом житла ...
84. Оберегові функції української хати...

Питання до екзамену

1. Антропологічні риси українців. Історія антропологічних досліджень українців. Антропологічне районування України. Стаття С. Сегеди “Антропологічний склад українського народу (спроба комплексного аналізу)”.
2. Господарська діяльність українців. Традиційне хліборобство. Поєднання в ньому агротехнічного процесу та обрядово-ритуальних дій. Системи рільництва. Хліборобські знаряддя. Висвітлення проблеми у працях провідних етнографів С. Павлюка, В. Горленка.
3. Джерела етнографії: матеріали етнографічних експедицій, музейні зібрання, писемні зібрання, зображувальні матеріали.
4. Допоміжні заняття і промисли українців. Мисливство. Етапи розвитку мисливства. Основні способи ловів. Дослідження проблеми Ю. Гошком, С. Павлюком, П. Чубинським, Ф. Вовком, В. Горленком, Г. Гаркушиним.
5. Допоміжні заняття і промисли українців. Рибальство. Найбільші райони рибальства в Україні. Професійне рибальство. Рибальські снасті. Архаїчні засоби ловлі риби. Дослідження проблеми Ю. Гошком, С. Павлюком, П. Чубинським, Ф. Вовком, В. Горленком.
6. Допоміжні заняття і промисли українців. Чумацтво і візникування. Особливості чумацького промислу. Дослідження питання І. Рудченком, О. Деєм, М. Глушком.
7. Еволюціонізм. Корені еволюціонізму. Основні напрямки еволюціонізму. Провідні еволюціоністи.
8. Етнічна територія українців. Формування української етнічної території. Закріплення етнічних меж на сході, заході, півдні та півночі. Дослідження проблеми С. Макарчуком, Г. Горинь, С. Павлюком, Л. Гумільовим.
9. Етнічний склад населення України. Сучасні етнічні процеси (етнооб’єднуючі й етнорозмежувальні) в Україні.
10. Релігія в житті українського народу. Етнічні архетипи українців. Праця К. Юнга “Архетип колективного несвідомого”.
11. Етнографічні групи українського народу. Особливості їх матеріальної та духовної культури. Стаття М. Худаш “До походження назв бойки, гуцули, лемки”.
12. Етнографія й суміжні дисципліни. Стаття С. Павлюка “Етнографічна наука в Україні: стан та перспективи”.
13. Етнографія України. Назви науки. Об’єкт і предмет етнографічного дослідження. Дослідження Ф. Вовка “Студії з української етнографії та антропології”.
14. Класифікація народного одягу: натільний, поясний, нагрудний, верхній, взуття, головні убори. Художні особливості українського одягу. Орнаментальні мотиви українського одягу, колорит його оздоблення. Праця Т. Ніколаєвої “Історія українського костюма”.
15. Загальні відомості про промисли і ремесла. Поняття “художнє ремесло”. Види і жанри (типологічні групи) народного декоративно-прикладного

- мистецтва. Стаття Г. Горинь “Сучасні аспекти етнографічного вивчення народних промислів України”.
- 16.Збереження в календарній обрядовості українців дохристиянських вірувань. Атрибутика та символіка календарної обрядовості зимового циклу. Підготовка до відзначення Різдва, Нового року, Водохреща. Дослідження проблеми в працях К. Сосенка, С. Килимника, О. Воропая, Б. Рибаківа, В. Скуратівського.
  - 17.Значення гуманітарних та природничих дисциплін для етнографії. Дані історії, археології, географії, лінгвістики, інших наук.
  - 18.Історико-етнографічне районування України. Центральний-Східний (Південно-Східний) регіон. Північний (Поліський) регіон. Західний (Південно-Західний) регіон. Дослідження проблеми Р. Кирчівом, В. Наулком, Ф. Заставним, Ю. Гошком. Стаття Р. Кирчіва “До проблем етнографічного районування України”.
  - 19.Історичні типи і форми української сім’ї. Структура сім’ї. Функція сім’ї. Стаття Р. Чмелика “Виховна функція української сім’ї в другій пол. ХІХ – на початку ХХ ст.”. Висвітлення питання у фаховій періодиці.
  - 20.Календарно-побутова обрядовість: етапи формування. Літні звичаї та обряди. Русалії. Дослідження питання С. Килимником, І. Огієнком, П. Чубинським, О. Воропаєм, В. Скуратівським у науково-популярному виданні “Русалії”.
  - 21.Культурогенез як доповнення до етногенезу. Трипільська культура. Скіфська та сарматська культури. Вплив на культурний розвиток племен України античних міст Північного Причорномор’я.
  - 22.Літній цикл календарної обрядовості. Свято Купала. Легенди про чудодійну силу рослин і тварин у купальську ніч. Дослідження проблеми С. Килимником, О. Воропаєм, Ю. Климцем, Лесею Українкою.
  - 23.Методи етнографічного дослідження. Метод типологічного аналізу. Основні процедури типологічного аналізу. Метод комплексного аналізу. Метод компонентного (системного) аналізу.
  - 24.Методи етнографічного дослідження. Польова етнографія та її методи. Спостереження. Опитування. Методика фіксації етнографічних матеріалів. Підготовка етнографічних матеріалів до фондування.
  - 25.Методи етнографічного дослідження. Порівняльно-історичний метод (Ж.-Ф. Лафіто). Три види порівнянь.
  - 26.Методи етнографічного дослідження. Реконструктивний метод (метод пережитків). Пережитки у трьох значеннях.
  - 27.Народна архітектура. Народне житло: історичний аспект, динаміка розвитку. Інтер’єр української хати та її оздоблення. Символіка житла. Дослідження проблеми В. Щербаківським, С. Павлюком, А. Данилюком, Ф. Вовком.
  - 28.Народна їжа. Господарська основа харчування. Технологічні прийоми створення харчових запасів для приготування їжі. Щоденна їжа. Режим харчування. Харчові заборони. Пости. Дослідження питання М. Маркевичем, Ф. Вовком, П. Чубинським.

29. Народна їжа. Святкова їжа. Ритуальні страви на Великдень. Різдво. Дослідження питання М. Маркевичем, П. Чубинським, С. Килимником, О. Воропаєм. Дослідження ритуальної їжі у праці К. Сосенка “Різдво – Коляда і Щедрий вечір”. Висвітлення питання у фаховій періодиці.
30. Народний іконопис. Ікони “Страсті Христові” та “Страшного суду”. Культ архангела Михаїла. Юрій – змієборець. Параскеви – п’ятниці. Образ Богородиці. Образ Трійці, Покрови. Святі Миколай, Варвара, Ілля. Ікони як невід’ємний компонент оздоблення інтер’єру української хати.
31. Народні знання українців як результат тривалого спостереження, виробничого і життєвого досвіду. Народна математика і метрологія.
32. Народні знання українців. Метеорологія і народний календар. Походження назв місяців. Дослідження народного агрокалендаря у праці М. Максимовича “Дні та місяці українського селянина”.
33. Народні знання українців. Народна медицина і ветеринарія. Лікувальна магія. Дослідження проблеми З. Болтарович, П. Чубинським, Є. Товстухою. Праця З. Болтарович “Народна медицина українців”.
34. Настінний розпис. Творчість Софії та Ірини Гуменюк. Специфіка настінного розпису Уманщини, дослідження його В. Щербаківським.
35. Обрядовість весняного циклу. Великдень. Великодня символіка. Проводи. Брахманський Великдень. Дослідження питання О. Воропаєм, С. Килимником, І. Огієнком, Б. Рибаківим, В. Скуратівським.
36. Поняття “громада” і “громадський побут”. Історія формування сільської громади. Громадське самоврядування. Релікти звичаєвого права у працях Г. Горинь, О. Кувеньової, П. Чубинського, А. Поріцького, Ю. Гошка, М. Максимовича.
37. Походження українського народу. Етногенез слов’ян. Формування самобутньої слов’янської культури. Антське та склавінське об’єднання. Київська і черняхівська культури. Дослідження проблеми М. Грушевським, М. Костомаровим, В. Петровим, Б. Рибаківим, М. Жмиховим.
38. Дослідження календарної обрядовості українців у працях В. Скуратівського “Берегиня”, “Свят-вечір”
39. Допоміжні заняття і промисли. Бджільництво. Продукти бджільництва, їх використання в житті українців.
40. Промисли і ремесла. Гончарство: історичний аспект і динаміка розвитку. Духовна суть гончарства. Трипільська кераміка, її символіка. Традиційні центри гончарства. Дослідження проблеми Ю. Гошком, С. Павлюком, Ф. Вовком, В. Хвойкою, Ю. Шиловим. Праця О. Пошивайла “Етнографія українського гончарства”.
41. Промисли й ремесла українців. Писанкарство, його ритуально-міфологічна суть. Відомі майстри – писанкарці. Дослідження проблеми М. Сумцовим, В. Шухевичем, С. Таранушенком, А. Вегуховим, Є. Біляшевським. Регіональні особливості орнаменту писанок. Дослідження писанок Черкащини Вадимом Мициком.

42. Ремесла та промисли. Деревообробництво. Галузі деревообробництва. Різні техніки різьблення. Різноманітність дерев'яного посуду та способи його оздоблення. Провідні регіони художніх деревообробних промислів і України. Відомі майстри художньої обробки дерева. Художнє плетіння.
43. Ремесла та промисли. Народне ювелірництво. виготовлення прикрас з бісеру, фарфору, скла, дерева, металу.
44. Ремесла та промисли. Художня обробка металу. Художнє ковальство та ливарництво. Провідні осередки металообробництва.
45. Ремесла та промисли. Художня обробка шкіри. Чинбарство, лимарство, шевство, кушнірство, палітурництво. Поширені гатунки шкір. Основні техніки художньої обробки шкіри. Класифікація шкіряних виробів за призначенням.
46. Ремесла та промисли українців. Гутництво. Відомі центри гутництва. Майстри гутництва. Дослідження проблеми Ю. Гошком, С. Павлюком, В. Горленком.
47. Ремесла та промисли. Ткацтво. Основні прядильні волокна. Типи ткацьких верстатів. Покровителька прядіння і ткацтва богиня Мокоша. Техніки виготовлення полотняних тканин. Відомі ткацькі осередки.
48. Світоглядні уявлення та вірування українського народу. Людина. Доля. Душа. Довколишній світ. Дослідження проблеми у працях Т. Рильського, В. Милорадовича, Хр. Ящуржинського, І. Нечуя-Левицького, В. Гнатюка.
49. Світоглядні уявлення та вірування українців. Вірування ранньотрипільських племен. Головні дохристиянські боги. Дослідження питання у праці І. Нечуя-Левицького "Світогляд українського народу: Ескіз української міфології".
50. Світоглядні уявлення та вірування українців. Українська демонологія, її особливості. Демонологічні істоти. Особи, наділені надприродною силою. Дослідження проблеми Б. Рибаківим, М. Костомаровим, Я. Головацьким, Г. Булашевим, В. Милорадовичем, В. Гнатюком. Дослідження В. Гнатюка "Нариси української демонології".
51. Сільські поселення та селянський двір. Типи сільських поселень. Форми селянських поселень. Селянський двір. Типи його забудови в різних регіонах України. Дослідження питання Ю. Гошком, С. Павлюком, Г. Стельмахом, Т. Косьміною, А. Данилюком, В. Самойловичем.
52. Сімейні обряди та звичаї. Родильна, весільна та поховальна обрядовість українців.
53. Українська гостинність та правила народного частування. Традиційні страви Уманського регіону.
54. Українська еміграція та її чисельність. Східна діаспора. Західна діаспора. Збереження і розвиток національної духовності українців у діаспорі. Дослідження проблеми Ф. Заставним, О. Російським, В. Кубійовичем.
55. Хата як основний тип традиційного житла українців. Історико-етнографічне районування типів житла. Стаття Ігоря Мойсеева "Рідна хата – категорія української духовності".
56. Хліборобські обряди та трудові традиції українців.

57. Школи і напрямки в етнографії кінця XIX–XX ст. Історична школа.
58. Школи і напрямки в етнографії кінця XIX–XX ст. Дифузійоністська школа. Її напрямки: антропогеографія (Ф. Ратцель), культурна морфологія (Лео Фробеніус), теорія “культурних кіл” (Ф. Грабнер), “Віденська школа” В. Шмідта.
59. Школи і напрямки в етнографії кінця XIX–XX ст. Психологічний напрям (З. Фрейд, Г. Рохейм, К. Юнг). Неофрейдизм (К. Корні, Г. Салівен, А. Кардінер). Американська етнопсихологічна школа (Р. Лінти, Р. Бенедикт). Школа “культура і особистість” (К. Дзюба, М. Мід).
60. Школи і напрямки в етнографії кінця XIX–XX ст. Функціональна школа (Б. Малиновський). Структуралізм (А. Радкліфф-Браун).
61. Традиційний народний транспорт. Водний та сухопутний транспорт. Сухопутні шляхи сполучення. Чумацький шлях. Засоби для транспортування вантажів. Стаття Ф. Вовка “Сані в похоронному ритуалі на Україні”.
62. Історія етнографічної науки. Період нагромадження етнографічних знань. Стародавні й античні часи. Епоха середньовіччя і нового часу. Праця Геродота “Скіфія”.
63. Українське народне вбрання. Загальні відомості про одяг. Найдавніший одяг на теренах України. Регіональні риси традиційного вбрання українців XIX – початку XX ст. Ритуально-міфологічна основа народного одягу. Висвітлення проблеми в працях Т. Кари-Васильєвої, К. Матейко, Т. Ніколаєвої, О. Никорак.
64. Народне образотворче мистецтво. Народне пластичне мистецтво. Живопис і графіка в народному мистецтві. Семантика народних художніх образів.
65. Поняття “національний характер”. Ментальність українців. Стаття В. Храмової “До проблеми української ментальності”.
66. Звичай. Обряд. Ритуал. Обрядовість. Родинна та календарно-побутова обрядовість. Етапи формування календарно-побутової обрядовості. Дослідження С. Килимника “Український рік у народних звичаях в історичному освітленні”.
67. Атрибутика та символіка календарної обрядовості осіннього циклу. День пророка Іллі, Маковія, Спаса. Народні обжинкові звичаї та обряди. Дослідження питання С. Килимником, М. Костомаровим, О. Воропаєм.
68. Основні положення дослідження Байбурина А. К. “Жилище в обрядах и представлениях восточных славян”.
69. Основні антропологічні типи українців (за працею Ф. Вовка “Антропологічні особливості українського народу”).

ЗМІСТ

Програма навчальної дисципліни “Етнографія України”	5
МОДУЛЬ I. ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ЕТНОГРАФІЧНОЇ НАУКИ В СВІТІ.....	5
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ІСТОРІЯ ЕТНОГРАФІЧНОЇ НАУКИ	5
Тема 1. Історія етнографічної науки. Методика і методи етнографічних досліджень	5
Тема 2. Школи та напрями етнографії	5
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. ЕТНОГРАФІЧНІ РАЙОНИ ТА ГРУПИ УКРАЇНЦІВ. АНТРОПОЛОГІЧНІ РИСИ УКРАЇНЦІВ.....	5
Тема 3. Етнографічне районування України. Етнографічні групи українського народу	5
Тема 4. Антропологічні типи українців	6
МОДУЛЬ II.	6
ПОХОДЖЕННЯ, НАЦІОНАЛЬНІ РИСИ ТА РЕЛІГІЯ УКРАЇНЦІВ.....	6
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3. ПОХОДЖЕННЯ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР УКРАЇНЦІВ	6
Тема 5. Походження українського народу	6
Тема 6. Національний характер українців	6
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4. РЕЛІГІЯ ТА СВІТОГЛЯД УКРАЇНЦІВ.....	6
Тема 7. Народні знання та світоглядні уявлення українського народу	6
Тема 8. Звичаї та обряди українського народу.....	7
II КУРС	7
МОДУЛЬ III. ГРОМАДСЬКИЙ ТА СІМЕЙНИЙ ПОБУТ УКРАЇНЦІВ	7
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 5. ГРОМАДСЬКИЙ ПОБУТ ТА ГАЛУЗІ ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНЦІВ	7
Тема 9. Громада та громадський побут	7
Тема 10. Основні галузі господарства українців	7
Тема 11. Художні промисли і ремесла. Підсобні заняття, промисли і ремесла	7
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 6. СІМЕЙНИЙ ПОБУТ УКРАЇНЦІВ	8
Тема 12. Сім'я та сімейний побут українців	8
Тема 13. Українське національне вбрання	8
Тема 14. Народна їжа.....	8
Тема 15. Традиційний український транспорт.....	8
МОДУЛЬ IV. НАРОДНА АРХІТЕКТУРА УКРАЇНИ.....	8
Тема 16. Сільські поселення та селянський двір	8
Тема 17. Народна архітектура України.....	9
Завдання для самостійної роботи.....	9
Статті для самостійного опрацювання.....	9

Теми для самостійної роботи	12
Тематика рефератів та повідомлень	13
Теми практичних занять	15
Шкала оцінювання	16
Література	17
Тематика лекцій.....	24
Практичні заняття.....	25
Методичні вказівки та література до питань, винесених на самостійне опрацювання ..	50
1. Напрями і течії етнографічної науки другої половини ХХ ст.	50
2. Становлення української етнографічної думки	52
3. Етнічний склад населення та сучасні етнічні процеси.....	53
в Україні.....	53
4. Участь в українському етногенезі слов'янських і неслов'янських племен (за працями Л. Гумільова).....	54
5. Культурогенез як доповнення до етногенезу: трипільська, скіфська та сарматська культури	56
6. Вплив території на формування національного характеру українців (за працею Л. Гумільова “Етногенез і біосфера Землі”)	57
7. Демонологічні, міфологічні та християнські історичні шари світоглядних уявлень українців.....	58
8. Дохристиянські вірування наших предків.....	60
9. Використання глини та глиняних виробів у народній медицині	62
10. Народний календар українців	63
11. Акумуляція в календарно-побутовій обрядовості морально-етичних цінностей та естетичних смаків українців	64
12. Морально-етичні стосунки в громаді.....	65
13. Традиційне хліборобство України	67
14. Домашні ремесла і художні промисли.....	68
15. Народне образотворче мистецтво	70
16. Взаємини членів сім'ї та тип авторитету.....	72
17. Українська гостинність та правила народного етикету	73
18. Історичні передумови формування традиційного одягу Поділля	74
19. Проблеми дослідження української архітектури в аспекті українського народознавства ..	75
20. Ікона як художній і духовний феномен	77
Тести для самоконтролю	80
Тести для підсумкового контролю	91
Питання до екзамену	93

О. Циганок

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС
З ЕТНОГРАФІЇ УКРАЇНИ**

Навчальне видання